

20 år
2002-2022

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2022 PRIS: 89:-

Sommartankar

Inspirerande läsning för en
statsministerkandidat

SAMHÄLLE

NATHAN SHACHAR
ställer frågan: När gick
Chile åt helvete?

FRIZON

LARS GYLLENHAAL
minns de bortglömda
svenska frihetskämparna.

SVENSKA FACKBÖCKER

16 EXTRA SIDOR
med vårens mest
intressanta utgivning.

TIDSAM 2804-05

7-388280-408801

RETURVECKA 33

SKAFFA DIG JÄRNKOLL PÅ

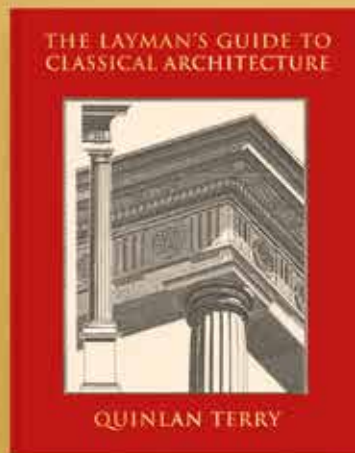
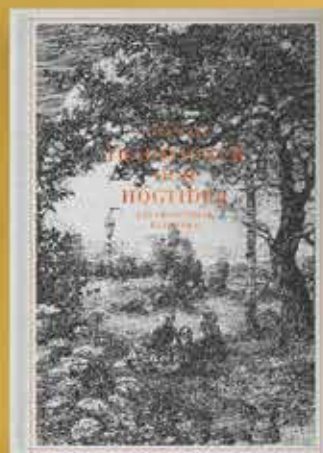
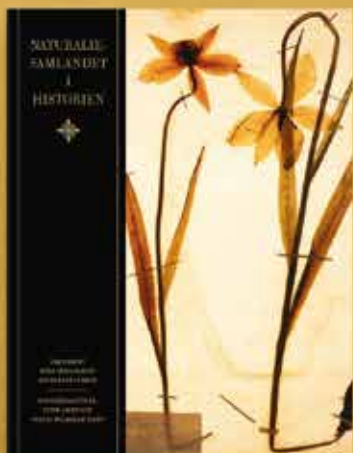
företagande, näringsliv, arbetsmarknad, entreprenörskap & ekonomi.

Intresserad av företagande, ekonomi, arbetsmarknad och näringspolitik? I Tidningen Näringslivet får du alla nyheter och fördjupningar. Alltid ur näringslivets perspektiv.

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

Vårens utgivning präglas av statskonst och diplomati samt konst-, arkitektur- och näringslivshistoria. Vi fördjupar oss i den modernistiska och den abstrakta konsten och i den klassiska arkitekturen. Dessutom – en högaktuell klassiker på ämnet narcissism och en lärorik och underhållande kalender över våra traditioner och högtider.

Missa inte att alla Axess-läsare har 20 % rabatt på Bokförlaget Stolpes titlar med koden STOLPE20 hos Bokus.com

En patient med multipla diagnoser

PJ Anders Linder

Att kräva allmänt förstatligande av näringslivet har inte kommit i ropet igen fastän jag fruktar att det är en tidsfråga. Även de allra mest hopplösa föreställningar om att "en annan värld är möjlig" har en märkvärdig förmåga att dröja sig kvar i väntan på bättre tider, och ofta undrar jag om det var svensk samhällsdebatt som Friedrich Nietzsche hade i åtanke när han talade om den eviga återkomsten.

Men om nu aptiten på statliga bryggerier, fabriker och hamburgerkedjor förblir begränsad så är entusiasmen för förstatligad kommunverksamhet desto större. Skola och sjukvård är två särskilt heta objekt.

"Förstatliga skolan omgående. För eleverna, för lärarna, för kunskapsresultaten", förkunnar den liberala riksdagskandidaten Cecilia Rönn i *Hallands Nyheter* (18/5) och hon har sin partilednings fulla stöd. Liberalerna har haft statlig skola som hjärtefråga länge och när toppföreträdarna Johan Pehrson och Mats Persson presenterar partiets vårbudget 2022 är budskapet en självklar beståndsdel: "Liberalerna vill förstatliga skolan redan under nästa mandatperiod." Vänsterpartister och sverigedemokrater är med på taget.

Vad gäller sjukvården är det än så länge bara Kristdemokraterna som vill att staten ska ta över helt och fullt och regionerna bytas ut mot statligt styrda vårdområden. Fast Sverigedemokraterna umgås med liknande tankar och alla de andra partierna vill att den statliga styrningen ska öka. Det ska bli effektivare och mer jämlikt så.

POLISEN FÖRSTATLIGADES 1965. Hur mycket mer effektiv och jämlik brottsbekämpningen har blivit under de 57 år som gått sedan dess ligger bortom min förmåga att utröna. Men det är uppenbart att den gärna finge bli ännu effektivare. Att bara 4 procent av villainbrotten klaras upp kan inte uppfattas som tillfredsställande av någon även om det är bättre än de 2 procenten uppklarade lägenhetsinbrott och noll (!) procent uppklarade cykelstöld. Vad gäller misshandel klarades 11 procent av fallen upp 2020 jämfört med

17 procent ett decennium tidigare. Mord i gängmiljö? Vart femte.

Ökad jämlikhet vore inte heller någon dum idé, åtminstone i bemärkelsen att det bör finnas polis inte bara i storstäder och regionala centralorter utan också i mindre samhällen och på landet. Den ökade jämlikhet som yttrar sig i att även landsbygden numera plågas av tung kriminalitet kunde vi däremot gärna vara utan.

I *Expressen* (4/5) beskriver poliskommissarien Peter Torstensson, som flyttat till Dalsland från problemområdet Rinkeby i Stockholm, hur brottslighet och oordning har följt efter: "Det ser mer eller mindre likadant ut i hela landet." Samtidigt har resurserna på landsbygden tunnats ut och kollegerna i området är bara hälften så många som för 15 år sedan: "Våra egna" poliser jobbar ofta som ensam patrull och har med tiden allt oftare fått backa vid ingripanden och invänta förstärkning som ibland dröjer en timme. De får i bästa fall tåla förolämpningar, i sämsta fall hot och våld. Respekten för polisen minskar gradvis hela tiden."

Den 1 januari 2015 avskaffades länspolismyndigheterna och Polisen blev en enda myndighet. Förändringen marknadsfördes som att polisen skulle komma "närmare medborgarna", men som en grupp poliser med sammanlagt över ettusen tjänsteår skriver (*Expressen* 19/5) har resultatet blivit att "polisen aldrig varit längre bort från medborgarna än nu". Lokala och regionala folkvalda står utan inflytande efter att "centraliseringen slog till med full kraft". Konflikterna mellan revirbevakande länspolischefer må ha försvunnit, men det betyder inte att man har blivit mer framgångsrik i konflikterna med gäng och kriminella klaner.

PÄRLBANDET AV DEPRIMERANDE nyheter från polishåll har tvärtom blivit förfärande långt. Bara i år har det fyllts på med rekordmånga skjutvapenmord varav tre (!) bara i Kalmar, förvirrat ledarskap när anti-Paludan-demonstrationer förvandlades till livsfarliga upplopp, obefintlig framförhållning inför anstormningen av passansökningar och nu senast polisinspektören Johan Siverlands larmsignal om olämpliga

Axel Oxenstierna. Inga-Britt Ahlenius. Angelägna om en fungerande stat.

FOTO: TT

studenter på polisutbildningen (*Polistidningen* 16/5). Politikernas krav på att snabbt få fram fler poliser har lett till avskaffade språktester och sänkta begåvningskriterier, vilket inte bådär gott för medborgarna eller kårens anseende och utgör ett bedrövligt svek mot blivande poliser som gör väl ifrån sig och möter högt ställda krav.

Poängen med denna klagovisa är förstås inte att all offentlig verksamhet borde vara kommunal. Men exemplet Polisen påminner om att centralisering inte är någon självklar väg till framgång och att även staten har stora och växande problem med att sköta och styra sin verksamhet.

DEN SENARE FRÅGAN stod i centrum vid ett frukostseminarium i moderat regi onsdagen den 11 maj. "Om staten förfaller – vem har ansvaret?" löd den bistra rubriken, som avtecknade sig mot en bakgrund av skandal i Transportstyrelsen, försvunna coronaprotokoll och allvarliga brister i krisberedskapen. Trots att det var den jovialiske partisekreteraren Gunnar Strömmer som öppnade förhandlingarna blev diskussionen snabbt allvarstygnd.

Moderatorn Karin Svanborg-Sjövall frågade paneldeltagarna hur de skulle diagnostisera tillståndet hos den svenska rättsstaten. Inga-Britt Ahlenius, före detta generaldirektör för Riksrevisionen, gav ett kärvt och slagfärdigt svar:

– Du skickade ju ut elva punkter som underlag för diskussionen och min slutsats är att vi har att göra med en patient med multipla diagnoser.

Ahlenius uppehöll sig särskilt vid bristen på ansvarsutkrävande och menade att det finns en olust inom staten inför att ställa beslutsfattare till svars. Richard Sannerholm, lektor i juridik vid Södertörns högskola, tog upp samma tråd. Premieras ansvarstagande? frågade han, och menade att det är sådär med den saken. Han hänvisade bland annat till en studie från Statskontoret, som visar att myndigheterna visserligen tycker att det är viktigt men också "jobbigt"

med internt ansvarsutkrävande. Det lägger sor-din på stämningen och krockar med populärare mål som innovation, entreprenörskap, driv och gemenskap.

Sedan 1990-talet styrs mycket statlig verksamhet med mål istället för regler. Det möjliggör större flexibilitet men främjar också en kultur där distinktionen mellan offentligt och privat inte blir lika tydlig.

AXEL OXENSTIERNA är en välkänd gestalt i den svenska politikens panteon men intresset för att utveckla hans gärning har svalnat betänkligt, paradoxalt nog i takt med att staten har svällt till en omfattning som skulle fått den gamle rikskanslern att häpna. Partierna grälar intensivt om miljoner och miljarder men hur mycket krut läggs på uppföljning av vad de väldiga beloppen åstadkommer? Hur intensivt och systematiskt arbetar man i regeringen med metoder för styrning och ansvarsutkrävande, som ökar sannolikheten för att ambitionerna ska bli mer än fromma förhoppningar?

Man kan hoppas och tro att förstatligad skola och sjukvård som genom ett trollslag ska ge höjd kvalitet. Men vad ska hindra att det går som med Polisen?

Förvaltningsfrågorna har blivit ett Svarte Petter-spel inom regeringen, sade Inga-Britt Ahlenius vid seminariet. Man skördar inga lagrar, plockar inga politiska poäng, på att vara den som har till ansvar att se till att förvaltningen fungerar. Hon förordar att det löpande ansvaret läggs hos en opolitisk ämbetsman med placering i statsministerns kansli. Det ger kontinuitet och så har man det i många andra länder.

Fast det kommer att bli så och fungera väl först när politikerna på allvar intresserar sig för det som de kämpar om att få styra. Staten.

PJ Anders Lind

"Man kan hoppas och tro att förstatligad skola och sjukvård som genom ett trollslag ska ge höjd kvalitet. Men vad ska hindra att det går som med Polisen?"

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg avbryter religionsdialogen **10**
 Susanna Birgersson önskar sig en större familj **10**
Chile Nathan Shachar begrundar ett nationellt sönderfall **12**
Storbritannien Stephen Castle om skandaler i brittiska parlamentet **16**
Generationsskiftet Cecilia Nikpay bevittnar dramatiken i de röda stugorna **18**
Artificiell intelligens Peter Gärdenfors sätter människan framför roboten **20**
I korthet Noterat från Washington och Toscana **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Daniel Bergström ser det hela ovanifrån **24**
 Lars Gyllenhaal minns bortglömda svenska frihetskämpar **30**

34 OPINION

- Lars Åberg undrar vart multikulturalismen har tagit vägen.

”

Hon vågar inte dra slutsatsen att hon har mött en död man, utan försöker hitta en naturlig orsak. Det enda rimliga är att det rör sig om en tvillingbror. Men varför är han då inte med på begravningen?

Martina Björk, sid 66

TEMA: SOMMARTANKAR

- 38 Din stund på jorden **Av Anna Victoria Hallberg**
 40 Läs inga böcker **Av Mats Bergstrand**
 40 Poetiken och politiken **Av Katarina Barrling**
 42 Behärska er **Av Håkan Boström**
 44 Tala klarspråk **Av Blanche Sande**
 46 Den vita fläcken **Av Arvid Hallén**
 48 Strömmar och vågspel **Av Gunilla Kindstrand**
 48 En studie i ledarskap **Av Elisabeth Braw**
 50 Håll ordet i helgd **Av Erik Jersenius**
 52 Varför ska vi anpassa oss? **Av Emma Jaenson**
 54 Våga tänka om **Av Johan Tralau**
 56 Gå kurs i skolpolitik **Av Anna-Karin Wyndhamn**

58 TRADITION

Thomas Steinfeld om Bernard Berenson.

62 CIVILISATION

- Ryssland* Maria Engqvist läser Martin Kragh 62
Litteraturhistoria Peter Luthersson läser Jorge Luis Borges 64
Litteratur Martina Björk om Karl Ove Knausgård och Ingmar Bergman 66
Idéhistoria Carl Rudbeck om Pico della Mirandola 68
Kritik Fredrik Gustafsson tar filmkonsten på allvar 70
Krönika Joel Halldorf ser på fotboll 71
I korthet Charlotta E Lindell tar sig ett dopp 71

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2022

Specialektion med elva recensioner av titlar ur vårens svenska facklitteratur.

88 RECENSIONER

- Katarina Barrling granskar franskt hat 89
Jenny Danielsson går på kalifornisk konstrod 93
Anna Victoria Hallberg ser kvinnor ta plats 95
Karin Stensdotter vandrar utan mål 97
Eli Göndör avväjer självhat 99
Martin Lagerholm grubblar över en gåta 101
Cecilia Nikpay söker ensamhet 103
Jan Knutsson umgås med dominant general 105
Torsten Rönnerstrand återvänder till helvetet 109
Carl Rudbeck kategoriserar världen 111

114 I VÅR TID

Bengt Ohlsson fördjupar sig i den svenska självbilden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman och
Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och Layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 12 september 2022

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Collage av två foton,
fotograferna (fr v): Oliver Contreras
och Henrik Montgomery/TT.

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 729 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Printed matter
3041 0976

Katarina Barrling
Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet

Mats Bergstrand
Partner i Priority Group

Daniel Bergström
Hovrättsassessor

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Håkan Boström
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Elisabeth Braw
Forskare i säkerhetspolitik vid
American Enterprise Institute

Benny Carlson
Professor emeritus vid
ekonomisk-historiska insti-
tutionen, Lunds universitet

Stephen Castle
Journalist i *New York Times*

Svend Dahl
Chefredaktör i *Smedjan*

Jenny Danielsson
Konstvetare och en av
grundarna till Konstkompaniet

Maria Engqvist
Forskare i Rysslandsprojektet på
Totalförsvarets forskningsinstitut

Göran Eriksson
Journalist i *SvD*, för närvarande
placerad i Washington

Fredrik Gustafsson
Fil dr i filmvetenskap

Lars Gyllenhaal
Författare med modern
militärhistoria som specialitet

Peter Gärdenfors
Professor emeritus i
kognitionsvetenskap vid
Lunds universitet

Eli Göndör
Fil dr i religionsvetenskap,
verksam vid Segerstedtinstitutet,
Göteborgs universitet

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria

Arvid Hallén
Programansvarig i
tankesmedjan Oikos

Erik Hedling
Professor emeritus i
filmvetenskap, Lunds universitet

Henrik Höjer
Historiker och vetenskaps-
redaktör i tidskriften *Kvartal*

Emma Jaenson
Ledarskribent i *Blekinge
Läns Tidning*

Erik Jersenius
Kulturchef i *Östgöta-
Correspondenten* och
Norrköpings Tidningar

Fredrik Johansson
Senior partner på
Hallvarsson & Hallvarsson

Gunilla Kindstrand
Journalist och författare

Jan Knutsson
Sveriges ambassadör i Bern

Lena Kåreland
Professor emerita i
litteraturvetenskap

Hugo Lagercrantz
Professor emeritus
i barnmedicin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Charlotta E Lindell
Journalist

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Blanche Sande
Frilansskribent

Peter Santesson
Vd i Infostat

Nathan Shachar
Journalist och författare

Thomas Steinfeld
Journalist och författare

Karin Stensdotter
Författare och skribent

Jan Söderqvist
Redaktör i *Åxess*

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist
och författare

Johan Tralau
Professor i statskunskap
vid Uppsala universitet

Anna-Karin Wyndhamn
Författare och fil dr i
pedagogiskt arbete

Lars Åberg
Journalist och författare

Så mycket enklare?

ENLIGT EN ARTIKEL i Axess nr 3 blir livet allt enklare: "Allt i vår civilisation handlar om att allt ständigt ska bli enklare, smidigare, mer tidseffektivt. Appar förenklar våra ekonomiska transaktioner och sociala relationer. [...] Allt har blivit enklare, nu måste det bli svårare." Artikeln uppmärksammar en man som gör det svårare för sig genom att bygga en timmerstuga utan moderna verktyg.

Visst, livet har i vissa avseenden och för en del blivit enklare. I andra avseenden och för andra är det inte lika enkelt. Den forcerade digitaliseringen, robotiseringen och apptvånget försvårar tillvaron för många människor som måste ägna tid och kraft åt att ta sig igenom av tekniker konstruerade labyrinth och alltså inte har tid att bygga timmerstugor ens med moderna verktyg.

När man tidigare med posten fick en faktura som kunde kontrolleras på tio sekunder måste man nu logga in på en hemsida och identifiera sig med bank-id vilket tar flera minuter. När man tidigare betalade p-avgift med bankkort måste man nu ladda ner någon av de dussintals p-appar som gäller i olika miljöer. (En handelsresandes död torde ha blivit rutin om yrket fortfarande existerat.) När man tidigare beställde öl av en servitris kan man nu mötas av beskedet att "tyvärr, du måste ladda ner en restaurangapp, skanna QR-koden på bordet, ladda ner vår meny och beställa från den". Tidseffektivt? Inte för kunden i alla fall och servitrisen står där ändå med full lön och glori så inte blir ölen billigare. Nu väntar vi bara på införandet av pinkod [sic] till offentliga toaletter.

ROBOTAR I KUNDTJÄNST är ett annat sattyg. För något årtionde sen hade en av de stora tv-leverantörerna en robot som inte begrep ett smack när man försökte kommunicera med den. I min enfald trodde jag att detta misslyckade experiment hade avvecklats. Döm därför om min förvåning när jag för en tid sen ringde mitt försäkringsbolag och möttes av en robot som var lika korkad som sin föregångare. Till slut skickade roboten ett sms i vilket jag kunde framföra mitt ärende. Det gjorde jag, men sms:et försvann inte oväntat i cyberrymden. Ärendet var inte viktigt men roboten var en förolämpning. Jag skickade ett klagobrev – ett frakterat brev! – till försäkringsbolaget. Jag fick snabbt svar från chefen för bolagets klagomålsavdelning. Han var inte heller förtjust i robotar men hade inte befogenhet att utrota dem. Han var omtänksam och angelägen om att ta hand om mitt ärende.

Några veckor senare ringde jag mitt elbolag för att förnya avtalet. Jag möttes av en robot och sa "förnya avtal". Den begrep inte. Jag upprepade "förnya avtal". Den svarade "avtal?", svara ja eller nej". Jag svarade "ja". Den begrep inte utan

Gör det svårt för sig.

ERIK GRANKVIST

upprepade sin fråga. Jag röt då "ja, ditt jävla arsle!" Det tog skruv och jag kopplades som genom ett trollslag fram till en handläggare och vips var ärendet avklarad. Hade det inte varit enklare om jag kopplats direkt till en människa och sluppit konfrontera detta utslag av artificiell idioti? Nåväl, nu tror jag mig i alla fall veta att ett "arsle" i den nya sköna världen fyller samma funktion som "Sesam, öppna dig" gjorde i de fyrtio rövarnas värld.

PÅ DEN GAMLA GODA tiden, när vi hade med människor att göra, hette det att "kunden har alltid rätt".

När man möts av en robot gäller det omvända. Balansen på marknaden har tippat över ända och kan bara återställas om varje hushåll skaffar en robot som är programmerad att inte begripa vad olika företags telefonförsäljare ringer och tatar om.

Det är för övrigt inte svårt att räkna ut vad som är robotiseringens drivkraft. De flesta företag verkar inriktade på att ragga nya kunder och slippa ha med de gamla att göra. Vad blir då naturligare än att omplacera personal från kundtjänst till telefonförsäljning? Don't call us, we'll call you!

Som bekant har det inte bara blivit svårt att hålla reda på alla passwords (att förlora anteckningsboken med lösenord är mångfalt värre än att förlora plånboken) utan också att skaffa pass. För några månader sen tampades jag med polisens fiffiga bokningssystem. I den region A där jag vistas fanns ingen tid förrän i januari 2023. I angränsande region B lyckades jag boka tid i september. Så hörde jag på nyheterna att tusentals tider plötsligt släpptes i region A. Jag försökte boka om från B till A, men det gick inte för när jag skulle välja ny tid var bara orter i B valbara. Jag åkte till polishuset och talade med en vänlig och förstående polis. Jag fick en tid nästa dag.

Ibland blir livet så mycket enklare – och trevligare – när man möts av en människa istället för en teknisk "lösning".

Benny Carlsson

Axess nr 3/2022.

Krönikor

Dags att avsluta dialogen

Det är verkligen det tristas-
te som finns att behöva
säga "vad var det jag sa".
Men efter påskens koran-
upplopp med dess över-
våld mot poliser och för-
söken att underkasta vårt land intifador-
nas tillstånd är det dags att tala klarspråk
om att den omhuldade "dialogen" har
varit bortkastat som metod. Det går näm-
ligen inte att resonera med en stenkastan-
de mobb som man inte delar människosyn
och världsbild med.

Se bara på Svenska kyrkan. I decennier
har avsevärda resurser satsats på olika reli-

gionsdialogprojekt med islam. Religions-
dialogen har dock i huvudsak förts med
islamister, en inriktning inom islam som
står i motsatsförhållande till den teolo-
giskt liberala lutherska trostolkning som
är Svenska kyrkans. Islamisternas ärende
är att motarbeta vårt öppna, demokratis-
ka och jämlika samhälle.

VI SOM KRITISERAT valet av islamistdialog-
partner och velat tillföra kunskaper om ris-
kerna och dra i nödbromsen har inte haft
det så lätt, för att uttrycka det mildt.

Men, hade vi rätt – eller hade vi rätt?
Dialogprojekten har visat sig vara det

Otrygghetens hemvist

12 Chiles regim driver in landet i ett politiskt
och ekonomiskt kaos.

Det sitter i väggarna

16 Det brittiska parlamentet skakas av
mobbning och sexuella trakasserier.

Stugor som splittrar

18 Sommarstugan kan bli en konflikthärd
vid arvskiften.

Utan omdöme

20 För att rätt utnyttja artificiell intelligens
krävs människor med omdöme och
erfarenheter.

I korthet

22 Noterat från Washington och Toscana.

Samtiden

23 Fredrik Johansson ser inflationsspöket
i vitögat.

Längtan efter
en stor familj

FAMILJEN ÄR EN föraktad enhet i vårt av
socialdemokrati så präglade land. Den har
ansetts vara en fälla för kvinnor och ett
fängelse för barn. I många decennier har
därför progressiva politiker gjort sitt bäs-
ta för att upprätta ett band till varje enskild
individ på ett sådant sätt att familjens roll
försvagats. Numera är det en administra-
tiv instans där merparten av den medbor-
gerliga reproduktionen försiggår. Men i
övrigt tillskrivs familjen inte något större
samhälleligt värde.

Värdekonserverna debattörer protes-
terar och vill återupprätta familjens bety-
delse. Det vill jag också. Jag vill att det ska
betraktas som en samhällsnyttig upp-
gift att själv ta hand om sina barn. Jag vill
att makar ska förväntas ta större ekono-

miskt ansvar för varandra, inte minst ifrå-
ga om pensioner. Jag skulle önska att för-
äldrar tyckte att det var deras ansvar att
uppfostra sina barn – inte skolans. Och
så vidare, som förr i tiden. Men samti-
digt är jag klugen inför det längtansfulla
tillbakablickandet.

Jag läser Kristina Sandbergs trilogi
om Maj Berglund, hemmafrun från Örn-
sköldsvik. Det är 1950-tal. Maj är, tänker
jag när jag lägger ifrån mig den andra delen,
så ensam. Hon är förvisso osäker i sin lite
nya klasstillhörighet, inte helt förtjust i sin
man, eller i den kroppsliga omvårdnaden
av sina små barn. Hon saknar såväl intel-
lektuell nyfikenhet som värme och humor.
Men hon är framförallt så väldigt ensam.
Tillvaron framlevs i lägenheter, först en

haveri vi varnade för, såväl för Svenska kyrkan som för samhället i stort. Svenska kyrkans representanter har uppenbarligen inte varit starka nog i sin egen kristna identitet och lotsat sina dialogpartner i och in i det

gionsdialoginitiativ där islamister getts tolkningsföreträdare. Från det numera nedlagda religionsdialogcentret i Stockholms stift, som på allvar tyckte man skulle reflektera över hur troende muslimer kunde rea-

vi fritt har kunnat tänka, tycka, och uttrycka oss befinner sig på fel sida av historien.

Det är således dags att utvärdera och avsluta religionsdialogen med islamister. Vad har den kostat kyrkan och samhället, såväl ekonomiskt som värderingsmässigt? Religionsdialogen har nämligen inte alls skapat fred, något som det högtravande och högljutt påstått att den skulle göra. Tvärtom ser vi istället eskalerande ofred och ökande konflikter. Har dialogivarna varit naiva eller grundlurade? Koranupplöppen ger facit: Dialog har blivit ett annat ord för den egna underkastelsen. Det måste få ett slut. ✨

Dialog har blivit ett annat ord för den egna underkastelsen. Det måste få ett slut.

svenska samhället och vår kulturs normer och värderingar. Det är synbarligen något helt annat de sysslat med, som snarare förstärkt misstron mot Sverige och våra myndigheter, mot våra normer och värderingar.

KVITTOT PÅ HUR destruktiv religionsdialogen varit för integrationen är att det finns biskopar som efter koranupplöppen gått ut och förstärkt våldsverkarnas fientliga inställning till det svenska samhällets grundläggande rättesnören, till yttrandefrihet och frihet. De har istället närt våldsverkarnas känsla av kränkthet och bejakat uppfattningen att böcker – heliga skrifter eller andra böcker – kan utsättas för våld. Biskopen i Göteborg oroar sig exempelvis inte för våldet mot poliser, utan mot koranen. För några år sedan var Säkerhetspolisen bekymrad över samma stifts val av dialogpartner.

Jag kan inte räkna dem alla, alla de reli-

gera om man hade bacon i sin varukorg, till stödet för underordningssymbolen hijab och en ärkebiskop som tycker att dialog med islam(ister) är den nya väckelserörelsen. Vi får hoppas att den nye ärkebiskopen ägnar mer tid åt att förkunna den kristna tron än åt att legitimera synsätt som vår tradition och vårt samhälle kämpat oss ifrån.

ATT BRÄNNA BÖCKER är förstas alltid motsatsen till goda argument och ett bedrövt tilltag, men det är inte våld. När människor skadas, däremot, är det våld. Bränn koranen eller bibeln, sänk ned ett krucifix i urin, gör karikatyrer av Moses, Jesus, Maria, Buddha eller Muhammed, framställ den sista måltiden med en pudervippa i Jesu hand – det må vara provokationer eller konst –, i grunden handlar det om en sak: Så går det till i en civilisation. Den som inte står upp för den korta snutt i berättelsen om människan där

Av Annika Borg

liten, sedan en större, i ensamhet. Maken är på jobbet, barnen – ja, barn är inte sällskap, barn är *barn*. Någon hemhjälp ett tag. Några svägerskor, betydligt äldre. En enda riktig väninna, middagsbjudningar med affärsbekanta, far och mor och syskon i en annan stad. Ensam, så ensam.

I DEN BRITTISKA nätpublikationen *UnHerd* skriver den konservativa statsvetaren Yoram Hazony om precis detta. Om hur anemisk kärnfamiljen är som konstruktion, och hur otidigmodig även den traditionella kärnfamiljen är.

Tänk om det fanns ett alternativ till dagens administrativa enhet där samtliga medlemmar framlever största delen av tillvaron separerade från varandra, men ett annat alternativ än det nostalgiska 1950-talsideal som många kvinnor av begripliga skäl ville fly.

Det gör det, menar Hazony: storfamiljen. Inte det normlösa hippiekollektivet, utan en konstruktion som får sin stabilitet av att det livslånga äktenskapet utgör grundstommen.

Kan man inte föreställa sig en familj som bor på en gård, i en tvåfamiljsvilla, i

en etagevåning – eller i något annat slags boende som tillåter både samvaro och avskildhet – där den äldre generationen är en naturlig del av gemenskapen? Kanske finns det en näringsverksamhet som

Men hon är framförallt så väldigt ensam.

gör att pensionsåldern inte är en så absolut gräns. Hemmakontor både på vinden och i källaren. Egen trädgårdsodling av bär, frukt och grönsaker. Far- och morföräldrar hjälper till med barnpassning och – minst lika viktigt – förmedling av bildning och livserfarenhet. Gemensamma måltider, ibland, ett löfte om att inte bli lämnad ensam på en serviceinrättning den dag demens och ålderskrämpor blir övermäktiga. En tillvaro där det finns plats för fler än 2,1 barn. Och kanske till och med fosterbarn eller någon utbytesstudent.

NEJ, DET ÄR SVÅRT att föreställa sig. Vi skulle behöva lite hjälp! Men statstelevisionen

är ju vanligtvis väldigt duktig på att producera reality-tv om människor som väljer en annan livsstil än den gängse. Vore det inte fantastiskt med en dokumentärserie om en familj som lever och arbetar tillsammans, där umgänge, ekonomi, omsorg och omvårdnad flätar ihop tre eller rentav fyra generationer? ”Normbrytande”, som det kallas.

Storfamiljen kommer inte att bli det nya normala, det förstår jag också. Men det kanske är ett fönster att öppna för lite frisk luft, som ett alternativ, för några. ✨

Av Susanna Birgersson

CHILE

Otrygghetens hemvist

Chiles nya regim domineras av extremister och revolutionsromantiker. Landet står inför en livsfarlig förvandling, skriver **Nathan Shachar**.

>>

Otrygghetens hemvist

CUANDO SE JODIÓ EL PERU? – När gick Peru åt helvete? Så lyder den latinamerikanska litteraturens mest berömda fråga, ställd av unge Zavaleta i Mario Vargas Llosas stora roman *Samtal i katedralen*. Peru, alla sina skandaler till trots, har gått något bättre i vårt sekel, medan det rika och stabila grannlandet i söder är i gungning efter två och ett halvt år av sånär surrealistiska förändringar. Den stora frågan, ser det ut, blir snart: "När gick Chile åt helvete?"

Efter demokratins återkomst 1990 fortsatte de valda politikerna den politik som inlets under diktatorn Augusto Pinochets (1973–1990) tvångsliberalisering av ekonomin. Liberaler och socialister regerade samman, tillväxten slog rekord och fattigdomen sjönk på ett par decennier från 40 till 10 procent av befolkningen. Chile, jämte Sydkorea, Spanien och Israel, blev ett skolexempel på hur isolerade, statsdirigerade ekonomier kunde öppnas.

Hur blev Chile, stabilitetens och tillväxtens skyltfönster i Latinamerika, nästan över en natt ovisshetens och otrygghetens hemvist? Den som föreläser i ämnet kunde gott förlägga första lektionen till Plaza Italia i Santiago. När våldsvågen bröt ut i oktober 2019 blev den gräsbevux-

CAM:s ledare Héctor Llaitul: förhandlar inte med någon.

FOTO: LUIS HIDALGO/TT

na ovalen mellan trafikartärerna Bernardo O'Higgins och Providencia den politiska konfliktens symboliska brännpunkt. Idag är den prydliga planteringen en öken. Så snart stadens anställda eller högeraktivister snyggar upp och planterar nya blommor "erövrar" parken på nytt. Butikerna kring platsen är igenbommade – alla utom en, den kända restaurangen Fuente Alemana, vars ägare Carlos Siri försvarar den med luftgevär i hand och håller stånd trots ideliga brandbombsattentat. Han har blivit en hatfigur för revolutionärerna, och för den nya regeringen, men en hjälte för många andra.

Läsare med minimal erfarenhet av Chile undrar: Varför måste butiksägare kapitulera för våldsvärkare eller barrikadera sig som i en västernfilm, i ett land vars poliskår, los carabineros, är känd för sin effektivitet?

SVARET PÅ DEN FRÅGAN är en av nycklarna till Chiles tragedi. Under de första, mycket våldsamma, kravalldagarna satte vänsteroppositionen och nästan hela den lokala och den internationella pressen polisens agerande i centrum för debatt och rapportering. Fantastiska fabler om polisens brutalitet spreds. En av dem, som nådde förstasidan på *New York Times* och många andra medier, gick ut på att karabinjerna satt upp en tortyrcentral intill tunnelbanestationen Baquedano, strax intill Plaza Italia. (Att detta var ett rent påhitt

bekräftades av Chiles institut för mänskliga rättigheter.)

Medan butiker och köpcentrum brändes och plundrades blev den konservativa presidenten Sebastián Piñera måltavla för den mest förödande kritik: från vänstern och pressen för polisens hårdhänhet,

Det revolutionära våldet kallades – och kallas – konsekvent estallido social, "socialt utbrott", medan regimens insatser beskrivs som ett arv från Pinochets diktatur.

och från sina egna väljare för sin passivitet. Pressen vinklade sin bevakning systematiskt. Det revolutionära våldet kallades – och kallas – konsekvent *estallido social*, "socialt utbrott", medan regimens insatser beskrivs som ett arv från Pinochets diktatur. Terminologin renodlade bilden av det civila våldet som legitimt och "socialt", och statens våld som ett krasst försök att vidmakthålla "auktoritära strukturer".

Presidenten, som flera gånger tidigare visat goda nerver, sattes på ett svårt psykologiskt prov, och han dukade under för trycket. Han gav sina polisgeneraler order att ta det lugnt, undvika konfrontationer och sårade demonstranter. Så snart poliserna begrep att de mist sina befälhavares, och regeringens, moraliska stöd drog de sig tillbaka till sina förläggningar, där de förblir sedan dess. Poliser som inser att de själva bär hela ansvaret för följderna ger sig inte ut att tampas med rasande folkuppbåd. Här om veckan berättade en journalistkollega vars hustru ansvarar för en butik i badorten Viña del Mar:

– Jag går med min fru till arbetet varje morgon och sitter där och skriver. Tjuvarna har för länge sedan förstått att deras offer inte längre kan larma karabinjärerna. Alla vet att de inte kommer, eller kommer om en timme. Och om de kommer så kan tjuvarna konsten att presentera sitt verk som "social protest". Vi såg nyss två karabinjärer som kommit för att undersöka ett parti tjuvgods fly undan rasande misstänkta.

EFTER ÅTTA VECKORS kaos kapitulerade Piñera för extremisternas mest orimliga krav: att skrota författningen och låta skriva en ny. Det var ett extraordinärt beslut, utan motstycke i den demokratiska världen. Efter bråken i London 2011, i Paris 2018, i Seattle 1999 och i Minneapolis 2020 – så återgick livet snart nog i normala banor och de radikala stridsropen klingade av, såsom nästan alltid sker.

I Chile 2019 tog upploppens anstiftare hem spelet, och kontrollerar nu staten. I maj 2021 valdes en konstitutiv församling, *la Convención Constitucional*, med uppgift att skriva nya grundlagar, och i december 2021 valdes Gabriel Boric, 36, till Chiles president i spetsen för en bred vänsterkoalition.

I september i år skall folkomröstning hållas om förslaget till ny författning. Enligt prognoserna är väljarna djupt

President Gabriel Boric.

FOTO: IVAN ALVARADO/TT

splittrade, hälften av dem lutar åt att förkasta förslaget.

När detta skrivs i slutet av maj håller den konstitutiva församlingen på att lägga sista handen vid sitt arbete. De hittills kända punkterna liknar inget annat i västvärlden. Chile kommer, om förslaget segrar i folkomröstningen, att indelas i etniskt definierade zoner, var och en av dem med ett specifikt rättssystem, så att ursprungsfolken kommer att dömas i enlighet med "sina juridiska traditioner" och *huincas* (vita chilener) efter sina. Olika personer som begär

Situationen i söder är extremt hotfull inte bara för Chiles geografiska fortbestånd, utan för dess ekonomi.

samma brott kommer således att röna olika behandling. Barn skall informeras om sexuell identitet i skolan, inte i sina familjer; aborten kommer att bli fri eller nästan fri. (Dessa sistnämnda punkter kommer möjligtvis att strykas av valtaktiska skäl, eftersom de visat sig förhatliga för många som annars tenderar att säga "ja" till den nya författningen.) Andra punkter, efter mönster av Venezuelas författning, inkluderar "värdig" försörjning, anständiga bostäder och sjukvård, med mera – samtidigt som ekonomin knyts närmare den politiska makten, främst genom att riksbanken mister sitt oberoende. Föga överraskande har denna löfteskarneval ackompanjerats av en galopperande kapitalflykt och brant vikan-de intresse från främmande investerare.

REVOLUTIONÄRERNA ENVISAS med att kalla den gällande författningen "Pinochets konstitution", och påstår att landet, för att befrias från sitt auktoritära arv, måste skrota den. Detta är djupt osant. Den socialistiske presidenten Ricardo Lagos städade 2005 upp i författningen och återinförde den politiska kontrollen över militären. Lagos hyllades för detta av alla berörda, inklusive de vänsterpartier som idag låtsas som om Chile för sin överlevnad kräver en ny författning.

I författningsriksdagen har den radikala vänstern, som i vanliga val har stöd av knappt 25 procent av landets väljare, en bred majoritet. Inga liberala eller konservativa synpunkter har några möjligheter att göra sig gällande. Också i detta har omständigheterna spelat extremisterna i händerna. I valet där författningsriksdagens representanter utsågs fick inga medlemmar av kongressen delta. Det stod klart att författningsriksdagen skulle befolkas av icke-politiker.

Det betydde att amatörer med god förankring i tätbefolkade kvarter, särskilt de

som kunde räkna med stöd från etablerade politiska rörelser, hade ett stort försprång. Det gällde att i ett huj sätta upp bord i gat-hörn, dela ut material och samla in namnunderskrifter. Liberaler och konservativa, omtöcknade av det rasande händelseförloppet, och ängsliga för att bli angripna, bjöd inget motstånd.

INGA AV DE KANDIDATER som utsågs att skriva om författningen knystade under kampanjen ett ord om att dela in Chile i etniskt definierade zoner eller om radikal

sexualundervisning. De uppträdde under diffusa rubriker som "social rättvisa" eller "Ett värdigt liv åt alla!" Men så snart la Convención upprättats visade det sig att där fanns en bred majoritet för just sådana grundlagar. Av allt att döma hade många

Konfliktcentrum: Plaza Italia i Santiago.

FOTO: ERNESTO BENAVIDES/TT

av dem som uppträtt som oberoende och icke-extrema understötts och bekostats av etablerade vänsterpartier och rörelser under kampanjen.

Det identitetspolitiska vansinne som beskrivits ovan är bara början på den nya regimens rasfixerade vision. Under de senaste åren av ovisshet och politisk för-lamning har en väpnad grupp, CAM, skaffat sig kontroll över vägar och naturtillgångar i Chiles bördiga södra del, där en tredjedel av landets livsmedel produceras och där virkesindustrin omsätter miljarder. CAM erkänner inte Chile, och verkar för en ny stat, *Wallmapu*, vars område utgörs av södra Chile, "Araukanien", och stora delar av centrala Argentina. Fantastiskt nog hyser partierna i Chiles nya regering stor sympati för CAM och avfärdar alla planer på att sätta in militär mot rörelsen. >>

”Konflikten får inte militariserats”, är deras mantra, också efter att civila mördats eller drivits bort av CAM.

CAM SÄGER SIG representera söderns infödda, mapuchefolket. Det är osant. Södern är den chilenska högerens starkaste fäste. CAM attackerar och mördar både vita och *mapucher* (icke-vita), och har inget stöd alls lokalt. Men rörelsen uppfyller de vita storstadsradikallernas behov av etnisk romantik. President Borics inrikesminister Izkia Siches skyndade sig till Araukanien för att öppna en dialog med CAM. Hon ville omfamna våldsmännen men togs emot med automateld och fick slå till nerslig reträtt. CAM:s ledare Héctor Llaitul gjorde klart: ”Vi förhandlar varken med högern eller vänstern.”

Trots detta pr-fiasco fortsatte inrikesministern – en av de personer som står president Boric närmast – att använda CAM:s term Wallmapu om området. Detta har hastigt försämrat relationerna till Argentina, som har en betydande mapuchebefolkning på sin sida om gränsen och anser att Chile, genom att officiellt bruk av termen Wallmapu, kränker Argentinas suveränitet.

Situationen i söder är extremt hotfull inte bara för Chiles geografiska fortbestånd, utan för dess ekonomi. Allt fler lastbilschaufförer vägrar att arbeta i Araukanien efter att ha beskjutits och fått sina fordon brända, och allt fler företag lägger ned sin verksamhet. Dessa reträtter innebär ökad kontroll för CAM och ökad värnlöshet för den – djupt konservativa – infödda befolkning som den radikala regimen säger sig värna om.

CHILES MILITÄR, säger en expert till *Axess*, skulle kunna besegra CAM på ett par veckor:

– Vi vet var de finns, vi vet vilka vapen de har och hur de arbetar. Det hela vore en bagatell, militärt sett.

Men landets militär, ständigt demoniserad av dem som nu har makten, ligger inte i startgroparna. Vår källa i södern tror att ganska snart kommer regimen att inse att fjäsket för CAM kostar mer än det smakar:

– De kommer att inse att Chile, utan sin södra tredjedel, inte bär sig. De kommer att vilja skapa ordning och de kommer att ge klartecken för militära insatser. Men militären anar att blod som spills under en sådan operation skulle skrivas på dess konto, inte politikernas.

Hur det än går med Chiles söder, så står det klart att hela Chile står inför halsbrytande och livsfarliga förvandlingar om den nya författningen antas i september. ✨

STORBRITANNIEN

Det sitter i väggarna

Det brittiska parlamentet skakas av skandaler om mobbning och sexuella trakasserier. En politisk kultur har länge sett mellan fingrarna med beteendet, skriver **Stephen Castle**.

EFTER ATT HA ERKÄNT att han tittat på pornografi inne i parlamentsbyggnaden avgick nyligen den konservative ledamoten Neil Parish i skam och nesa. Hans ursäkt för sitt klandervärda beteende var originell. Han tillstod ”ett ögonblick av vansinne” då han hade råkat på porren av en ren tillfällighet medan han letade efter en nätsajt för jordbruksmaskiner – hans valkrets ligger på landsbygden i södra England.

I en annan tid kunde en sådan förklaring (det lär finnas en skördetröska som heter Dominator) ha avfärdats som en bisarr fotnot i parlamentets historia. Men avgången är den senaste i raden av pinsamheter för en lagstiftande församling som inte förstår skaka av sig beskyllningar för övergrepp, diskriminering, trakasserier och översitteri. Sexism eller kvinnoförakt ligger troligen bakom uppgifterna i en tidning att vice oppositionsledaren, Labourpolitikern Angela Rayner – som sitter mittemot premiärminister Boris Johnson i underhuset – byter ställning med benen för att distrahera honom, precis som Sharon Stone i filmen *Basic Instinct*.

Den konservative ledamoten Imran Ahmad Khan befanns nyligen skyldig till grovt sexuellt övergrepp på en femton-årig pojke. Det räckte för att en kollega i parlamentet skulle uttala sig offentligt till försvar, inte för offret utan för gärningsmannen.

En Labourledamot av parlamentet avstängdes, också han nyligen, för att ha mobbat en person i sin stab, och enligt *Sunday Times* ingår tre ministrar och två ledande Labourpolitiker i den skara på 56 lagstiftare som anklagas för mobbning, trakasserier och sexuella övergrepp. ”Fula historier från Westminster blottlägger mycket av vad som är fel i underhuset”, skriver Hannah White, vicechef för tankesmedjan Institute for Government och författare till en ny bok om problem som parlamentet står inför. Det rör sig om utslag av ”osund maktdynamik som väcker större farhågor för konsekvenser bland de klagande än bland de skyldiga”.

I viss mån är granskningen av några icke straffbara fall ett tecken på framsteg. För tjuugo tretio år sedan skulle den sorts

sexistiska beskyllningar som riktats mot Angela Rayner knappt ha observerats, än mindre utlöst politisk indignation.

Mobbning erkänns alltmer som ett problem och inte som en företeelse vilken som helst i arbetslivet, och denna positiva förändring kom till uttryck i ett offentligt utpekande av Liam Byrne, parlamentsledamot och före detta minister i en Labourregering. Efter en obetydlig kontorskonflikt ostracerade han sekreteraren David Barker i vad parlamentets kommissionär för uppförandenormer, Kathryn Stone, kallade "ett betydande maktmissbruk". Byrne sade sig "djupt beklaga det inträffade".

DET GÅR ÄNDÅ INTE att dölja de många missförhållandena i parlamentet. Unga medarbetare, sekreterare och researchpersonal, är särskilt utsatta i en stressig miljö med långa arbetsdagar i tätt kontakt med ärelystna, ibland egoistiska, politiker som anställer dem och bestämmer över deras karriärmöjligheter. Straffet för att inte hålla chefen på gott humör kan vara högt. "Jag visste att jag hade förlorat mitt arbete och inte kunde göra det minsta för att få det tillbaka, men nu var min karriär i Labour också äventyrad eftersom jag inte kunde visa upp något tjänstgöringsbetyg", sade Barker i en intervju i BBC.

Och det finns rikliga tillfällen till överträdelser. Många ledamöter tillbringar fem dagar i veckan ensamma i London och återvänder i helgen till sin valkrets och hemort där partner och familj i regel bor.

Nittonhundratalets spritorgier är nu

Straffet för att inte hålla chefen på gott humör kan vara högt.

historia, men alkoholen flödar alltjämt och det råder ingen brist på ställen att dricka inne i och utanför parlamentet. 2013 greps en ledamot efter ett slagsmål på en bar inne i byggnaden. En annan avstängdes för kort tid sedan efter att ha fällt en rasistisk anmärkning till en journalist på en annan av underhusets barer.

Ledamöterna rekryterar sina egna sekreterare som i allmänhet tar första steget på sin yrkesbana, unga, tjänstvilliga och i riskzonen för sexuella trakasserier eller orimliga arbetskrav. Så går det till också i andra lagstiftande församlingar världen runt där unga medarbetare utsätts för liknande otrevligheter. Ändå verkar olämpligt beteende vara oroande vanligt just i Storbritannien.

ÅR 2017 LÄMNADE Damian Green den konservativa regeringen sedan en utredning konstaterat att han ljugit om pornografi som han hade i sin dator. Man hade också hittat " trovärdiga " bevis för att han trakasserat en ung aktivist som han sedan bett om ursäkt. Samma år avgick försvarsminister Michael Fallon efter anklagelser för sexuella övergrepp. Han erkände att han möjligen hade "brustit" i uppförande tidigare i sin karriär och att vad som varit "godtagbart för femton tio år sedan helt klart inte är godtagbart nu".

Dåligt ölsinne? FOTO: HENRY NICHOLLS/GETTY IMAGES

Sexismen i parlamentet är delvis strukturell. Antalet kvinnor som valts in i underhuset har stigit till rekordnivån 225, det vill säga 35 procent av 650 ledamöter. Jane Merrick är politisk redaktör på dagstidningen *inews* och utsågs 2017 till "Årets person" i nyhetsmagasinet *Time* för att hon uttalat sig offentligt om sexuella övergrepp och trakasserier i underhuset. Hon hävdar att arbetsplatskulturen har förbättrats sedan hon började i parlamentet för mer än tjugo år sedan. Men hon finner det beklämmande att så många anklagelser för mobbning, trakasserier och sexuella överträdelser riktas mot ledamöterna.

"Det blev en våg av optimism när #metoo kom, vi skulle plötsligt förändra folks beteende och det gick förstås inte", säger hon.

DET ÄR SÄRSKILT SVÅRT att modernisera den politiska kulturen i ett parlament vars anor går niohundra år tillbaka i tiden och där man hör historiens vingslag så fort man går in genom porten.

Parlamentshuset återuppbyggdes efter en brand 1834 och utformades för att symbolisera imperiets tidsålder och Storbritanniens särställning. När man strövar genom dess salar och korridorer känns det ibland som om man följer i fotspåren efter historiska gestalter som Gladstone, Disraeli och Churchill. Men med sin magnifika dekor och sina läderbänkar kan den också ge intryck av herrklubb från 1800-talet mer än av en modern arbetsplats.

Storbritanniens känsla av suveränitet är inkapslad i denna byggnad, och briterarna som valts för att stifta sin nations lagar har

ofta svårt att acceptera att de ska underkastas någon reell kontroll. Storbritannien har ingen skriftlig författning och parlamentet kan ändra vilken lag som helst. Att på något sätt binda dess medlemmar strider mot en av idéerna om parlamentets plats i nationens liv.

Kontrollmekanismer och förbud som läggs på ledamöternas beteende har vuxit fram steg för steg de senaste decennierna, vanligen som en reaktion på specifika skandaler, och det har lett till en rad reformer som kan ha förbättrat läget i stort men inte hänger samman sinsemellan. För att ta ett exempel finns det ingen centraliserad struktur för parlamentets personal.

DE FLESTA LEDAMÖTER är övertygade om att de själva och deras kolleger arbetar för allmänhetens bästa och många ifrågasätter att en genomgripande förändring behövs. När ekonomi- och industriminister Kwasi Kwaarteng ställdes mot väggen för olämpligt uppträdande och förnekade att det fanns några institutionella problem överhuvudtaget och hänvisade till standardförklaringen att "några rötägg" misskötte sig. Samma inställning vådrades vid mitten av 1990-talet när aversionen mot det offentliga livets strikta regler kom smygande. Till svar lade den framstående juristen lord Nolan fast sju styrande principer: osjälviskhet, integritet, objektivitet, ansvarsutkrävande, öppenhet, ärlighet och ledarskap.

Posten som kommissionär för uppförandenormer tillkom samma år, 1995. Innehavaren skulle garantera oberoende utredningar av beskyllningar mot parlamentsledamöter.

Detta förhindrade ingalunda en kris 2009 till följd av utbrett missbruk av parlamentets traktamenten. Parlamentets anseende drogs ner till en ny bottennivå när skattebetalarna fick veta att deras representanter hade låtit dem bekosta en

Förre talmannen John Bercow: eftermälet blev inte det bästa.

FOTO: JESSICA TAYLOR/TT

rad olika privata inköp, i ett fall en konstgjord ö för ånder.

År 2017 var siktet förskjutet till sexuella övergrepp i vad som kallades "pestminster-skandalen", där Fallon och Green avgick

>>

och den konservativa ledamoten Charlie Elphicke dömdes till två års fängelse för tre fall av grovt sexuellt övergrepp.

En politiskt oberoende klagomur inrättades i juli 2018 med uppdrag att utreda personalens anklagelser för mobbning och övergrepp. Sådana förändringar har åtminstone lett till några nya skyddsåtgärder, men andra informella kontroller av politikerna attackeras av en premiärminister som inte fäster något avseende vid för de oskrivna regler som i generationer har styrt den brittiska politiken.

År 2020 kom Johnsons fristående rådgivare i etiska frågor, Alex Allan, fram till att inrikesminister Priti Patel hade brutit mot regelverket för ministrar i sitt bemötande av vissa personer i sin stab, även om hon själv inte hade klart för sig att hon mobbade dem. I strid med Allans konstaterande avgjorde Johnson att Patel inte hade överträtt någon regel för regeringsmedlemmars uppträdande och därför inte kunde avsättas, och till sist blev det Allan som lämnade sin befattning.

Efter att ha bötfällts av polisen för brott mot nedstängningsreglerna under covidepidemin anklagades Johnson själv för att ha ljugit för parlamentet då han dölde det han visste om fester i tjänstebostaden på Downing Street. En minister som med vett och vilja missleder parlamentet förväntas avgå, men premiärministern har det yttersta avgörandet i tillämpningen av regeringens regelsamling – ett dokument skrivet i en tid då man trodde att en liknande konflikt aldrig skulle kunna uppstå.

Att andra inte har föregått med gott exempel har emellertid belyst nödvändigheten av modernisering, av strängare skyddsåtgärder och av systematisk tillämpning av ett mer övergripande regelverk som styr skeendet i parlamentet.

Detta nya synsätt berör John Bercow, underhusets talman som fram till 2019 bemannade en post med en mer än 600-årig historia. Med sin uppmaning "Order! Order!" blev Bercow en internationell celebritet medan han utövade ett ämbete som gjorde honom inte bara till en symbol för parlamentet utan också till den yttersta uttolkaren av dess många uråldriga regler.

Tidigare i år konstaterades det att han hade mobbat personalen medan han var talman. Enligt en regelverkets väktare fanns det bevis för att han varit "serielögnare".

Bercow är nu förbjuden på livstid att sätta sin fot i det parlament vars galjonsfigur han en gång var. ✨

Översättning: **Margareta Eklöf**

FOTO: ISTOCK

GENERATIONSSKIFTEN

Stugor som splittrar

Sommarstugan är intimt förknippad med minnen, familj och identitet. Men vid generationsskiftet följer ofta känslomässiga konflikter, skriver **Cecilia Nikpay**.

– HUR BLIR det, kommer Åsa alls upp i år?

– Nej nu är det ju rullator och allt, så hon kommer inte i båten. Men ringer gör hon förstås ändå och tycker.

– Jo, det vet man ju hur det är. Fast vägen till gästrummet, den river du väl nu i alla fall?

– Nä du! Inte så länge hon sitter där i Härnösand och vägrar. "För var ska Åke sova då när han hälsar på", säger hon, fast han var här typ två gånger på 30 år.

– Jag trodde han var död, Åke?

– Jo, det är ju det också. Men sängen ska väl stå redo om han besöker från andra sidan.

– Men alltså. Fast det är liksom ingen idé att tjafsa med dom, det blir ju inte bättre sen. Hos Modins är det visst cirkus sen Drak-Ulla dog och storhuset blev ledigt, som dom väntat på i tio år.

– Ja, hon lillasystern, vad heter hon, har visst anmält Tomas för bastun.

– Sara? Nähä! Sânt har väl ingen människa bygglov för.

– Nä, men hon skrev till kommun hon.

– Det var som fan! Sätta dit brorsan hennes. Men det är väl så det blir.

– Ja, det är väl så det blir i stugorna. Tur man mest är utomhus ändå.

Gästsäng för avlidna släktingar och hämnd-anmälningar kan man skrocka litet åt. Liksom myten om brodern som en ljus natt sågade sommarhuset i två delar. Med större allvar sägs dock från juristhåll att sommarställen typiskt sett bara genomgår ett eller högst två generationsskiftet innan det blir osämja i familjen. Av stugor vars ritualer och minnen samlar, blir stugor som splittrar när svenskens relation till sommar-heterotopia ställs ifråga.

Advokatskrået har försökt det mesta för att desarmera konfliktpotentialen i sommarställets immateriella värden: stiftelser, släktföreningar, fastighetsaktiebolag, avstyckning, samägande, utköp och partiell avsägelse av arv. Eller sälj och dela på pengarna. Men medan beskattningen i

bästa fall optimeras av en juridisk lösning, blir det känslomässiga utfallet ofta sämre.

TROTS ATT hälften av alla svenskar har tillgång till något av nationens 600 000 fritidshus, är statistik och forskning kring deras generationsskiftet högst begränsad. Som hustomtar före elektriciteten, lever skrönor i ovetskapens skumma vrår. En antropologisk studie från Oslo universitet om successionskonflikter i *hytter* beskriver dock hur brist på kärlek eller ojämlik uppmärksamhet till olika barn upplevs få sin slutgiltiga manifestation i skiftet av den plats som "rymmer barndomen". En stark närvaro av bortgångna familjemedlemmar i sommartorget, genom pryglar, anekdoter och upplevda minnen, gör det också till orten där vår kollektiva identitet förhandlas med individens. Stugan som en bro mellan jaget och omvärlden; mellan den nordiska kollektivismen och frihetsidealet.

Strukturalisten Claude Lévi-Strauss gör en liknande iakttagelse på gruppnivå: "kooperativa hus" kan fungera som "moraliska personer"; platser som i likhet med juridiska personer upplevs ha egna rättigheter och skyldigheter. Sommarstugan blir de ofrälse adelsgoods, en boning som manifesterar familjens fortgång och materialiserar släktskapet som sådant. Bryggan, gungstolen och friggeboden synliggör val och kompromisser som gjorts i familjen över tid. Delaktighet i detta fysiska såväl som psykologiska släktskap är att bli erkänd som fullvärdig familjemedlem.

Sommarstället som moralisk person undergrävs dock ofta av finansiella och administrativa realiteter. Och det värderas olika utifrån varje familjemedlems personliga växelkurs i rättvisa mellan kapital, ting och kärlek. När det är dags för generationsskifte prissätts därmed känslor på en lika ineffektiv marknad som för annat arvsgods, med twisten att det psykologiska ägandeskapet av stugan redan spridits ut över flera generationer i förtid och grumlat både "prisbild" och förväntningar.

EN ARVSSITUATION som liknar sommarställets men som lockat långt större intresse från akademikerhåll är succession av familjeföretag. Dramatik i röda stugor återspeglas nämligen krasst i affärsstatistiken: Bara 30 procent av familjeägda bolag överlever transitionen från första till andra generationen, medan 10 procent klarar ytterligare ett skifte. Vilka insikter har man kommit till där om hinder och framgångsfaktorer?

Först och främst att succession måste ses som en process snarare än en enskild händelse för att hanteras framgångsrikt. Överförandet av ledarskap, erfarenhet, beslutsfattande och äganderätt sker i idealfallet i flera faser som inleds med ett

introduktionsstadium där den yngre generationen lär sig och blir medveten om hur organisationen fungerar utan att arbeta eller ta ansvar – i sommarstugan representerad av det glassmumsande barnet som iakttar hur mamma och pappa sköter ruljansen. Därefter kommer tränings-

En arvssituation som liknar sommarställets men som lockat långt större intresse från akademikerhåll är succession av familjeföretag.

stadiet där de yngre övertar vissa uppgifter men grundaren fortfarande bär det formella ansvaret: Tonåringen hjälper till att måla huset och lär sig köra storbåten.

I *funktionsstadiet* inleds ett partnerskap mellan generationerna där efterföljaren så småningom avancerar till ledande ansvar: Vuxna barn med familj sköter sin egen vardag inom ramen för kollektivet. Det påföljande *tidiga successionsstadiet* innebär en maktförflyttning till efterföljaren som formellt övertar ledarskapet. I sommarstugan blir detta bara aktuellt om huset skrivs över på barnen i förtid. Till sist, i det *mogna successionsstadiet*, är efterföljaren accepterad som de facto-ledare: På sommarstället genom att generation två blir huvudaktörer medan den äldre generationen agerar rådgivare (trots bibehållet ägarskap). I det lyckade fallet bekräftar arvsskiftet rollerna i efterhand – utan överraskningar.

I INTERVJUSTUDIER framkommer att det ofta finns en eftersläpning i fas- och rolltransitioner. Generation två tycker att det tar för lång tid för grundaren att övergå från "monark" via "delegerare" till "konsult". Särskild eftersläpning syns hos de ledare som identifierar sig starkt med företaget,

Familjedrama: Patriarken Logan Roy i tv-serien *Succession*.

FOTO: ALAMY

saknar andra intressen, och är rädda för att bli överflödiga eller sysslösa. Om den yngre generationen dessutom framstår som orutinerad eller direkt olämplig i entreprenörens ögon blir motståndet ännu större.

Även generation två bidrar till ekvatio-

nen med psykologiska behov. Karriärval, partners och önskan om inflytande spelar roll för hur successionen tacklas, liksom vilken grad av respekt och förståelse som finns mellan generationerna. Likaså har dynamiken mellan syskon stor påverkan. En delad värdegrund visar sig inte ovän-

tat göra det lättare att känna empati och uppnå den i allt kritiska känslan av rättvisa. Utan att vara en perfekt jämförelse så känns problembeskrivningen från företagen igen från sommarstället.

Hur man förebygger och löser konflikter är det tunnare med i litteraturen, men en liten SLU-studie av lantgårdar – för övrigt en intressant hybrid mellan företag och familjehem – visar sig givande. Den undersöker familjers sociala kapital och drar slutsatsen att *generell* förmåga till god kommunikation, öppenhet och tillit mellan alla parter leder till framgångsrika skiften. Tillfrågade specialister i studien bedömer att hela 50 procent av processen avgörs av det sociala kapitalet, och endast i andra hand av finansiella och juridiska överväganden.

Öppen kommunikation på ett tidigt stadium är alltså en nyckel till framgång. Särskilt vad gäller förväntningar – på roller, förändringar och målbild. Överfört från företaget till sommarstället: Är vår stuga en moralisk person à la Strauss, eller individuell egendom? Vad gör en familjemedlem berättigad till delaktighet? Hur vill vi att det ser ut om två generationer? Familjer som kontinuerligt för en öppen diskussion har möjlighet att formulera en gemensam vision och undvika proxy-konflikter genom att reda ut vad upplevda orättvisor egentligen bottnar i.

UNDER LÅNG TID modererade det patriarkala systemet förväntningarna inför ett skifte. Det uteslöt inte konflikter (och än mindre orättvisa), men moderna familjekonstellationer kan ändå se ut att komplicera genom fri tolkning av praxis och nya växelkurser i kärlek. Å andra sidan är yngre generationer mer vältränade än sina föräldrar i psykologiserande och samtal om känslor. Smarta familjeöverhuvuden drar nytta av detta sociala kapital. För att döma av smidiga Wallenbergs och bråkiga Porsches, är det inte vattentäta testamenten som gör skillnaden, utan förutseende och kommunikation. Om släktskapet materialiseras i en stuga med utedass eller ett miljardimperium lär inte spela någon roll. ✨

Utan omdöme

Artificiell intelligens ger oss möjlighet att ta fram ny kunskap. Men för det krävs människor med erfarenheter och värderingar, skriver **Peter Gärdenfors**.

ARISTOTELES SKILJER MELLAN tre kunskapstyper: episteme, techne och fronesis. Episteme är det teoretiska vetandet om hur människan och hennes omvärld fungerar. Denna form av kunskap är den som oftast förmedlas i skolor och universitet. Techne innefattar färdigheter och förmågor och handlar om hur saker och ting görs. Att kunna ett hantverk är ett bra exempel. Teknologi är en sentida form av sådan kunskap. Fronesis är den omdömesgilla kunskapen som gör det möjligt att i konkreta situationer kunna fatta välgrundade beslut. Denna kunskapsform kan översättas till praktisk klokhet eller gott omdöme.

Artificiell intelligens (AI) ger oss verktyg för att ta fram ny kunskap. Frågan är vilken typ av kunskap som AI ger oss. För att svara måste man först ta reda på vad AI kan. Ett av de första områden där AI-program utvecklades var för olika spel som kräver mänsklig intelligens. Schackprogrammet Deep Blue slog den dåvarande världsmästaren Garri Kasparov 1997 och sedan dess har programmen utvecklats till en nivå högt över den mänskliga förmågan. År 2016 slog programmet AlphaGo koreanen Lee Sedol, en av de då bästa go-spelarna, och 2019 slog programmet Pluribus en grupp av professionella pokerspelare. Programmen är emellertid hårt specialiserade och kan inte modifieras för att lösa andra uppgifter.

Spelprogrammen handlar mer om problemlösning än att skapa ny kunskap. AI-program som ger ny kunskap faller inom episteme. På senare tid har fokus legat på den programmeringsmetod som kallas *deep learning* där ett artificiellt neuralt nätverk med många lager (därför "deep") tränas med stora datamängder för att känna igen olika typer av mönster, till exempel ansikten. Det visar sig att en sådan träning kan leda till att programmet kategoriserar eller identifierar bättre än människan. Liknande metoder används inom tal-igenkänning

Urbota dum.

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

som används bland annat av Siri och Alexa. När det gäller automatisk översättning är AI-programmen huvudsakligen baserade på statistiska metoder. Men nyare program, exempelvis det omskrivna GPT-3 som automatiskt genererar texter, bygger också på deep learning. GPT-3 är för närvarande den mest avancerade chatbotten. Programmet är enormt omfattande (det innehåller hundratals miljarder variabler) och dammsuger Internet efter textexempel för att tränas på hur texter är uppbyggda.

GPT-3 kan användas för att generera journalistiska texter, men det finns också en tillämpning kallad AI/Writer, där man kan korrespondera med historiska personer via e-post. Den genererar goda texter så länge de är tillräckligt korta, men efter några meningar tappar den tråden och ger upphov till mer och mer nonsens.

DEEP LEARNING har med framgång använts inom medicinen för att tolka röntgenbilder. Programmet AlphaFold har visat att det utifrån den sekvens av aminosyror som ingår i ett protein i nästan 90 procent av fallen kan beskriva proteinets tredimensionella struktur. Sådana uppgifter har tidigare varit mycket svåra för forskare att lösa och AI-programmet öppnar stora

möjligheter för medicinsk forskning och för läkemedelsindustrin.

Framgångarna med olika typer av AI-program gör att man lätt glömmer bort vad de inte kan. Programmens funktion är i hög grad beroende av de datamängder de tränats på. Om något exceptionellt fall dyker upp har de inga möjligheter att anpassa sig. Ett exempel är att i mars 2020 brakade Amazons AI-system för lagerhållning samman eftersom det plötsligt kom in enorma mängder beställningar av toalettpapper och ansiktsmasker. Programmen kan inte finna lösningar på nya typer av problem. Här är vi människor klart överlägsna.

TRÄNINGSDATA KAN också ge upphov till snedvridningar av resultaten. I USA har man använt AI-program vid domstolar för att döma i vissa typer av rutinmål, som exempelvis trafikförseelser. Programmet har tränats på en stor mängd tidigare fall och lärt sig vilka faktorer som är relevanta och vilka straff som skall delas ut. Det visade sig emellertid att programmet dömer svarta personer hårdare än vita eftersom de tidigare fallen också hade en sådan snedvridning. Det är därför mycket viktigt att man använder lämplig träningsdata för att få rättvisa bedömningar i program som skall avgöra

om vem som exempelvis skall få vårdbidrag, socialt understöd eller banklån.

De flesta AI-programmen produceras av stora företag som Google, Apple och Amazon och används mest för att ge vinster. En fördel för företagen är att de sitter på enorma mängder data om människors åsikter, önsknings och vanor som utnyttjas för att träna upp programmen. Kritiker hävdar att detta ger upphov till en ny form av kolonialism där företagen är kolonisatörer som utnyttjar sina användare. Användarnas data blir produkten som säljs till annonsörerna.

Om regeringar fick tillgång till företagens datamängder, som är ekonomiskt mycket värdefulla, skulle de kunna användas för olika typer av samhällsplanering på samma sätt som teleoperatörernas data om människors förflyttningar använts under

Čapek, kommer från kyrkoslaviska och betyder 'arbeta'. En robot är alltså något som utför konkreta handlingar. Vi har blivit lurade av science fiction-filmer att tro att det finns intelligenta och handlingskraftiga robotar. Men de robotar som finns i verkligheten – industrirobotar, robotdamsugare och robotgräsklippare – har ingen techne. De kan inte gå utanför de snäva handlingsramar de har blivit programmerade för och de kan inte heller förklara varför de beter sig som de gör. De är urbotadumma och, i de flesta fall, klumpiga. Inom industrin är de nyttiga idioter som låter människor slippa enformiga och tunga uppgifter. Det krävs stora tekniska och kognitiva kunskaper för att skapa robotar som självständigt kan lösa nya problem och utvecklingen går långsamt

eller ej. Sjuksköterskor, läkare, vårdpersonal, socialsekreterare, jurister, lärare och en mängd andra yrkesverksamma vet att regelboken aldrig räcker till. Det finns all-

Omdöme ingår.

FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/TT

tid gränsfall och speciella kombinationer av förutsättningar som måste bedömas på nya sätt. Det är då omdömet behövs.

Det hjälper inte med en aldrig så omfattande regelbok för att förstå hur man anpassar värderingar till specifika situationer.

coronakrisen för att bedöma hur väl vi följer rekommendationerna från folkhälsomyndigheten. Å andra sidan kan ett totalitärt styre använda sådan data för att kontrollera en befolkning. Den kinesiska regeringen har exempelvis nyligen infört en gräns på tre timmars datorspelande i veckan.

ROBOTAR OCH AI blandas ofta samman, men det är två olika områden. Ordet "robot" som infördes av författaren Karel

framåt. Det är långt till att vi får en skicklig robotsnickare.

För att återgå till Aristoteles kunskaps typer, kan AI i viss mån skapa episteme, men programmen har ingen techne. Hur är det då med fronesis, det vill säga omdöme?

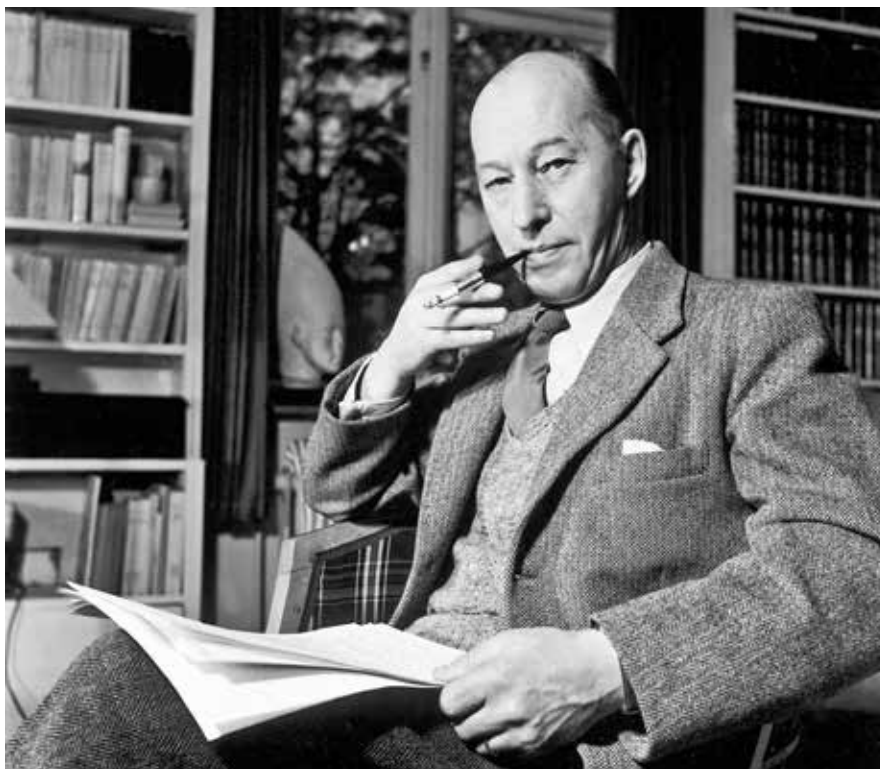
Det går att bygga in regelsystem i AI och sådana system har blivit favoritverktyg inom New Public Management. Det svåra är emellertid att i ett enskilt fall kunna bedöma om en regel är tillämplig

FÖR ATT FÖRSTÅ varför AI inte har något omdöme måste man först förstå vad omdöme innebär. Fronesis innebär att på ett klokt sätt lösa problem i enskilda situationer genom att väga samman olika värderingar med den kunskapen som är given om situationen. Fronesis innebär ingen konflikt mellan känslor och förnuft utan ett samspel mellan dem. Det finns emellertid inga känslor eller moral i AI-systemen och de kan därmed inte ges ansvar. Det hjälper inte med en aldrig så omfattande regelbok för att förstå hur man anpassar värderingar till specifika situationer. Yrkesmän med omdöme kan göra detta – fast vi vet inte hur det går till. Märkligt nog är omdöme ett begrepp som studeras förvånansvärt lite i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Eyvind Johnson har träffande sagt att omdöme är klarnad erfarenhet.

Omdöme kommer också att vara nödvändigt för framtida robotar som skall interagera med människor. Självkörande bilar behöver inte bara omdöme för att avgöra om en cyklist kommer att svänga till vänster eller när en fotgängare skall korsa gatan utan framförallt i situationer där en olycka är på väg att inträffa. Skall bilens passagerare eller utomstående skyddas i första hand?

Sammanfattningsvis har AI-systemen i viss mån episteme, men varken techne eller fronesis. Tills vidare kan systemen därför inte fungera självständigt som beslutsfattare utan en människa med erfarenhet bör finnas med i bilden som omdömet bevakare för de udda fall som programmen inte är tränade på och för att undvika snedvridna beslut.

För att skapa AI-system med bredare kompetens räcker det alltså inte med skickliga programmerare och tekniker utan det krävs också kunskaper om människor, om samhällen och om värderingar. ✧

Eyvind Johnson: klarnad erfarenhet.

FOTO: LENNART NILSSON/TT

Noterat från Washington

Washington DC är huvudstaden där bara den ena politiska sidan står ut med att bo.

Här kan inte ens vädret kompromissa. Det ösregnar ett dygn, slår om till svensk majdag och glider över i klibbig sydstatsvärme. Nästa dag är det som februari.

Värvädet i DC är dysfunktionellt och ibland drar extremväder in.

Som när hela familjens mobiler nyligen började tjuta samtidigt, och vi rusade ner i källaren. Det var en tornadovarning, och inte förrän på grannföreningens påskfest lite senare förstod vi att vi hade varit ensamma om att ta skydd.

Det är riskvärdering DC-style – ”vi struntar i tornadon, men går inte ut med hunden utan munskydd”.

Vi bor högt upp – ovanför alla politiska institutioner – i nordväst, nära DC:s högsta punkt i en stadsdel med det trevliga namnet Friendship Heights. Den ligger nära gränsen till Maryland, ändå bara en knapp mil från Vita huset. Politiskt utmärks District of Columbia av att invånarna här är extremt överens. 92 procent röstade på Biden i presidentvalet 2020, en siffra som kunde ha fått diktatorer att rodnä.

Att bo här är som att leva i ett politiskt laboratorium: så här blir det om nästan alla röstar på Demokraterna. Två exempel: barnen läser många böcker i skolan, och hittills har alla handlat om rasfrågor. Och när skolbarnen till sist slipper kravet på munskydd, fortsätter de flesta att ha det ändå.

Nära skolan, i Chevy Chase, ligger bokhandeln Politics & Prose.

DC blir inte mer liberalt än på P&P. Här säljs dockor av Anthony Fauci – USA:s Anders Tegnell – och massor av böcker om ras, kön, sexualitet och Trump. Och romaner, det är en väldigt bra bokaffär, indränkt i liberala värderingar. Kaffet på nedervåningen är utmärkt.

Ibland drar extremväder in i DC.

Bara hundra meter från bokhandeln ligger pizzerian Comet Ping Pong. I december 2016 klev en man från North Carolina in där och avlossade några salvor med sitt halvautomatiska gevär – han hade läst på internet att det var en mötesplats för en pedofilring med ledande Demokrater. Det var en försmak av konspirationsrörelsen Qanon.

Mannen dömdes till fyra års fängelse, och domare i målet var Ketanji Brown Jack-

son, som nu är på väg in i Högsta domstolen. Hon är Joe Bidens första utnämning, och den första svarta kvinna som svärs in.

USA:s polarisering sugs in i huvudstaden eftersom besluten fattas här. Nu senast utbröt protester sedan ett preliminärt dokument från Högsta domstolen hade läckt, med innebörden att det konstitutionella skyddet för aborträtten avskaffas.

Trump hann tillsätta tre konservativa domare under sin tid i Vita huset och det står nu 6–3 till högern i HD. *You do the math.*

Pro choice-aktivister har publicerat kartor som visar de konservativa domarnas adresser, och flera bor bara några kilometer från oss i välmående Chevy Chase i Maryland.

Ingen av de sex konservativa domarna bor i DC, utan precis utanför gränsen i Maryland och Virginia. De tre liberala HD-domarna bor eller har bostad i DC.

Alla nio träffas ju på jobbet men när arbetsdagen är slut lämnar de konservativa domarna DC och liberalerna stannar kvar i huvudstaden, där nästan alla tycker som de.

Göran Eriksson

NOTERAT FRÅN TOSCANA

Mina toscanska grannar förvänar mig. Regelåtländnad brukar vanligen inte vara deras paradgren. På min bank inne i Lucca har man både uppmanat mig att förfälska en namnunderskrift när det var bråttom att få in papper och lärt mig hur man kringgår bako-maternas uttagsspärrar när jag behövde stora mängder kontanter till de hantverkare som ogärna trasslar till våra relationer med kvitton och moms.

När pandemin slog till och restriktioner infördes innebar det stora svårigheter just för alla verksamma inom denna svarta ekonomi eftersom det är svårt att yrka på kompensation för uteblivna intäkter som aldrig har funnits. Därav kravaller i flera stora italienska städer: Milano, Neapel, Rom...

Under denna pandemi var det ofta svårt att se att den italienska staten tog sina egna restriktioner på riktigt allvar. På officiella hemsidor listade man krav gällande resenärer på tester och ifyllda formulär som man

sedan aldrig brydde sig om att kontrollera eller ens samla in. Med ett mejl från en kompis kunde en formellt sett förbjuden resa över kommungränserna se ut som en nödvändig affärsresa. Hundägare hyrde ut sina små älsklingar så att även hundlösa människor i karantän kunde komma ut och röra sig på stan. Och så vidare.

Det vill säga: det har förvisso funnits regler och restriktioner, men dessa har i en icke obetydlig omfattning varit av vad man skulle kunna kalla ceremoniell natur. De har funnits där, men så har det fått vara bra med det. Länge fanns det, till exempel, en remsa på alla skärmar på Pisa flygplats som förkunnade att det var obligatoriskt att bära ett extra potent munskydd, en så kallad FFP2-mask. Vilket just inte någon hörsammade, inte jag heller, vilket ingen heller kontrollerade.

Men nu när alla restriktioner sedan den 1 maj är lyfta, använder påfallande många italienare fortfarande munskydd, nu alltså

frivilligt. När jag handlar tomater och mintglass på Esselunga bärs munskydd av snart sagt alla. Vi är väl en eller två rebeller i hela den gigantiska butiken som avstår. Resten täcker samvetsgrant mun och näsa. Varför?

Jag frågar runt lite, och kommer till slutsatsen att folk är genuint rädda för det virus som skördade 165 000 liv i landet och gör vad de kan för att skydda sig. En bekant har en kompis som nyss blev smittad och låg mer än två veckor i sjuksängen. Någon annan har hört en historia om någon som fick någon sorts covidrelaterad ögoninfektion med svåra konsekvenser.

Till detta kommer att landet inte har råd med ytterligare en nedstängning och inte med fler bortskrämda turister. Då accepterar man självvalda restriktioner, och det gör man så länge ingen annan säger åt en vad man ska göra.

Jan Söderqvist

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Stopp utan belägg

Det räcker att äta lunch på stan eller gå runt i snabbköpet för att notera att priserna stiger kraftigt. Jag har de senaste veckorna sett priser på färsk kycklingfilé som skapat en högst autentisk känsla av att befinna sig i Norge. Månads-siffror i olika västländer talar om en inflations-takt som man måste gå tillbaka 30 eller 40 år för att matcha.

Stigande matpriser är politiskt sprängstoff. Bränsle för revolutioner. Och i vår tid och i vår del av världen, åtminstone en plåga för folkvalda.

Vintern 1972 samlade sig ett antal husmödrar – med 23-åriga Anne-Marie Norman i spetsen – i Stockholmsförorten Skärholmen för att protestera mot stigande matpriser. Protesterna växte till en medial storm och blev en politisk fråga med potential att påverka valet 1973.

Från hösten 1970 till januari 1972 hade det rått prisstopp på en rad varor. Denna ordning hade ersatts av ”utvidgad och intensifierad prisövervakning”. Det räckte inte. Skärholmsfruarna tvingade regeringen Palme – lagom till jul 1972 – till ett nytt prisstopp på mjölk, grädde och ost.

UNDER TVÅ DECENNIER skulle det svenska svaret på inflationen vara politiska försök att kontrollera prisbildningen. Priser förhandlades med myndigheter, marginaler och prisförändringar skulle rapporteras, särskilda spioner strök omkring i butikerna, handlare polisanmälades och en omfattande statlig prisbyråkrati växte fram, med Statens Pris- och Kartellnämnd (SPK) som juvelen i kronan.

Vintern 1990 föll Ingvar Carlssons regering när riksdagen stoppade ett kombinerat pris-, löne- och aktieutdelningsstopp toppat med ett strejkförbud som prisreglerad grädde på moset. Stoppandet tog till slut stopp.

Att detta fick pågå så länge hade flera förklaringar. En var att prisregleringar var vanliga inslag i den ekonomiska politiken. Hela sektorer som bostads- och jordbrukssektorerna var avskärmade från fri prissättning. Att SPK hovrade i mjölkkylen uppfattades som fullt naturligt.

Men framför avskräckte alternativet. Ekonomen Lars Jonung – som redan från början pekat på det futila i prisregleringspolitiken – konstaterade i en krönika i DN 2006 att ”priskontroller införs av politiker som saknar kunskapen eller modet att angripa inflationen med åtstramande och därmed impopulär politik”.

I VALET MELLAN priskontroll och åtstramning fanns det dock en tredje väg: Att prata och hoppas på det bästa.

I oktober 1974 – två månader efter att han tagit över efter Richard Nixon – förklarade den amerikanske presidenten Gerald Ford inför kongress och tv-kameror hur inflationen skulle bekämpas.

Ford vände sig till tv-publiken och satte på sig en kampanjknappt med förkortningen ”WIN” och sa att ”The symbol of this new mobilization, is the button which I am wearing on my lapel. It bears the single word ”WIN””.

WIN var inte bara en uppmaning att vinna i största allmänhet, utan framförallt en förkortning för ”Whip Inflation Now”, dvs ”Piska Inflationen Nu”. Med inspiration från det politiska ledarskapet under andra världskriget ville Ford mobilisera en gräsrotsrörelse.

Amerikanska medborgare kunde skicka in ett särskilt formulär där man skrev under följande försäkran: ”Dear President Ford: I enlist as an

Inflation Fighter and Energy Saver for the duration. I will do the very best I can for America.”

I retur fick man en helt egen WIN-knapp.

Det fanns en rad utsökta kampanjprodukter med WIN-tema. Väs-kor, klistermärken, tröjor, örhängen.

När familjen Ford på juldagsmorgo-

nen 1974 öppnade sina julklappar i vinterhuset i Vail i Colorado syns presidenten i en alldeles hiskelig stickad tröja med WIN-mönster. Tröjan ska ha skickats in av en idag tyvärr okänd WIN-aktivist och går enligt uppgift att beskåda på Gerald Ford-museet i Michigan. Ser ut att vara värt en resa.

INFLATIONEN VAR DOCK inte en fiende av samma kaliber som Hideki Tojo eller Adolf Hitler. Mobiliseringen uteblev och kampanjen väckte snabbt löje. Bland annat kunde man vända på knappen och få fram förkortningen NIM, som i sin tur kunde läsas som ”No Immediate Miracles” eller ”Need Immediate Money”. Alan Greenspan – som var ekonomisk rådgivare till Ford och sedermera legendarisk amerikansk riksbankschef – dömde senare ut kampanjen som ”ofattbart korkad”.

Den omedelbara entusiasmen avtog, men Ford ska i alla fall ha hunnit överlämna en WIN-knapp till förrre Beatlesmedlemmen George Harrison, som i sin tur gav presidenten en knapp med det hinduiska mantrat ”OM” (”Aum”). Förhoppningsvis hade Ford större nytta av den. ✨

Av Daniel
Bergström

1

Blixtar från ovan

Daniel Bergström
är hovrättsassessor.

Ett nyfött spädbarn är i praktiken helt omedvetet om sin omgivning. Den allra första tiden i ett barns liv kan det inte ens se föremål på längre avstånd än ett par decimeter. Väldigt lite av det som vi hos äldre barn uppfattar som instinktiva rädslor finns hos dem. Ett spädbarn känner exempelvis ingen fruktan för mor-

rande rovdjur eller för spindlar, och naturligtvis inte heller för höga höjder. Men de flesta nyfödda barn kommer att reagera med gråt och skräck på två ljudstimuli: ljudet av en orm som väser och ljudet av sprakande eld.

Man får förmoda att dessa ärvda reflexer berättar något om vår urtillvaro i den östafrikanska sprickdalen. Familjegruppens vuxna kunde själva hålla utkik efter exempelvis stora katter, men ormar kunde smyga sig på ett

Människans värld har nästan alltid formats av hennes relation med himlen. Även vår moderna världsordning vilar ytterst på hotet om vrede som nedkallas från ovan.

spädbarn som lagts ned i gräset. Och ett av de mest oberäknliga hoten var blixtnedslag – som satte savannen i brand.

Elden från himlen var naturligtvis inte bara ett hot, utan också ett löfte. Blixtnedslag var med all sannolikhet början till människans bemästrande av elden – en förutsättning för all fortsatt civilisation. På så vis är åskan som kommer ner från himlen nyckeln till människans

uppstigande till samma himmel. Oavsett om det var genom urgammalt minne eller genom förnuftsmässig historieförståelse förstod grekerna detta; i myten stjal Prometheus elden från gudarnas himmel (men som straff blir han dömd till att fjättras vid en klippa där en örn ständigt hackar ut hans lever, om och om igen – Zeus bekände sig uppenbarligen till den kriminologiska skola som fullt och fast trodde på att straff hade en avskräckande effekt).

»

”

Under den av allt att döma skäligen stökiga nyårsaftonen 2021 i Durham, North Carolina, blev till exempel minst tre personer träffade av fallande kulor, varav en avled. Det stämmer till eftertanke rörande livsvillkoren i Durham, North Carolina.

Elden är med andra ord ett himmelskt element – och därmed också ett gudomligt. I många polyteistiska religioner var den högsta guden just *himmelsguden*. I den rekonstruerade indoeuropeiska ur-religionen som ska ha utövats av de människor som spred sig över Europa från sitt kärnområde norr om Svarta havet hette den högste guden ”Dyeus Pater”, det vill säga ”Himmelsfadern”. Den som försöker säga namnet högt upptäcker omedelbart att det är det etymologiska ursprunget till såväl ”Jupiter” som ”Zeus”. Det finns förresten mycket som talar för att även den judisk-kristna guden från rent religionshistorisk synpunkt ursprungligen var en himmelsgud, nämligen den kananitiska gudomen El.

Och höjden är ju utan tvekan den bibliska gudens provins framför andra; israeliterna fördes genom öknen av en ”molnstad” – något som det visserligen är lite svårt att föreställa sig exakt vad det är för något. Gudomliga åskviggas förekommer emellertid bara på något enstaka ställe i Bibeln, till exempel när Mose i Femte Moseboken, med en gammaltestamentlig kärvhet som knappast kan göra någon besviken, försäkras folket att Herrens pilar kommer ”berusas av blodet” från israeliternas fiender.

Vad gäller islam älskar geologer och religionshistoriker att spekulera kring den svarta sten som sitter infattad i det östra hörnet av Kaba, islams heligaste byggnad i Mecka. Vi vet att stenen tillbads av arabiska stammar redan under förislamisk tid, ja, till och med redan när Herodotos på 400-talet f Kr skrev om folken på Arabiska halvön. I mitten av 1800-talet fastnade europeiska forskare för hugskottet att det rörde sig om en meteorit, som nomader skulle ha sett slå ned i öknen för hela 9 000 år sedan. Det är en hypotes som naturligtvis utövar en kraftig kittling på fantasin och den har därigenom blivit mycket populär. Men egentligen har vi ingen aning; de wahhabitiska kungliga guvernörerna i Mekka tillåter inga vetenskapliga studier av stenen. Det är emellertid intressant att notera att islamisk tradition gör gällande att stenen föll

från himlen för att peka ut för Adam och Eva var de skulle bygga ett altare åt Gud.

Att våra förfäder i Afrika var rädda för åskan och den hungriga elden i gräset berodde inte bara på att den var farlig, utan också på att den kom ovanifrån. Höjddimensionen är nämligen i någon mån onaturlig, främmande för oss. Ja, vi har till och med, i likhet med många landlevande däggdjur, rent anatomiskt en smula svårt att titta rakt uppåt på ett bekvämt sätt.

En varelse som har funnit ett sätt att maximalt utnyttja det faktum att många djur inte kan se uppåt är pilgrimsfalken. Den seglar fram över jordytan, högt över mer lågflygande fåglar. När den får syn på ett byte händer något som får tiden att stå stanna upp: falken slår. En förunderlig förändring inträder då. Falken samlar vingarna runt

Med reflexer från vårt ursprung på savannen.

FOTO: ULF PALM/TT

kroppen och blir till en spole, varje del av dess kropp, från näbben och ögonlocken till stjärtfjädrarna, bildar plötsligt en enda helhet, och naturens geni framträder, som solen från bakom en molnslöja. På detta sätt dyker den nästan rakt ovanifrån mot bytet, i halsbrytande hastighet men med en ofattbar kontroll. När pilgrimsfalken slår rör den sig uppemot 400 kilometer i timmen – vilket med stor marginal är snabbare än något annat i djurriket.

Precis som åkersorkar och duvor inför pilgrimsfalken kan vi människor egentligen inte göra så mycket annat än att förlika oss inför hotet från ovan. Ett fåtal steg från den skärgårdsstuga där jag tillbringade alla mina barndomssomrar reser sig till exempel en mer än sextio meter hög radarmast, som används av marinen för sjöbevakning. Masten är försedd med varningsskyltar med budskapet ”Varning för fallande föremål”; jag antar att tanken är att kraftig vind kan få muttrar eller antenner eller till och med kvarglömnda skiftnycklar att ramla ned. Inför denna skylt känner man dock inget annat än en sällsam vanmakt, eller kanske snarare fatalism. För vad ska man egentligen göra åt denna hotande fara? De flesta andra risker kan man hantera genom att på något sätt anpassa sitt handlande. Men vilken åtgärd kan man vidta för att inte träffas i huvudet av en från sextio meters höjd fallande radarantenn? Föga mer än vad antikens, eller medeltidens, människor kunde göra åt en vredgad himmelsgud – bedja och arbeta, samt att leva sitt liv.

Upphov till vandringssågnen: Empire State Building.

FOTO: TT

Men var kommer den ifrån? FOTO: BANDAR ALDANDANI/GETTY IMAGES

Det är kanske denna känsla av vanmakt som gett upphov till en rik flora av så kallade klintbergare, det vill säga moderna vandringssånger, i den synnerligen specialiserade genren ”fallande föremål”. Den mest kända sådana faktoiden är väl att om man kastar en tjugofemcentare från Empire State Building kommer den nå marken med samma rörelseenergi som en pistolkula och gå rakt igenom kroppen – ovanifrån och ned – på den som råkar stå i vägen. Denna fråga har dock blivit föremål för vetenskapliga studier vid University of Virginia i USA. I en spektakulär uppvisning av vad man kan åstadkomma med en avslappnad attityd till offentliga forskningsmedel skickade fysikprofessorn Louis Bloomfield i maj 2007 upp ett stort antal heliumballonger med mynt i vindstilla väder in i en park i Charlottesville. Mynten lät han sedan regna ner över sig själv från hög höjd. Forskningsresultatet var att det inte alls känns som att träffas av en pistolkula att träffas av ett fallande mynt, utan snarare som att träffas av ett fallande mynt. Det beror på att mynten wobblar i luften på väg ner, vilket avsevärt minskar hastigheten. Hade mynt varit sfäriska, eller spolformade, hade de dock fallit tillräckligt snabbt för att göra stor skada.

Vad som alltså i motsats till att träffas av ett mynt faktiskt känns som att träffas av en pistolkula är att träffas av en fallande pistolkula, något som varje år skördar ett förvånansvärt stort antal liv världen över. Det rör sig vanligen om olyckor till följd av att vapen avlossats upp i luften vid festliga tillfällen. Den som förknippar sådana seder främst med Mellanöstern är offer för sina egna fördomar. Under den av allt att döma skäligen stökiga nyårsaftonen 2021 i Durham, North Carolina, blev till exempel minst tre personer träffade av fallande kulor, varav en avled. Det stämmer till eftertanke rörande livsvillkoren i Durham, North Carolina.

Så länge vi trott på himmelsgudar har vår tillvaro på jorden dikterats av relationen uppåt. Våra liv, våra samhällen, våra idéer, ja själva våra innersta känslor, har formats av löftet – och hotet – från ovan.

Och idag är det ju strängt taget inte annorlunda, om än att vi har sekulariserat himlens makt över oss. Det är till exempel en dyster sanning att en av de sakligt mest betydelsefulla uppfinningar mänskligheten har gjort är bombflyget.

I en scen i Stanley Kubricks film ”2001. En rymdodyssé” från 1968 får vi bli vittne till hur en

”

Blixtnedslag var med all sannolikhet början till människans bemästrande av elden – en förutsättning för all fortsatt civilisation.

»

”

Precis som åkersorkar och duvor inför pilgrimsfalken kan vi människor egentligen inte göra så mycket annat än att förlika oss inför hotet från ovan.

apliknande varelse tar det första steg mot sann mänsklighet när den drabbas av insikten att ett lårben från ett djur kan användas som en stridsklubba. Och lika omvälvande som det måste ha varit när våra tidiga förfäder insåg att de kunde greppa runt ett tillhygge och på så vis mångdubbla energin i ett slag, lika omvälvande måste det ha varit att upptäcka att fiender och bytesdjur kunde nedkämpas på håll, genom att kasta eller slunga saker på dem. Om man tillåter sig att kisa lite är flygplan alltså på sätt och vis en vidareförädling av kastvapnet.

Ett av de kvalitativt mest dramatiska stegen på vägen var utan tvekan kanonen, som kom till Europa genom förmedling från framförallt turkarna under 1400-talet. Det var med kanoner som Mehmet den store år 1453 knäckte Konstantinopels murar – och bytte riktning på Västerlandets utveckling för alltid. För när Konstantinopel föll flydde grekiska lärda till Italien, medförande sitt glömda språk och sina glömda böcker. ”Greklands spillror sköljdes upp på Europas stränder” som Rousseau uttryckte det, och därmed omplanterades ett frö som skulle blomma upp i form av renässansen.

En särskilt fruktad turkisk specialitet var mörsarna, mycket korta men tunga kanoner som var avsedda för belägringsstrid. En medeltida mörsare ser ut som en gjutjärns-

gryta ungefär, och det är svårt att föreställa sig något som ger ett mer bredbent jordfast intryck. Men med en dånande knall kastar den en stenbumling rakt upp i luften, och överbryggar därmed plötsligt klyftan mellan elementen, mellan jord och luft. Göteborgsbiskopen Bo Giertz har i sin allegoriska roman *Riddarna på Rhodos* från 1972 med hallucinatorisk intensitet målat upp den klaustrofobiska skräck det innebär att, instängd i en stad under belägring, närsomhelst kunna dödas av en fallande hundrakilosbumling – utan förvarning, som av en åskvigg från klar himmel (eller av en fallande radarantenn, för den delen).

Det får förresten sägas vara uppmuntran- de okaraktäristiskt för människan som kultur- varelse att det tog hela åtta år efter att bröderna Wright, år 1903, hade gjort sin första vingliga flygtur innan någon kom på tanken att släppa en bomb från ett flygplan – det var för övrigt itali- enare som släppte bomber på tuaregiska rebeller i Libyen. En sådan nådeperiod är knappast van- lig när det gäller att sätta mänskliga landvinning- ar till dödlig användning.

Och första världskrigets strategiska luftkrig, i huvudsak bedrivit av tyskarna mot Storbritan- nien, kan dessutom bara beskrivas som ett tra- gikomiskt fiasko. De väldiga zeppelinare som den tyska generalstaben använde för att försö- ka terrorbomba engelsmännen till underkastelse

Fritt svävande därovan.

FOTO: TT

Som från en annan värld.

FOTO: GETTY IMAGES

utmärktes mer än något annat av sin närmast vettlösa oändamålsenlighet. De hade ju bland annat den iögonfallande bristen att vara fyllda med vätgas som kunde antändas med brandammunition. Resultaten, både kvalitativt och kvantitativt, blev också spektakulärt skrala. Bomber avsedda för Londons fabriker kunde till exempel i stället döda kyrkoherdar i "Morden i Midsomer"-byar på andra sidan landet. En fyra år lång strategisk bombkampanj ledde till blott 500 döda engelsmän – en tragedi i sig, naturligtvis, men förlusterna i manskap bland de tyska zeppelinbesättningarna var ungefär lika stora. Och de materiella förluster som bombkampanjen orsakade i Storbritannien uppgick till mindre än tjuo procent av kostnaderna för det tyska zeppelinprogrammet. Tyskarna var alltså tvungna att investera fem riksmark i zeppelinare för att åstadkomma en riskmark i skada på andra sidan kanalen; det säger sig självt att det inte var något vidare hållbar affärsidé.

Tyvärr kompenserade mänskligheten snabbt, med råge, detta initiala misslyckande att använda flygmaskiner för destruktiva syften. Andra världskrigets få och korta men ödesdigra år innebär ett syndafall, en snabb rörelse tillbaka mot medeltidens tillstånd, mot vårt bestämda öde att huka under himlen.

Det är omöjligt att inte i någon mån fördela skulden för syndafallet på båda parter. Det var otvetydigt tyskarna som först började angripa städer med bombflyg, bland annat med sina fruktade *Sturzkampfflugzeug* – Stuka – som enligt samma princip som pilgrimsfalken dök i hög hastighet nästan lodrätt ned mot sitt mål. Tyska terrorbombningar förekom redan i krigets första fälttåg när Warszawa förvandlades till ruiner, och under västfälttåget nästa vår utplånade Luftwaffe praktiskt taget Rotterdam från kartan. Sedan följde den så kallade Blitz – bombkampanjen mot Storbritanniens städer där Coventry blev kanske hårdast drabbat.

Men om det var tyskarna som först släppte lös bombkrigets vilddjur så var det ändå de allierade som tappade kontrollen över det, och som red på dess rygg när det rytande kastade sig över världen. Så sent som i oktober 1939 avvisade Kingsley Wood, flygminister i Neville Chamberlains ministär, bestämt ett förslag att fälla brandbomber över skogsområdet Schwarzwald i Baden. "Är Ni medveten om att Schwarzwald är privat egendom?" ska han förfärat ha sagt, med en trohjärtenhet som framstår som rörande mått mot historiens facit. För från 1943 bombades Tysklands stora städer, från Frankfurt och Essen i väster, till Hamburg i norr och Königsberg i öster, nästan bokstavligen talat till inget mer än aska och sand. Hur många civila som dog är än idag ett känsligt och kontroversiellt ämne bland historiker. Säkert är i vart fall att det brittiska bombflygets befälhavare "Bomber" Harris var stolt över det sätt på vilket hans flygbesättningar lärde sig att genom ett särskilt bombningsmönster tända så kallade "eldstormar", lokala vädersystem som med orkanstyrka sög in friskt syre från den omgivande landsbygden, och som förvandlade själva luften inne i städerna till eld. Vid det laget hade Kingsley Wood redan dött, som en ömkansvärd relik från en borgerlig tid som hade råd att hålla sig med ideal.

Bombningarna fick Tyskland på knä och på det sättet kom hämnden från ovan att forma den efterkrigstida världsordningen. Ännu mer formades världen av den interkontinentala ballistiska missilen, som på 1950-talet uppfanns samtidigt av USA och Sovjet, på basen av beslagtagna tyska ritningar. En modern ballistisk missil korsar världshaven på en höjd av ungefär 2 000 kilometer, nästan hundra gånger högre upp än ozonlagret, i en hastighet av mer än en halvmil i sekunden. När den återinträder i atmosfären och slår mot sitt mål är det som en besökare från en annan värld, i inget avseende mer begriplig för eller tillhörig världen nedanför än en åskvigg från Zeus. Med en knapptryckning kan människan idag utplåna städer, ja hela länder, som hon aldrig ens har sett. Detta är, nästan bokstavligen, ett förgudande av människan. Som om vi saknade den hotande domen från ovan, den som vi avskaffat i teologisk mening.

Precis som världsalltets ordning för den förmoderna människan helt och hållet dikterades av himlen, så är också vår moderna värld, ja ytterst varje aspekt av vår politiska demokrati och de materiella bekvämligheter vi tar för givna, beroende av hotet ovanifrån. Den internationella liberala världsordningen har nämligen sin nedersta, realpolitiska grundval i det amerikanska kärnvapenparaplyet och i USA:s hangarfartygsgrupper, i kraften att när som helst och var som helst kunna nedkalla nästan gränslös förstörelse från himlen.

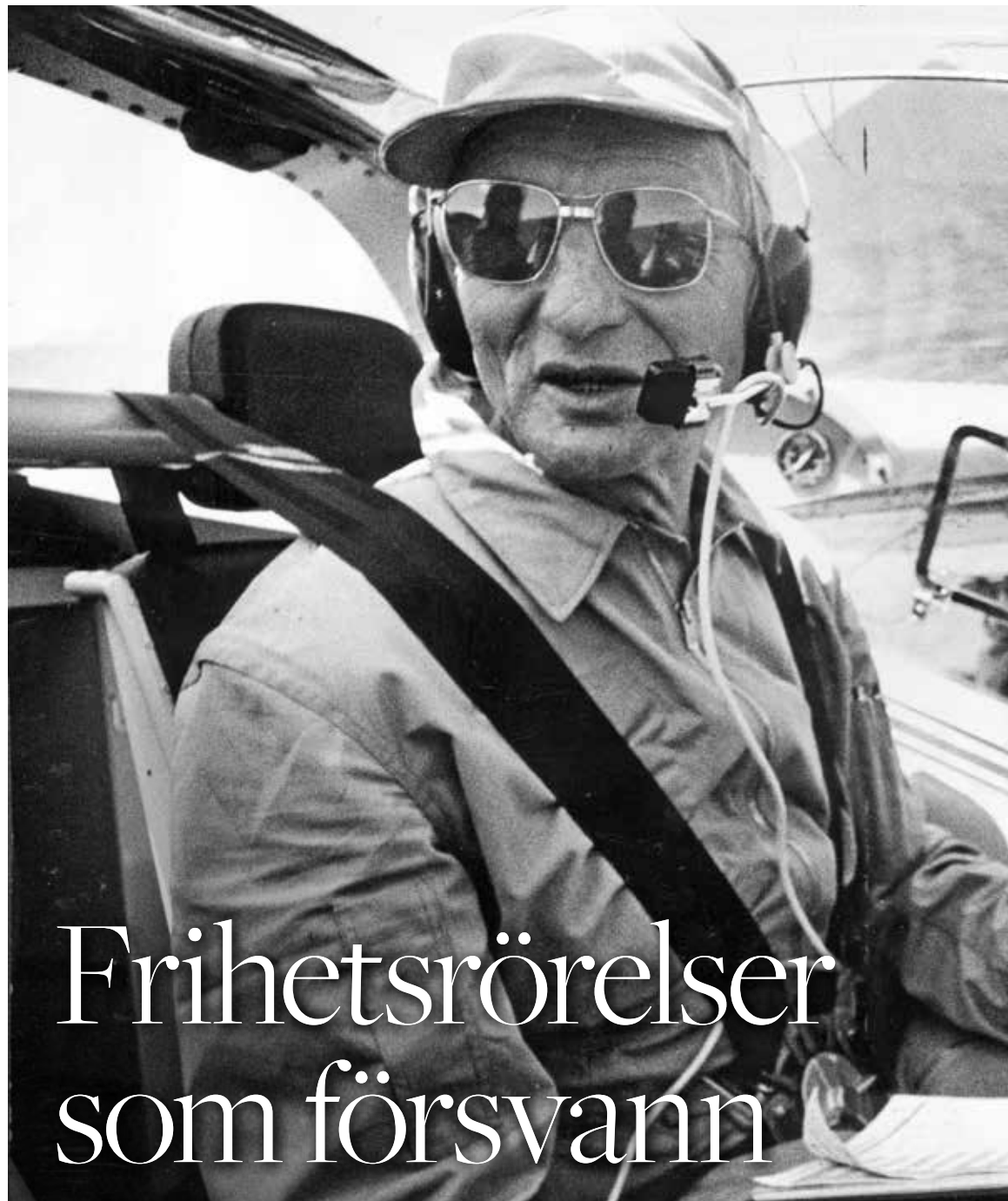
Hukande under – och strävande mot – himlen lever vi våra liv. Detta är uppenbarligen vad det innebär att vara människa. ✨

”

Hukande under – och strävande mot – himlen lever vi våra liv. Detta är uppenbarligen vad det innebär att vara människa.

Av Lars
Gyllenhaal

Frihetsrörelser som försvann

2

Kort efter att Putins storoffensiv mot Ukraina sattes igång började Sverige stödja Ukraina i en skala som för tanken till 1900-talets till stor del bortglömda svenska frihetsrörelser.

Lars Gyllenhaal är författare med modern militärhistoria som specialitet.

Andra världskrigets enorma omfattning överskuggar två tidigare krig, som bägge på sin tid väckte stort folkligt engagemang i Sverige. De utspejade sig i Etiopien och Spanien med det fascistiska Italiens Benito Mussolini som gemensam näm-

nare. När hans krigsmakt härjade i Libyen var det inget som skapade större motvilja i Sverige, men när Mussolini gav sig på Etiopien (då kallat Abessinien) blev reaktionen betydligt starkare. Svenskar hade i decennier intresserat sig för svenska missionärers arbete i Etiopien, vilket mynnade ut i en rätt bred svensk entusiasm för det icke-koloniserade landet.

Två svenska tidigare missionärer väckte som-

Carl Gustaf von Rosen:
slog världen med häpnad. Hans
insatser för Etiopien 1935 och
Biafra under 1970-talet fick
stöd av många.

FOTO: JACOB FORSELL/TT

maren 1935 tanken om en ambulansbrigad för Etiopien. En grupp svenska militärer inofficiellt utlånade till Etiopien fanns redan på plats. De var dock inte finansierade av någon svensk folkrörelse utan av den etiopiska staten under kejsare Haile Selassie I. Den svenska ambulansbrigaden för Etiopien var däremot en folklig produkt. Svenska folket samlade på några få veckor in medel som räckte till bland annat fem Volvolastbilar till brigaden. Drygt 400 svenskar ville bege sig till det avlägsna landet och bli en del av brigaden, men bara 12 behövdes och valdes ut.

Den svenska ambulanspersonalen i Etiopien tillhörde Svenska röda korset och trodde att rödakorsflaggorna skulle respekteras. Istället blev de vid flera tillfällen angripna av italienskt

stridsflyg, varvid en av sjukvårdarna, Gunnar Lundström, sårades dödligt. När jag förstod att han var från mitt län, Norrbotten, begav jag mig till hans avsides belägna by, Glommersträsk. Jag visste att han enligt sin egen vilja begravts i Etiopien men att hans hemby uppsatt ett minnesmärke över honom. Den enkla stenen från 1936 står kvar 2022 och intill finns en skylt som uppger att det blev en enorm folkmassa vid stenens invigning, närmare fem tusen personer. Jag tyckte att denna siffra lät osannolik eftersom mindre än två tusen personer då bodde i Glommersträsk. Men när jag via biblioteket kontrollerade flera dåtida tidningar så bekräftades den höga siffran.

Den rekordsnabba finansieringen av ambulanserna till Etiopien, liksom folkmassan vid stenens invigning, säger något om den svenska sympatin för det först hotade och sedan angripna Etiopien.

Nästa gång Mussolini tog till vapen var det tillsammans med Hitler och deras spanska kollega, Franco. Denna gång blev det svenska gensvaret ännu större – landet var närmare och kriget pågick under nästan tre år, 1936–39. Den civila hjälpen från Sverige till den försvarande spanska regeringssidan organiserades av en ny organisation, Svenska hjälpkommittén för Spanien som i sin tur stöttades av Socialdemokraterna, Sveriges kommunistiska parti och flera andra socialistiska organisationer. På några få månader blev Spanienhjälpen en folkrörelse med 431 lokalavdelningar som fick stöd även av en del borgerligt sinnade. De svenska och norska regeringarna bidrog även de i viss mån, med ett sjukhus till regeringssidan.

De drygt 600 svenskar som gick med i Internationella brigaderna och andra förband på regeringssidan organiserades huvudsakligen av kommunistiska organisationer men bland de svenska frivilliga fanns också socialdemokrater och partilösa. En av de mest populära av socialdemokraterna var Conny Andersson, som efter Spanien ställde upp för Finland i vinterkriget och därefter kom att leda två svenska frivilligstyrkor för Norge.

Det svenska stödet för regeringssidan i Spanien kan idag ses i ljuset av Stalins både öppna och dolda inblandning i spanska inbördeskriget, men den främsta drivkraften bland de svenskar som engagerade sig var icke desto mindre solidaritet med spanska folket.

När Sovjetunionen angrep Finland den 30 november 1939 blev resultatet så stort vad gäller svenska frivilliga (över 12 000 anmälningar varav 8 300 antogs) att de frivilliga har överskuggat den materiella hjälpen från både svenska folket och dess myndigheter. Den omfattade bland annat en halv miljard kronor, 135 402 gevär och 51 miljoner gevärspatroner. För svenskt försvar synnerligen viktiga tunga vapen skickades också i stor mängd till Finland. Exempelvis 144 artilleripjäser, 100 luftvärnskanoner och 92 pansarvärnspjäser.

”

Den svenska ambulanspersonalen i Etiopien tillhörde Svenska röda korset och trodde att rödakorsflaggorna skulle respekteras. Istället blev de vid flera tillfällen angripna av italienskt stridsflyg, varvid en av sjukvårdarna, Gunnar Lundström, sårades dödligt.

»

”

Förbandet kom till Trossnäs läger i Värmland och många ville att övningarna skulle vara så hårda som möjligt eftersom det snart kunde bli blodigt allvar i Norge.

Vidden av den svenska hjälpen till Finland, särskilt vad gäller flygplan, blev inte känd under kriget och en del återstår än idag att forska fram.

De hundratals lokala kontoren för olika sorters stöd till Finland bidrog till att det över hela landet på jackor och rockar bars nålmärken med devisen "Nordens frihet". Det tillhörande emblemet med de fyra större nordiska länderna i form av fyra händer bars även av vinterkrigets svenska och norska frivilliga och var samtidigt symbolen för samfundet Nordens Frihet. Denna klubb bestående mest av kulturpersonligheter ville se en säkerhetspolitik inriktad på att värna inte bara Finlands och Sveriges frihet, utan Nordens. Detta inte minst genom att ge ut tidningen *Nordens Frihet*. Tidningens redaktör och ansvarige utgivare från starten 1939 var Harald Wigforss och hans person säger mycket om tidningens karaktär. Han kom nämligen att tillhöra även den starkt antinazistiska och till stor del probrittiska Tisdagsklubben, som i händelse av ockupation hade blivit stommen för en svensk motståndsrörelse. När han 1944 slutade som redaktör för *Nordens Frihet* övergick han till *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* med Torgny Segerstedt, Sveriges kanske mest kända antinazist.

Att stöd för Finland kunde gå hand i hand med stark kritik av nazismen framgår givetvis också av innehållet i *Nordens Frihet*, och det även under åren då Nazityskland var synnerligen mäktigt. Jag kan bara hoppas att tidningen i framtiden görs tillgänglig på nätet så att fler får ta del av dess facitlösa debatt om vår säkerhetspolitik och våra grannländer i krig.

Sedan kommer vi till den svenska rörelse som engagerade för Norge och mot den tyska ockupationen av landet. En kort tid efter Luftwafes bombningar av Norge 1940 sändes hundratals monteringsfärdiga svenska hus till Norge. Jag förvånades för några år sedan i Bodö av att det ännu stod kvar sådana här "svenskehus". Under 1941 inleddes, främst i

Göteborg, olika svenska humanitära hjälpinsatser för Norge. Hösten 1942 grundades Svenska Norgehjälpen och under de följande tre åren bildades över 700 lokalkommittéer runt om i landet.

Svenskarna skänkte drygt 72 miljoner kronor i kontanter till Norge (idag drygt 1,4 miljarder kronor). Men även gåvor in natura förekom liksom frivilliga löneavdrag, extra övertidsarbeten, kollektor samt intäkter från sport-, film-, teater-, musik- och andra arrangemang. "Norgenålen" såldes till förmån för norska barn i mängder. Den är gjord i förgylld metall och föreställer brödräffolken, två figurer står skuldra vid skuldra. Nålmärket formgavs av skulptören Stig Blomberg, mest känd för rökretet runt den så kallade "spottkoppen" på Stockholms centralstation.

Det fanns även mer eller mindre hemliga delar i Norgehjälpen arbete. Som framgår av den välillustrerade *Norges tack till Sverige* av Mats Wallenius och Anders Johansson verkade Norgehjälpen även för norska politiska fångar och den hemligaste delen i arbetet var att förse en del gerillaförband i de norska skogarna med förnödenheter.

Kort efter den 9 april 1940 gjordes försök att starta frivilligbyråer för Norge. De fick dock inte annonsera och motverkades även på andra sätt av livrädda svenska myndighetspersoner. Man kanske också bör sätta sig in i deras situation, eftersom Sverige nyss i stor skala hade hjälpt Finland under vinterkriget och därtill hade mycket få förband redo att försvara Skåne mot tyska anfall.

Icke desto mindre tog sig ett antal enskilda personer och mindre grupper över den långa gränsen mot Norge för att bli frivilliga på norsk/allierad sida. De var inte helt utan uppbackning, några SSU-klubbar och privatpersoner hjälpte till med mat och friluftsutrustning. Under de drygt två månader som det tog för den tyska invasionen att lyckas hann uppskattningsvis 300 svenskar korsa gränsen och särskilt gruppen under Conny Andersson, tidigare frivillig för Spanien och Finland, lyckades med att splittra tyska krafter.

Flera av svenskarna som stridit mot de tyska invasionsstyrkorna fortsatte sedan att i norsk/brittisk tjänst frivilligt kämpa vidare. Enbart i den norska handelsflottan, som var Norges kanske viktigaste bidrag till de allierade, dog nästan hundra svenska sjömän under kriget. Det var alltså hundratals svenskar i olika typer av norsk krigstjänst och när det 1944 blev möjligt att på svensk mark och med svenska arméns stöd etablera en ordentlig svensk frivilligkår för Norge var Conny Andersson åter i farten. Svensk-Norska frivilligförbundet bildades hösten 1944 av Andersson och andra med krigserfarenhet, i samarbete med svenska staten.

Över 6400 svenskar ville ingå i Frivilligförbundets stora målsättning, en ny frivilligkår. En del som sökte hade krigserfarenhet från Finland och några, som Conny Andersson, även från

Måndagsmöte för Ukraina.

FOTO: ANDREAS BARDELL/TT

Gunnar Lundström hedrad i Glommersträsk.

BILDKÄLLA: ARVIDSJÄURIS KOMMUNS BILDARKIV

spanska inbördeskriget. Men bara 600 till 700 av de anmälda kunde tas emot, utbildas och övas. Förbandet kom till Trossnäs läger i Värmland och många ville att övningarna skulle vara så hårda som möjligt eftersom det snart kunde bli blodigt allvar i Norge.

Norgebataljonen innehöll några av de mest motive-rade soldaterna i Sverige. Men när det kom till kritan tackade norska staten nej och nöjde sig med de drygt 15 000 norska så kallade polis-trupper och andra norrmän som militärt utbildats och utrustats i Sverige. När bataljonen helt hade avvecklats var det som om den aldrig hade existerat. Därmed är det också rätt förstå-eligt hur sällan förbandet tagits upp i svensk lit-teratur. Mer svårförklarligt, och sorgligare, är det väl att även de svenskar som dog i norsk krigs-tjänst, över hundra personer, så sällan ens nämns trots att antalet som stupade för Finland 1940–44 är bara något högre.

På allierad sida fanns även minst 1 517 svens-ka medborgare i amerikansk uniform, och ännu fler amerikanska medborgare födda i Sverige. Men eftersom dessa inte backades upp av några svenska organisationer så faller de utom ramen för denna artikels tema.

Vad gäller svenska sammanslutningar efter 1945 som verkat för andra länders frihet är tre av särskilt intresse.

Folkupproret hösten 1956 mot det kommu-nistiska styret i Ungern var kortlivat, det pågick under mindre än en månad. Men man kan ana att det väckte ett stort intresse i Sverige. Det fram-går dels av samtida press, dels av planerna för en svensk frivilligstyrka till Ungern ”för frihet och rättvisa”. Den som stod för planeringen var Ber-til Harding, som under andra världskriget varit svensk frivillig inom norska motståndsrörel-sen. De sovjetiska truppernas snabba krossan-de av den mycket improviserade resningen sat-te stopp för all frivillighjälp, men svensk huma-nitär hjälp för Ungern blev det dock.

År 1969 blev kulmen för svenskt engagemang för Biafra genom en grupp svenska gerillapiloter. Den västafrikanska utbrytarstaten Biafras själv-ständighet hade erkänts bara av en handfull stater av vilka inga var europeiska. Samtidigt fick dock Biafra andra sorters stöd från exempelvis Frankri-ke. Staten som Biafra ville frigöra sig från, Nigeria,

använde både svält och flygbombningar. Nigeria fick militärt stöd från både Moskva och London.

Tord Wallström var svensk journalist och författare som var bland de första att berätta om vad som hände i Nige-ria. Wallström skrev om svältkatastrofen och nyheten spred sig inom Sverige och till utlan-det. Han fick därför 1968 Stora journalistpriset men nöjde sig inte med att skriva utan engagera-de sig även i Svenska Biafrakommittén och blev dess ordförande. Han hjälpte även en av Sveriges mest kända flygare genom tiderna, Carl Gus-taf von Rosen, att skriva en bok om Biafra. Inte heller von Rosen nöjde sig med att skriva utan valde att diskret bygga upp ett litet flygvapen åt Biafra i form av raketbeväpnade skånska sport-flygplan. Hur dessa plan slog Nigeria och sedan hela världen med häpnad har på senare tid berättats av min medförfattare Lennart Westberg i *Svensk-ar i krig efter 1945*.

En annan svensk journalist kom att spela en roll för baltisk frihet. Ülo Ignats var son till flyktingar från Estland och kom att engagera sig i Östeuropeiska solidaritetskommittén (ÖESK) som arbetade för demokrati och mänskliga rättigheter. Han var en längre period dess ordförande. ÖESK med dess tidning var en viktig källa i Sverige för den baltiska frihetskam-pen och Ignats var en av de personer som gjorde att Måndagsrörelsen uppstod på Norrmalmstorg i Stockholm. Den ursprungliga måndagsrörelsen startades för att stödja Baltikums frihetskamp. Varje måndag klockan 12 träffades människor med olika politisk bakgrund men med en gemen-sam strävan att stötta kampen mot sovjetiskt för-tryck. Med tiden spred sig manifestationen, som mest hölls möten i femtio svenska städer.

År 2022, på måndagen den 28 februari åter-startade Måndagsrörelsen på Norrmalmstorg. Denna gång för Ukrainas frihet.

V arför har jag hittills inte tagit upp FNL-grupperna och Svenska Afghanis-tankommittén? Orsaken är främst att dessa rörelser inte har glömts bort. Svenska Afghanistankommittén är en i högsta grad aktiv och omtalad kraft (sedan Sovjets uttåg ur landet också mest en biståndsorganisation). Vad gäl-ler FNL utgör den de senaste svenska läro-böckernas enda ”befrielse” vid sidan av några få ord om vinterkrigets svenska frivilliga. Ingen bild av frivilliga finns med, medan FNL-knappen faktiskt används två gånger som illus-tration i den 2021 utgivna *Perspektiv på historien* (för gymnasieskolan). Det är nästan samma sak i övriga skildringar av modern svensk historia. Svenskars engagemang för våra grannars frihet, särskilt Norges, nämns ofta bara sparsamt eller inte med ett ord. Men kanske detta engagemang, liksom de allierade baserna i Sverige från 1943, nu kan få bli en del av vårt kollektiva minne? Det kanske passar lite bättre nu? ✨

”

En kort tid efter Luftwaffes bomb-ningar av Norge 1940 sändes hundratals mon-teringsfärdiga svenska hus till Norge. Jag förvå-nades för några år sedan i Bodö av att det ännu stod kvar sådana här ’svenskehus’.

Den mångkulturella drömmen har ju övergått i ett formlöst integrationsprojekt, med invandrare som ett spretigt kollektiv som ska hanteras och förvaltas.

Mångkulturen som försvann

Av Lars Åberg

”

Efter nästan fem decennier av integrationspolitik och multikulturalism är det ingen som riktigt vet vad man ska ta sig till.

Mångkultur är ett begrepp som nästan inte längre används, förmodligen beroende på att det både är språkligt otypiskt och ett ord vars betydelse förlorar sig i ett töcken. Realiteterna har också visat sig bistrare än den politiska önskedrömmen; debatten har förflyttats från det mångkulturella samhället till parallellsamhällena.

I praktiken betydde mångkultur att majoritetssamhället gav sitt stöd till uppkomsten av parallella strukturer och innebörden blev därför motsatsen till den kulturblandning som först antydde. Just det man sa sig vilja undvika blev verklighet; i namn av integrationspolitik har det producerats en allt synligare och alltmer samhällsfarlig segregation.

För sexton år sedan, 2006, var mångkultur på modet i Sverige. Regeringen lanserade Mångkulturåret och när det invigdes var jag på ett seminarium i Malmö, där vi som deltog uppmanades att fästa utdelade tygbitar på den plats på kroppen där vi starkast kände av våra egna fördomar. Många letade snabbt efter sina fördoms punkter, men jag stoppade tyget i fickan och kände mig beklämd och en smula förnedrad.

FÖRTJÄNADE INTE integrationsproblematiken ett större allvar än så här?

Även om mångkulturbegreppet mer eller mindre glömts bort kan man med facit säga att Mångkulturåret förberedde – eller snarare var en del av – en mera allmän vindkantring i samhället, där det kom att

beskrivas som progressivt att intressera sig mer för människors utseende och härkomst än för deras idéer och handlingar. Kulturlivet skulle kvoterats och pengar fördelas enligt rättighetspolitiserade mallar.

En fråga som förblivit obesvarad är den om vilka som företräder olika minoriteter. Hos beslutsfattarna uppstod behov av att finna representanter som kunde tala i andras, exempelvis förortens eller muslimernas, namn. Det schematiska i det synsättet har ett uppenbart nedlåtande inslag; individer tvångsansluts till grupper, åsikter kollektiviseras, föreställda identiteter förstärks.

ETT TYDLIGT exempel var dåvarande demokratiministern Alice Bah Kuhnkes (MP) försök att 2015 dra i gång en riksfattande kampanj mot påstådd islamofobi genom att bjuda in en rad extrema och mycket små muslimska organisationer till rådslag. Det hela påminde om hur premiärminister Tony Blair på 1990-talet letade efter muslimska talespersoner och nästan över en natt förvandlade det nyupprättade Muslim Council of Britain, MCB, till ett slags inofficiell myndighet. MCB ledades då av en ytterst konservativ samling äldre män, som snart visade sig företräda endast en marginell grupp bland muslimerna i Storbritannien.

Så vem talar för vem i dagens parallellsamhällen? Mitt intryck är att medierna letar efter personer som säger sådant som medierna vill höra, ungefär som samhällsforskare placerar sitt studiematerial i en redan fastställd tolkningsram. På så vis har vi fått en förortssociologi och förortsjour-

Upploppen i Husby: debatten blev förutsägbar.

FOTO: ALEXANDER MAHMOUD/TT

nalistik, som låter 1970-tal och 2020-tal glida in i varandra: från betongförort till rasifierat getto. Människorna har bytts ut och förhållandena förändrats, men skildringarna av dem som offer för omgivningens missaktning eller likgiltighet har förblivit förvånansvärt likartade.

I den akademiska litteratur som diskuterar ungdomar med invandrarbakgrund blir killarna, som misslyckas i skolan, tändar eld på bilar eller kastar sten på ambulanser, ställföreträdande ombud för den radikala samhällsomvandling som författarna misslyckats med att genomföra.

Brinner det i Husby eller kastas sten i Skäggetorp vänder sig nyhetsmedierna numera gärna till lokala religiösa företrädare. De uppfattningar som de intervjuade ger uttryck för är inte nödvändigtvis representativa för de boende och då uppstår samma risk som när medierna i andra frågor återkommande hör av sig till en väl avgränsad grupp experter. Man vet vad man kommer att få höra och lokalsamhällets representant vet vad som förväntas.

Det brukar sägas att svenska debatter uppstår på amerikanska universitet, men mycket av den svenska multikulturalismen – mångkulturen omvandlad till politik – hämtades från Storbritannien.

BHIKHU PAREKH var professor emeritus i politisk teori vid universitetet i Hull när han vid millennieskiftet fick ge namn åt den uppmärksammade rapporten "The Parekh Report. The Future of Multi-ethnic Britain" (The Runnymede Trust, 2000). För Bhikhu Parekh var det uppenbart att en västerländsk, eller eurocentrisk, världs-

bild begränsade synfältet och att ingen tradition eller kultur borde anses bättre än andra. Han betonade att individen är en social konstruktion och att många icke-europeiska kulturer knyter samman individerna på ett sätt som för dem är oundvikligt och omöjligt att förändra. "Det är dags att hitta sätt att befria våra elever och framtida politiker från den snävt definierade liberala kulturens tvångströja", skrev han.

FLERA ÅR SENARE skulle Trevor Phillips, en av rapportförfattarna och vid det laget ordförande i labourregeringens Commission for Racial Equality, hävda att briter na sömngångaraktigt hade rört sig i riktning mot ett alltmer segregerat samhälle. Han varnade för etnisk och religiös uppspaltning: "Vi håller på att bli främlingar för varandra och vi låter stadsdelar lämnas åt sitt öde vid sidan om samhället." Hans tal, efter terrorattackerna i London sommaren 2005, väckte stort uppseende; av många tolkades det som ett avståndstagande från den förhärskande brittiska multikulturalistiska politik, som i stora stycken även påminde om den svenska.

En annan av Parekhrapportens skribenter var Yasmin Alibhai-Brown, som i samma veva gav ut en egen liten bok med titeln *After Multiculturalism* (The Foreign Policy Centre, 2000). Hon vände sig i den mot hur Storbritannien i "The Future of Multi-ethnic Britain" framställdes positivt som ett förbund av lokalsamhällen, *a community of communities*, en typiskt multikulturalistisk formulering.

– Jag tror inte på idén om communities, deklarerade hon när vi då träffades i Lon-

don. Begreppet kan ju betyda det mesta från samhälle till släktklan och döljer ofta ett förtryck.

De som trädde fram som talespersoner för stadsdelen eller bostadsområdet, så kallade *community leaders*, var för det mesta självutnämnda och deras värderingar lika ofta djupt konservativa, menade Yasmin Alibhai-Brown. Hon gjorde även en intressant iakttagelse om det svenska förhållningssättet till migration och invandrare:

– Ni är lite för nedlåtande och ännu inte riktigt förmögna att uppträda som verkliga jämlikar. Antingen tar ni för mycket hand om de här andra kulturerna eller så tolererar ni dem bara.

Det där var för 22 år sedan. Mycket kan kännas igen i dagens Sverige, från oförmågan att behandla människor som om de vore handlande subjekt till det mediala sökandet efter *community leaders* med oklar legitimitet.

Multikulturalismen må vara ifrågasatt, men den har levt vidare som en föreställning om toleransens högsta stadium. Innan Barbro Holmberg blev socialdemokratisk migrationsminister skrev hon 1984 i sin bok *Socialarbetare och invandrare* att det finns ingenting som säger att den ena kulturen är bättre än den andra. Andra ministrar och företrädare för det offentliga Sverige har senare gett uttryck för samma uppfattning.

Det tycks fortfarande ligga en del i det som Yasmin Alibhai-Brown uttryckte för mer än tjugio år sedan om hur det svenska sättet att en smula oengagerat tolerera andra kulturer – även sådana inslag som strider mot svensk lag – förenas med ett samtidigt behov av att ta hand om dem eftersom de är annorlunda.

Den mångkulturella drömmen har ju övergått i ett formlöst integrationsprojekt, med invandrare som ett spretigt kollektiv som ska hanteras och förvaltas. De genererar så många anställningar, bidrag och åtgärder att branschens eventuella demontering skulle ruska om hela samhällsekonomin.

Många svenskar går dessutom fortfarande omkring med en osynlig tygbit fäst vid den punkt på kroppen där fördomarna känns som allra mest. Efter nästan fem decennier av integrationspolitik och multikulturalism är det ingen som riktigt vet vad man ska ta sig till.

Lars Åberg är journalist och författare.

TEMA

SOMMARTANKAR

Vart ska den som vill bli statsminister vända sig för inspiration? Tolv skribenter ger sina bästa förslag.

Din stund på jorden

I Graham Greenes roman *Brighton Rock* finns paralleller till det svenska samhällets utsatthet inför våld och otrygghet.

Av Anna Victoria Hallberg

Bäste Ulf!
Det flimrade förbi ett fotografi, så där som det gör när man scollar flöden i sociala medier. Du sitter avslappnad en sommar dag med Jens Liljestrands stora biografi om Vilhelm Moberg *Mannen i skogen* i knäet. I efterhand har jag svårt att komma ihåg exakt hur bildtexten löd, men ditt omdöme om boken var positivt. Det minns jag. Det såg ut som du verkligen njöt av din semester.

Det var då. Sommaren 2022 präglas av oro i världen och valrörelse i Sverige. En av de frågor som diskuteras intensivt just nu är kriminalitet och otrygghet. I en mätning från SOM-institutet (oberoende undersökningsorganisation vid Göteborgs universitet) som utgår från ett forskningsprojekt om det öppna samhället, lett av statsvetarna Sten Widmalm och Thomas Persson i Uppsala, uppger 87 procent att otryggheten har ökat i hög eller viss grad. Det är förödande siffror för ett samhälle som har en lång tradition av tillit till och mellan stat och medborgare.

I en allt mer akut situation med upplopp mot polisen och kallblodiga skjutningar i dagsljus i såväl förorter som innerstad, ökad droghandel och parallella samhällsstrukturer, så går debattens vågor höga. Statistik, ideologiska skillnader, historiska liknelser, politiska förslag, sociala insatser, forskning och teorier visar och belyser viktiga delar av hur problemen kan hanteras och åtgärdas. Men hur ska vi hantera den samvetlös aggressiviteten?

I skönlitteraturen och konsten finns oförglömliga scener som berättar om våldets effekter. Från Homeros klassiska epos *Iliaden* och *Odysseen* under 800-talet f Kr till Picassos målning *Guernica* 1937 lyckas konsten iscensätta mänsklig tragik utan att bli uppföstrande. För att förstå samhällsutveckling och våldets mekanismer finns det anledning att vända sig också till de estetiska verksamheter som sedan vår begynnelse bidragit med en aspekt som ofta saknas i det politiska samtalet. God konst krymper distansen mellan jaget och omvärlden. Den exponerar och åskådliggör men lovar inget. Fördömanden av det slag som existerar i ett polariserat offentligt samtal förekommer inte.

Det finns en välfylld bokhylla i det Kristerssonska hemmet, det har också framgått av sociala medier. Kanske står där en bok som

med otäck finess lyfter fram den utsatthet och sadism som präglar en lätt igenkännbar manligt kodad miljö: romanen *Brighton Rock* (1938), av Graham Greene. Om du, Ulf, inte läst den än vill jag ge den som rekommenderad sommarläsning för 2022.

Bakgrunden till romanen finns i den lite sömniga kuststaden Brighton, känd för sin långa pir. Staden var ett populärt utflyktsmål för många engelsmän redan på 1930-talet. Bakom fasaden brottades Brighton med kriminella gäng, och brottheten var särskilt kopplad till beskyddarverksamhet och utpressning vid kapplöpningsbanorna. Fonden till *Brighton Rock* är verklighetstrogen.

I bokens centrum finns Fred Hale, tidningsreporter, och angivare åt ett mäktigt gäng där rivalerna nu är honom på spåren. Romanen startar under pingsthelgen, och inleds så här: "Hale förstod, efter bara tre timmar i Brighton, att de skulle mörda honom." Därefter följer en berättelse skriven i ett tempo som tar andan ur läsaren. Avgörande för romanens utvecklingskurva blir två kvinnor: Ida Arnold, den kurtisan som Fred Hale slumpartat möter sista dagen i livet, och Rose, en ung servitris. Mordet på Fred Hale orkestreras av en manipulativ och skrupelfri karaktär, Pinkie Brown. Bokens ena utvecklingslinje följer Pinkies försök att köpa Roses tystnad då hon upptäcker att Pinkies alibi inte stämmer. Först vill han gifta sig med henne, därefter övertala henne att begå självmord. I det andra romanspåret försöker Ida lösa mordet på Fred Hale och därefter rädda Rose från Pinkie.

Släende med Pinkie Brown är att han påminner om de unga män som porträtteras i reportage från dagens svenska gängmiljöer. Han kommer från fattigdom och främlingskap, uppföstras i en pennalistisk hierarki där gängets gemenskap ersätter familjen (föräldrarna är döda). Pinkie är okänslig inför andras behov, litar inte på kvinnor, men är också djupt troende och söker nåd. Livet ses som förutbestämt och utan handlingsfrihet, som hos många andra unga män i utanförskap. I romanen är frågan om Pinkies själ levande och mystisk på samma gång. Greene lyckas skriva en roman utan hjälte där den mest hänsynslöse i boken också ser sig själv som fördömd. Det är i detta inre glapp hos Pinkie Brown som en sanning om det grymma i en förlorad livssituation kan visa sig utan att förminska konsekvenserna av de brott som begåtts.

*"God konst
krymper distansen
mellan jaget och
omvärlden. Den
exponerar och
åskådliggör men
lovar inget."*

SOMMARTANKAR

Brottsplats Brighton.

FOTO: ALAMY

Bokens slut är gåtfullt men ger ändå hopp om att poetisk rättvisa kan skipas. Romanen visar också att det inte sällan är i den enskildes mod och beslutsamhet som en förändring av en situation kan uppstå. Oavsett vad du har för bakgrund eller mandat är det som människa på jorden dina handlingar får betydelse.

En förlorare på papperet kan få rätten på sin sida. Det förstår Ida Arnold och läsaren med henne.

Jag önskar god och eftertänksam läsning.

Anna Victoria Hallberg är fil dr i litteraturvetenskap.

Läs inga böcker

Pretendenter på statsministerposten bör avhålla sig från läsning för att slippa existentiella grubblerier.

Av Mats Bergstrand

När författaren Stina Oscarson avslutade sin famösa SvD-intervju med kulturminister Jeanette Gustafsdotter (10/2) skedde det i form av en undran: När ska våra ministrar få tid att tänka? Givet intervjuens karaktär var det en fullständigt dräpande summering. Men formuleringen var ändå inte helt träffsäker, snarast feltänkt.

Hela förutsättningen för att vi ska få några personer som är villiga att företräda oss är nämligen att de inte tänker efter, inte reflekterar över vad uppgiften kräver, inte börjar fundera kring vad det är man väljer bort när siktet ställs mot de högsta politiska posterna.

Att det sedan är de minst villiga som sannolikt är de bäst lämpade att företräda oss hjälper föga om de samtidigt har sinnesnärvaro nog att avstå.

Bäst illustreras detta vid tillsättningen av ny talman i det brittiska underhuset. Seden är att parlamentsledamöter släpar den ovilligt utvalde till sitt säte. Symboliken är tydlig: Du ska inte eftersträva det höga ämbetet, du ska anta uppgiften motvilligt, av plikt. Från och med 1971 måste dock den tilltänkte vara formellt beredd att löpa linan ut. Detta efter att den respekterade Labour-politikern Geoffrey de Freitas nominerats och sedan uttryckligen bett parlamentet att inte rösta på honom. Den gode de Freitas hade uppenbarligen tänkt till på riktigt.

Ursprungligen bottnade motviljan mer i ren självbevarelse-drift. Som monarkens företrädare i parlamentet fruktade talmanen för sitt liv utifall statschefen ilsknade till på grund av misshagliga åsiktströmningar i underhuset. Det är dock en myt att någon

Poetiken och politiken

Lyriken kan bli en motvikt till politikens invanda beteenden och begränsningar.

Av Katarina Barrling

*En värld är varje människa, befolkad
av blinda varelser i dunkelt uppror
mot jaget konungen som härskar över dem.*

För snart tolv år sedan sände Sveriges Radio ett program med titeln "Toppolitiker läser dikt". Den dikt de läste var Gunnar Ekelöfs "En värld är varje människa", ur *Färjesång* från 1941. Bland läsarna fanns såväl statsråd som partiledare. Jag tänker på det där programmet ibland, särskilt när jag lyssnar till partiledardebatter. Det är svårt att få ut så mycket av partiledardebatter – denna märkliga blandning av show och byråkrati. Den som följer politiken så nära att man sätter sig framför en debatt, vet ungefär vad som kommer att sägas, och ofta också hur det kommer att sägas. Det är fyrkantigt och vagt på en gång.

Det var något annat i det där radioprogrammet. Formen tvingade politikerna att gå utanför det invanda. Mot Ekelöf står sig både

talepunkter och poser slätt. Dikten lyckades leda in politikerna på andra stigar än de vanliga. När de fick det mångtydiga i knäet räckte de inövade fraserna inte längre, utan de började treva – och ingen motdebattör slog dem i huvudet för att de trevade. Det var befriande för lyssnaren. Men kanske kände sig även politikerna befriade? Det var inte så att deras resonemang var så märkvärdiga, men för en gångs skull fick man en känsla av att de sade vad de faktiskt tänkte och kände.

Trots att politiken och poetiken båda utgår från försök att formulera djupt mänskliga behov, så undrar man om de någonsin legat så långt från varandra som de gör idag. Jag skulle därför rekommendera alla politiker, i synnerhet dem som vill leda alla människor i detta land, att läsa mer lyrik. Jag förstår att politik inte kan byggas på tvetydiga associationsbanor, men däremot kan poesin utgöra en motvikt mot det alltför byråkratiska och övertydliga – våra politiker har mycket god marginal där.

SOMMARTANKAR

talman faktiskt fått plikta med sitt liv för sina insatser som Speaker. Paradoxalt nog är det tvärtom så att fem av de sex talmän som i ett historiskt perspektiv avrättats, många långt efter avslutat värv, fått denna dom då en ny monark funnit den tidigare talmannens nära band till den förre regenten besvärande.

Sådant bör inte våra statsministerkandidater tänka på i sommar. Inte heller avser jag, som någon sorts motvikt till Fredrik Reinfeldts fäbless för Camilla Läckberg, rekommendera dem att läsa Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt* i sju band. Jag tänker rekommendera dem att avstå från det. En sådan läsning föder allt för många tankar.

En tidigare chefredaktör på en av våra mer framstående dåvarande morgontidningar sade sig aldrig läsa skönlitteratur eftersom där var "för få tankar per sida". Detta ligger i betraktarens öga. Med god skönlitteratur är det så beskaffat att man – i bästa fall – börjar tänka själv. Facklitteraturen är ofta färdigtänkt.

Och *På spaning* är därvidlag livsfarlig. Tryggare därför att Magdalena Andersson och Ulf Kristersson ägnar sommaren åt Carl-Johan Malmbergs *Lyckans gåta*, där författaren med lätt hand och djup insikt läser Prousts mästerverk åt oss och får oss att känna en större egen klokskap än vi egentligen förtjänar.

Där kan våra statsministerkandidater gotta sig åt att alla som läst detta verk på svenska gjort det med fel glasögon. Ingenting styr läsandet mer än titeln. Och *På spaning efter den tid som flytt* är egentligen en felöversättning av franskans *À la recherche du temps*

perdu. Den svenska titeln är rytmisk och vacker men leder tanken fel; mer i riktning mot att boken handlar om tider att längta tillbaka till än det avsedda, till tider som förlorats, kanske förspills. *In search of lost times*, heter den på engelska. Kort, koncist och korrekt.

För romanen handlar mycket om tid som förlorats, tid som hade kunnat användas annorlunda, bättre. Så nej, inte heller denna läsning är så upplyftande för våra statsministerkandidater. Även framtiden ska vi ju en gång titta tillbaka på, finna förlorad.

Men själva *lyckans gåta* då? Är det inte den vi alla vill lösa, vore inte det en perfekt ingång i valrörelsen? Huvudpersonen i romanen finner gåtans lösning i sjunde och sista delen. När uppnås den? Jo, när vi slutat leta, slutat spana, släppt vår drivkraft. Så nej, Malmberg är nog inte heller någon bra läsning för en regeringschefspretendent.

Mitt råd till våra statsministerkandidater blir därför: Läs inga böcker i sommar, avstå därmed också från de existentiella grubblinier som är läsandets biprodukt. Risker finns annars att ni kommer till en farlig insikt. Proust menar att "de verkliga paradisen är de paradiser man förlorat". Statsministerposten blir långt ifrån ett paradys för den som vinner höstens val, men säkerligen imaginärt så för den som förlorar. Det ska ni förstås inte heller tänka på.

Mats Bergstrand är partner i Priority Group.

Och om jag får drista mig till ett par poetiska förslag så är det Gunnar Ekelöf och Nils Ferlin, det svenska 1900-talets största poeter. De påminner om att allt inte är vad det verkar – det som på ytan kan te sig olik kan i grunden ha mycket gemensamt. För just på ytan är Ekelöf och Ferlin varandras motsatser. Den ene är elitist och modernist, den andre folklig och traditionalist. Den ene är atonal och fri från rim, den andre skriver så att raderna sjunger sig själva. Den ene svår, den andre lätt. Men de är lika bra. Till och med den extremt sparsmakade Ekelöf uppskattade Ferlin, och såg honom som den främste bland sina samtida. Och trots skillnaderna så finns likheter i den underliggande tematiken, bland annat en stundom bitter grundton och misstro mot idealistisk övertro – mot ideologi skulle man kunna säga. Djupt egensinniga ställer sig båda på den avvikandes sida.

Och ur deras försvar för rätten att vara sin egen springer kritiken mot det totalitära. Det totalitära – det som alltid hotar i politikens förlängning. Varje politiker bör ständigt påminna sig vad ideologisk trosvissitet som värst kan förorsaka, och här finns mängder av lärdomar att dra ur historien. Det mest emblematiske exemplet finner vi i franska revolutionen. I den finns inget poetiskt tvetydigt över upproret mot konungen, tvärtom. Och parallellerna mellan vår tid och den som föregick revolutionen är svåra att komma ifrån. Då liksom nu en mer och mer accentuerad spänning mellan de styrande och de styrda. Då liksom nu avfärdades och föraktades de som ifrågasatte styret. Då liksom nu växande känslor av ressentiment. Då liksom nu allt svårare med enkla politiska lösningar.

I många år har Västerlandet sett ressentimentet och misstron mot den styrande makten växa sig allt starkare. Människor som anser att samhällseliter tvingat på dem globalisering, och som vänder sig mot både den ekonomiska och demografiska förändring som följer i dess spår. "Globaliseringens förlorare" kallas denna grupp ofta – och det är vår vita arbetarmän som avses. Men vi ser också ressentimentet växa fram hos dem som kommit nya till Västerlandets länder, eller hos deras barn. Fler och fler parallella världar, där avskyn mot dem utanför den egna växer.

Så vad utmynnar då detta i? Vilken fråga borde politiken lyfta in i debattens centrum? Kanske den mest grundläggande av dem alla: Hur håller man ihop ett samhälle, utan att förlora sig i det förenklat ideologiska eller i värsta fall totalitära? I en mening kan man säga att den frågan är vad som sysselsätter alla politiker. Samhället och dess sammanhållning är det polis som politiken utgår från. Och alla dessa politikområden – statsskick, ekonomi, utbildning, arbete, vård, försvar – ytterst siktar de mot att skapa ett sammanhållet samhälle. Men hur, och varför, den aspekten är mindre närvarande. Inte minst vore det befriande med en större politisk ödmjukhet, ett erkännande av hur begränsad politiken är och bör vara. Det är förstas en from förhoppning att någon politiker skulle vilja erkänna den egna politikens begränsningar. Men det vore välgörande med en mer uttalad insikt om just detta: hur svårt det är att vara en människa och dessutom en människa tillsammans med andra. Om politikens begränsade räckvidd. Och det är där poesin kommer in.

Katarina Barrling är docent i statskunskap vid Uppsala universitet.

Behärska er

Försök inte lägga allt till rätta eller riva varje hinder
som står i vägen för den egna visionen.

Av Håkan Boström

Världslitteraturen rymmer mycket som skulle göra våra politiker till bättre människor, men till sämre politiker. Vad ska en svensk statsminister egentligen göra med Dostojevskij eller Kierkegaard, Nietzsche eller en Houellebecq? Byta jobb? Att förstå tillvaron på djupet är sällan förenligt med att utöva makt, åtminstone inte på det förnuftiga, planenliga och nyktra sätt som svenskarna är vana vid.

Jag avstår därför från att ordinera den starkaste medicinen, men kan samtidigt inte helt avhålla mig helt från att föreslå något lite tankeväckande till sommarläsningen. Visserligen förpackat till en lättläst introduktion. Ändå ett perspektiv som står främmande för de flesta svenska makthavare, men som just därför skulle kunna tänkas bidra med ett välbehövligt brott i den vanliga intellektuella husmanskosten.

I stort sett samtliga svenska politiker – definitivt de bägge statsministerkandidaterna – kan betecknas som någon form av moderna liberaler. Därför skulle jag rekommendera den lilla boken *Why liberalism failed* av Patrick Deneen, konservativ katolik och statsvetarprofessor vid University of Notre-Dame. På sina 200 sidor sammanfattar Deneen i koncentrat i stort sett all kritik som någonsin rikats mot grundidéerna i svenskt politiskt tänkande, oavsett om det kallas sig "höger" eller "vänster". Det är helt enkelt en snabbkurs i att förstå de inbyggda problemen med det moderna projekt som präglar Sverige – kanske mer än något annat land? – i närmare hundra år.

För Deneen är det uppenbart att den moderna högern och vänstern dansar tango snarare än bekämpar varandra. Högern förespråkar ekonomisk avreglering, globalisering och individuell frigörelse. Vänstern förespråkar moralisk avreglering, globalisering och individuell frigörelse.

Högern låter glatt marknader och storföretag slå sönder de naturliga gemenskaper som ger stadga åt vanliga människors tillvaro, och bereder på så vis vägen för vänstern att komma in med staten som förment räddare. Men i själva verket erbjuder vänstern enbart en medicin som förvärrar problemen, ty vänstern vill också "befria" individen, om än med andra medel. Statsindividualismen slår sönder det som marknaden inte lyckats förgöra. Makten flyttas hela tiden längre och längre bort från de vanliga människorna.

Ledmotivet i denna dans mot avgrunden är, enligt Deneen, ett

förfelat frihetsbegrepp. Föreställningen att frihet är detsamma som att slå håll på alla begränsningar och kunna följa varje infall.

Deneen menar att denna moderna livsfilosofi gör oss till djur. Vår mänsklighet kommer tvärtom av att vi övervinna vår djuriska natur med dess omätliga begär. Att vi tyglar vår gränslösa vilja som annars inte kommer lämna oss någon ro. Fri är den som är herre över sig själv, den som odlar självkontroll. Deneen ställer kort sagt det klassiska frihetsbegreppet emot det moderna. Ett sådant frihetsbegrepp kan bara odlas i små naturliga gemenskaper: familjen, grannskapet, kyrkan och småstaden. Människan blir människa i sammanhang med mänskliga proportioner.

Men varken den moderna stora staten eller den moderna stora marknaden har något intresse av fria, harmoniska eller nöjda människor. Tvärtom. Rotlösa, jagande, och manipulerbara väljare och konsument är idealet för makten och grunden för tillväxten. Det är inte alls konstigt att missnöjet groar i breda lager, konstaterar Deneen lakoniskt. Systemet bygger på att

främja missnöje, men är räds förstås att missnöjet ska ta sig andra uttryck än det som främjar dess fortsatta existens.

"Längtan efter befrielse från det moderna är också en utopi."

Så vilken slutsats bör Ulf Kristersson eller Magdalena Andersson, eller vem som helst för den delen, dra av detta? Att "systemet" bör vältas över ända? Att det behövs en stark ledare som står upp för folket mot en sammansvuren

elit? Att vi kan återvända till ett förlorat paradiset? Nej, det är knappast det Deneen menar, och inte heller de tänkare han refererar till. Det vore varken önskvärt eller möjligt. Längtan efter befrielse från det moderna är också en utopi.

Det räcker långt med insikten att framsteget, välståndet, tillväxten, omfördelningen, normkritiken och den förmenta frigörelsen har sitt pris. Moderniserings mynt har en baksida. De positivt värdeladdade signalord som dominerar svensk debatt skulle lika gärna kunna vändas i sin motsats. Därför behöver man inte ha så bråttom framåt. Därför finns det ett egenvärde att inte försöka lägga allt till rätta, eller för den delen riva varje hinder som står i vägen för den egna visionen. Den som behärskar sig själv begränsar även sina politiska ambitioner.

Förhoppningsvis kan därmed ett visst mått av ödmjukhet och eftertanke ha vunnits. Och kanske rentav ett spirande intresse för världslitteraturen den dag den politiska karriären är över.

Håkan Boström är ledarskribent i Göteborgs-Posten.

SOMMARTANKAR

It takes two to tango.

FOTO: SERGIO GOYA/TT

Tala klarspråk

Att gömma sig bakom luddigheter och försöka vara alla till lags bidrar bara till politikerförakt.

Av Blanche Sande

Hur vinner man val? Man ser till att framstå som det mindre avskräckande alternativet. I Sverige betraktas smutskastningskampanjer generellt sett som dålig smak, så man behöver alltså framställa sig själv i positiv dager.

Så långt verkar alla vara med. Däremot råder en utbredd missuppfattning när det gäller hur man går tillväga. Strategin verkar vara att:

1. Undvika att prata om sådant som inte en betryggande majoritet av publiken kommer att gilla, och
2. Om man ändå måste prata om det, göra det i så vaga termer som möjligt.

Det går att förstå idén. Alla politiska förslag har sidor som är mindre attraktiva för väljare, eftersom varje reform har vinnare och förlorare. Även reformer som rent materiellt inte missgynnar någon har ideologiska motståndare, som förstas anser sig förlora om reformen genomförs. Alltså är det smarta, ur politikens perspektiv, att rikta uppmärksamheten mot reformens vinnare – bort från dess förlorare. Vill du höja bidragen, prata inte om att du behöver höja skatten. Vill du sänka skatten, prata inte om att du tänker sänka bidragen.

Problemet är bara att väljare har en irriterande benägenhet att lägga ihop ett och ett. Alltså kommer frågor att ställas som riktar uppmärksamheten mot precis det politiker vill undvika att tala om. Och vänder sig politiker då till ovanstående strategi – att undvika ämnet – blir det sällan bra.

Ett avskräckande exempel är Stina Oscarssons uppmärksammade intervju (*SvD* 10/2) med den då nytilträdde kultur- och demokratiministern Jeanette Gustavsdotter. Under en lång intervju vägrade ministern benhårt att ha en åsikt om ett stort antal ämnen: hur demonstrationer hanterades under coronapandemin ("jag har svårt att recensera det"), förslaget om s.k. kulturcheckar ("ingenting som jag kan bedöma i nuläget"), om det borde vara avdragsgillt att ge pengar till kulturutövare ("för tidigt att svara på") och om man bör plocka bort statyer som vissa kallar kränkande ("jag tror inte att det finns ett rätt svar på det").

Rimligtvis har Gustavsdotter egentligen åsikter om alla dessa frågor, men att döma av de tomma svaren misstänker hon att icke obetydliga grupper skulle ogilla dem. Alltså undvek hon dem. Det är en fullt normal politisk pr-strategi, även om den kan genomföras mer elegant. Ofta reagerar publiken knappt. En minister får en fråga på

en presskonferens, bekräftar att frågan är viktig, och glider sedan sömlöst över till ett närbesläktat men för frågan irrelevant ämne.

En närbesläktad strategi är att retirera bakom luddiga termer – endera sådana som kan betyda lite vad som helst (männsliga rättigheter, demokrati) eller sådana som är svårbegripliga. Inför valet 2018 gjorde Novus en undersökning av hur bra väljare i allmänhet förstod det politiska språket, där det visade sig att en betydande majoritet inte förstod vad politiker talade om när de hänvisade till "gymnasielagen", "samhällskontraktet" eller "bonus malus".

George Orwell liknade strategin vid en bläckfisks skyddsmekanisk. "Det tydliga språkets stora fiende är oärlighet. När det finns en klyfta mellan ens verkliga och ens tillkännagivna mål tar man liksom instinktivt till långa ord och uttjatade idiom, likt en bläckfisk som sprutar ut bläck", skrev han i essän *Politics and the English Language* (1946).

Den stora väljargrupp som saknar tid och/eller lust att sätta sig in i de politiska modeordens betydelse kommer förmodligen inte att göra den sortens analyser av det politiska språket. Alla kommer inte heller att vara så cyniska som Orwell. Men när språket blir för intetsägande, svaren för otydliga och flosklerna för många inser de flesta att någonting fattas. Dissonansen väcker misstänksamhet, skepsis, kanske till och med ett generellt politikerförakt.

Med andra ord: den som försöker bli omtyckt av alla blir inte särskilt omtyckt av någon.

Olof Palme hade helt klart nått den insikten. "Man bör kalla saker och ting vid deras rätta namn", sade han i sitt jultal 1972. "Och det som pågår idag i Vietnam, det är en form av tortyr." Hans fördömande av USA:s bombningar av Hanoi var definitivt inte omtyckta i alla läger. Relationerna mellan Sverige och USA blev märkbart frostiga. Men han sade åtminstone vad han tyckte, och budskapet gick fram.

De som inte betraktar Olof Palme som ett lämpligt föredöme kan vända sig till Winston Churchill. 13 maj 1940, några dagar efter att han hade blivit premiärminister, höll han ett av sina mest berömda tal. "Vi har framför oss en prövning av den allra svåraste sorten", sade han. "Jag har ingenting att erbjuda utom blod, slit, tårar och svett."

Inga skönmålningar, trots att det inte var en särskilt upplyftande bild han hade att förmedla. Bra politiker vet att det inte är någon idé. Att kalla en spade för en spade varar långst.

Blanche Sande är frilansskribent.

SOMMARTANKAR

Retorisk förebild.

FOTO: TT

Den vita fläcken

Det är hög tid för våra partiledare och statsministerkandidater att ta en grundkurs i energipolitik.

Av Arvid Hallén

Som en stålblank väv av finmaskig spindeltråd sträcker sig naturgasnätet över den europeiska kontinenten. På sina ställen är det tätare, som i Tysklands industriella hjärtland i Ruhr, och i Nederländerna som härbärgerar det en gång väldiga men nu nästan tömda gasfältet Groningen. På andra platser är väven glesare, men i nästan hela Europa driver naturgasen industrier, värmer bostäder och eldas i kraftverk.

I nästan hela Europa, för på den europeiska gaskartan finns en vit fläck: den skandinaviska halvön. Norge må vara en av världens största naturgasproducenter, men nästan all norsk gas går på export. Norrmännen själva använder mycket lite.

Sveriges naturgas kommer i sin tur i en ledning från Danmark. Den går från Skåne och vidare upp längs västkusten, hela vägen till det stora petrokemiska centrumet i Stenungsund. Gasen är förstås mycket viktig för de industrier som köper den. Men den är inte mer än ett avrundningsfel i Sveriges energistatistik.

För ett Sverige som får bara två procent av sin energi från naturgas blir perspektiven med nödvändighet annorlunda än i Tyskland, där naturgasen står för en fjärdedel av energin och en sjättedel av elektriciteten. Och sett från en europeisk horisont är det Sverige – inte Tyskland – som är avvikaren.

Sverige är inte ett gasland. På ett sätt är det ett problem. För i och med Rysslands invasion av Ukraina har naturgas blivit storpolitik. Perspektiven är ofta ovana och främmande för svenska politiker. I Sverige betraktas naturgas ofta som ett skadligt fossilbränsle som ska bort. På kontinenten är fokus nu i stället närmast det motsatta: försörjningssäkerheten är överordnad. Hur ska väldiga nya gasvolymerna kunna säkras, tjugtals miljarder kubikmeter per år, så att importen från Ryssland så fort som möjligt kan fasas ut?

Så fort som möjligt, men inte snabbare än så. För samtidigt som de gasimporterande europeiska länderna ser sig om efter alternativ är den stora oron att Ryssland ska slå till först genom att stänga av gasflödet. Risken för skyhöga elpriser, utkylda hem och nedstängda industrier, för inflation, arbetslöshet och lågkonjunktur kan få vilken politiker som helst att börja kallsvettas. Och hur skulle en sådan utveckling påverka de europeiska folkens stöd till Ukraina? Det är lätt att stödja någon så länge man själv slipper att betala priset.

De historiska erfarenheterna är också avskräckande. Oljekriserna 1973 och 1979 visade hur skadliga plötsliga energichock-

er kan vara. Samtidigt har de senaste decennierna visat att relativt höga energipriser är uthärdliga så länge förändringarna sker gradvis.

Här ligger också nyckeln. Med gradvisa, målinriktade och skyndsamma reformer och investeringar, kan Europas beroende av rysk gas elimineras. Många av verktygen är bekanta från svensk politik. Vind-, sol- och kärnkraft kan i vissa fall minska behovet av gaskraft. Värmepumpar kan ersätta gasvärme, och många industrier som idag förlitar sig på naturgas kan istället använda mer elektricitet – om elen är tillräckligt billig. Energieffektivisering hjälper på alla områden.

Andra metoder är kanske mindre bekanta för svenska politiker. Det är inte omöjligt att föreställa sig att det under en övergångsperiod blir vanligare med bränslebyten från gas till kol, trots att det leder till fördubblade koldioxidutsläpp. Decennielånga importkontrakt för flytande naturgas, LNG, kommer att slutas med länder som har en mindre bra meritlista vad gäller mänskliga rättigheter. Fler borrhägar kommer att prospektera i Nordsjön och i Arktis, och förutsättningarna för att utvinna europeisk skifergas kommer återigen att sättas under lupp.

Sveriges hemkokta elförsörjningsproblem har däremot inte så mycket med Europas naturgasvåndor att göra. Men om förmågan att fatta rimliga energipolitiska beslut inte räckt ens på vår mer lättnavigerade svenska hemmaplan, kan man fråga sig hur svenska politiker ska klara sig om de behöver svinga sig upp på den komplexare internationella energipolitiska scenen.

Det kan därför finnas anledning för svenska partiledare och statsministerkandidater att utnyttja sommarens hängmatteläsning till en grundkurs i energi och geopolitik. En bra början är den amerikanske energihistorikern Daniel Yergins legendariska och faktiskt rafflande oljehistoriska storverk *The Prize. The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. Yergins Pulitzerprisbelönta tegelsten följs med fördel av den bredare uppföljaren *The Quest. Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*, och avrundas med professor Per Högselius tunnare men lika banbrytande *Red Gas*, som kartlägger hur det europeiska beroendet av rysk gas från början uppstod.

Efter dessa böcker blir det lite lättare att förstå varför andra europeiska länder har den energipolitik som de har. De senaste decenniernas svenska energipolitik framstår dock fortsatt som lika obegriplig.

Arvid Hallén är programansvarig i tankesmedjan Oikos.

SOMMARTANKAR

Avskräckande erfarenheter.

FOTO: HARMSTRONG ROBERTS/GETTY IMAGES

Strömmar och vågspel

Två böcker går på djupet i ett Sverige där politiken förtyligats.

Av Gunilla Kindstrand

Visst är politiken ett fulspel, men glöm inte att den också kan vara vacker!

Så skrev en före detta minister med anledning av en politisk biografi jag recenserat med beska.

I valtider finns det anledning att påminna sig om detta: att politik kan vara något verkligt vackert.

Men ett år som det här omges vi av banala mediestrategier, infantilierande ja/nej-frågor och trötta repliker om att allt minnsann är den andres fel.

Det finns med andra ord många anledningar att läsa Katarina Barrlings och Cecilias Garmes essä *Saknad* (Mondial). Det är en bok som ovanligt nog adresserar djupet i den relation som finns mellan politiken och väljarna, det som sker under den yta där talepunkter och sloganer flyter runt.

Saknad har undertiteln "På spaning efter landet inom oss" och handlar om de osannolikt snabba förändringar som Sverige

genomgått och om de nya villkor som globalisering och migration sätter. Vem i Sverige förlorade? Vem vann? Vems perspektiv syns i politiken? Vad gör man med saknaden när det man tog för givet plötsligt är borta?

Garme-Barrling påminner om att alla frågor har ett tidsdjup. Där finns våra egna erfarenheter men också de minnen som traderats från tidigare generationer. Här skymtar alltså politikens underströmmar, de som är kopplade till känslor och kulturella dimensioner. Just saknad, nostalgi, ressentiment är känslor som den politiska världen helst avvisar. I en värld och ett språkbruk som är fast i visioner, framtid och ständig utveckling finns inget utrymme för blicken bakåt. Men något händer i människan när det hon nyss tog för givet plötsligt är borta. Utanför städerna och tillväxtzonerna växer den, saknaden.

Det här är en bok som passar mycket bra tillsammans med ett stilla gung i en hängmatta.

En studie i ledarskap

Svenska partiledare kan lära av den västtyske förbundskanslern
Helmut Schmidts många provningar.

Av Elisabeth Braw

Efterkrigstyskland har haft den otroliga turen att få inte en eller två utan flera utomordentliga förbundskanslerer: Konrad Adenauer, Willy Brandt, Helmut Schmidt, Helmut Kohl, Angela Merkel, till och med Gerhard Schröder, trots att han som så kallad Altkanzler sedermera skämt ut sig. Inte heller de andra var utan fel, men de här nämnda ledde skickligt sitt land genom extremt oroliga perioder. Schmidt fick ta sig an inte bara Sovjetunionens stationering av kärnvapen i Östtyskland utan också ekonomisk kris, inrikes terrorism och massiva splittringar bland befolkningen. Alla de svenska partiledare som känner sig kallade att bli statsminister borde ta sig tid under sommarlovet att studera Schmidts ledarskap – för nästa statsminister kommer med all säkerhet att provas på nästan samma våldssamma sätt som Schmidt.

Att vara partiledare är svårt, och det är ensamt. Tänk att då få gå i distansundervisning hos Helmut Schmidt. Denne social-

demokrat, som efter sin avgång som kansler år 1982 intog en ny inofficiell roll som Västtysklands och sedermera Tysklands ledande strategiske tänkare, dog för sju år sedan. Men hans artiklar, böcker, tal, intervjuer och framförallt hans politiska gärning finns förstås kvar: en skattkammare för politiker från andra partier och alla Europas länder.

När nästa statsminister utses kommer världsekonomin att se ännu skakigare ut än den redan gör. Samma problem hade Schmidt när han 1974 efterträdde Willy Brandt som kansler. (Brandt fick avgå när det visade sig att hans personlige rådgivare, Günter Guillaume, var spion utskickad av DDR.) Schmidt had redan varit en skicklig försvarsminister, och till skillnad från många andra socialdemokrater tog han försvar på allvar. När oljekrisen lamslog världen 1973 var han finans- och näringslivsminister, också det en roll som denne civilekonom skötte med stor skicklighet och efter eget huvud. Och fast han var partiledare och naturligtvis

SOMMARTANKAR

Hela havet stormar av Sara Kristoffersson bör däremot inte intas i liggande läge. Den är en uppbyggande läsoplevelse och det finns risk för ett tryck över bröstet. Sara Kristoffersson är professor som blev en visseblåsare på Konstfack och fick segla sorgligt ensam när stormen kring Vita havet bröt ut.

Det börjar med att studentkollektivet Brown Island kräver att få döpa om den utställningssal som i årtionden kallats Vita havet. Brown Island uppfattar namnet som en del av en rasistisk kultur och ser namnbytet som ett sätt att "dekolonialisera institutionen". Kristoffersson invänder att namnet inte hade det minsta med hudfärg, kolonialism eller ideologi att göra, men skolans ledning signalerar förståelse för studentkravet. Långbänk uppstår. I en debattartikel ifrågasätter Sara Kristoffersson rimligheten i att skolan ägnar sig åt den här sortens ickefrågor och påpekar att det är ideologiska föreställningar snarare än fakta som styr debatten. För omvärlden står det klart att Kristoffersson nu hojtar att kejsaren är naken, men internt är det få, eller ingen, som uppfattar situationen så. Ängsligheten breder ut sig, gamla arbetskamrater slår ner blicken när de ser Kristoffersson i korridorerna. Nu är det hon som ses som skolans största problem. Snart är psykologerna på plats.

Kafkakänsla, förstås, och en personlig mardröm, men genom

"Just saknad, nostalgi, ressentiment är känslor som den politiska världen helst avvisar."

hela berättelsen lyckas Sara Kristoffersson beundransvärt nog hålla kvar i de stora, principiella frågorna.

När högsta politiken öppnade myndigheter och organisationer för identitetspolitiken förändrades Sverige. Nya maktordningar uppstod. Byråkrater kunde över en natt bli aktivister. Ledningarna hamnade många gånger i svåra gisslansituationer. Och en ny ekonomi tog fart för nu var det goda tider för värdegrundskonsulterna. Kristoffersson berättar uppgivet hur de som först agerade som missnöjda studenter snart återkommer i rollen som avlösnade konsulter i samma fråga.

Den som menar att stormen på Konstfack i själva verket utspelade sig i ett vattinglas kommer att inse att det handlade om något betydligt allvarigare som har bäring på hela samhället och inte minst på politiken.

Hela havet stormar är på många vis en fantastisk bok, frenetiskt skriven. Gässen syns på vågorna, fräsande och farliga.

Saknad beskriver mäktiga underströmmar. *Hela havet stormar* berättar om hur det kan gå när sikten är förlorad.

Gunilla Kindstrand är journalist.

folkvald – han vann två Bundestagsval tillsammans med koalitionspartnern FDP – var han aldrig rädd för att fatta politiska beslut som han visste skulle gagna landet trots att diverse högljudda grupper ilsket protesterade.

År 1977 skulle han sättas på prov under extrema former. Den 7 april sköt terrorister från Röda Armé-Fraktion ihjäl Västtysklands chefsåklagare, Siegfried Buback, och två poliser som färdades med honom. Tre månader senare sköt ett annat RAF-kommando ihjäl Jürgen Ponto, chefen för den stora banken Dresdner Bank. Och två månader efter det kidnappade RAF-terroristerna den västtyske arbetsgivarchefen, Hanns Martin Schleyer, och höll honom som gisslan. I utbyte mot Schleyer krävde de att ett antal RAF-terrorister, däribland ledarna Andreas Baader och Gudrun Ensslin, skulle släppas från det fängelse där de avtjänade långa straff.

En annan vänsterterroristgrupp, 2 juni-rörelsen, hade redan skjutit ihjäl en ledande domare, och 1975 hade 2 juni-rörelsen kidnappat chefen för Västberlins kristdemokrater, Peter Lorenz. Den gången vek sig Schmidt och gick med på att utväxla Lorenz mot sex fångslade 2 juni-terrorister. Men nu gav Schmidt inte efter. RAF ökade pressen på honom genom att få palestinska terrorister att kapa ett Lufthansaplan på väg från Mallorca till Frankfurt och tvinga det att landa i Mogadishu. Inte skulle väl Schmidt våga riskera de tyska turisternas liv? Men kanslern visste att om han gav efter skulle terrorismen fortsätta att frodas. Han sände istället en ny fritagningsstyrka, GSG9, till Mogadishu. Misslyckades GSG-poliserna skulle både de, passagerarna och besättningen

dö, Schleyer skulle avrättas i den garderob som blivit hans fängelse, och världen skulle dra slutsatsen att Västtyskland hade blivit oregerbart. Men GSG9 lyckades. Däremot mördades Schleyer den 18 oktober 1977.

Lika starkt strategiskt tänkande, och lika stort mod, visade Schmidt när han – trots massiv kritik från Västtysklands stora fredsrörelse och stora delar av resten av befolkningen – 1977 föreslog att USA skulle stationera kärnvapen i Västtyskland som svar på Sovjetunionens kärnvapen i Östtyskland. Och så blev det. Schmidt, som också stödde västtysk handel med Sovjetunionen, visade att man kan ha dialog och visa styrka på samma gång.

Efter politiken fortsatte Schmidt alltså att leda debatten, och vi kan vara tacksamma för att han var en skicklig skribent, för hans tankar om Ryssland, Kina, försvar, globalisering, handel och snart sagt varje annan strategisk fråga finns att tillgå i hans böcker och artiklar. I synnerhet rekommenderar jag boken *Die Verantwortung des Politikers*, publicerad 2008. Schmidts kärnbudskap i denna översikt över kniviga situationer och beslut som måste fattas under tidsbrist: den enskilde politikerns personliga samvete är avgörande. Dessutom finns otaliga ytterst informativa tal och tv-intervjuer. Det finns således ingen anledning för våra svenska partiledare att inte ta tillfället i akt och åka strategisk och intellektuell snålskjuts med en av de allra bästa politiker Efterkrigsuropa sett.

Elisabeth Braw är forskare i säkerhetspolitik vid American Enterprise Institute.

Håll ordet i helgd

Yttrandefriheten kan bara bevaras om vi vågar tala öppet om känsliga samhällsproblem.

Av Erik Jersenius

Yttrandefrihetsexperten Nils Funcke har konstaterat att var gång det fria ordet censurerats i Sverige har det kommit tillbaka ännu mer obändigt och kraftfullt. Det är mönstret genom historien sedan vårt land instiftade världens första yttrandefrihetslagstiftning genom tryckfrihetsförordningen 1766.

I boken *Inget är heligt* skriver Sakine Madon, politisk chefredaktör i liberala *Upsala Nya Tidning*, om tio direkta hot mot den svenska yttrandefriheten och inte minst om hur svenska lagstiftare inte varit principfasta nog för att försvara dess gränser.

Varför yttrandefrihet? Sakine Madon låter filosofen John Stuart Mill besvara frågan. Han finner det endast rimligt att förbjuda yttranden som förtalar eller hotar andra människor, allt annat måste få yppas.

Mill är inte fundamentalist, han påminner om hur framsteg och strävan mot sanningen ständigt hindrats genom historien när djärva och kloka människor tystats. Ideligen har det visat sig att ensamma röster fått rätt mot både hävdvunna auktoriteter och majoriteter.

Det finns flera känsliga frågor rörande yttrandefriheten där svenska politiker irrat iväg på rejält fel kurs under många års tid.

Ett sådant exempel är förslaget om att förbjuda Förintelseförnekelse. Den internationellt sett mest "framgångsrike" Förintelseförnekaren är historikern David Irving, som själv förnekar sin förnekelse. I hemlandet Storbritannien, där det är tillåtet att ifrågasätta Förintelsen, har hans illvilliga framställningar av historien kunnat prövas i det öppna och i domstol när Irving själv försökt stämma sina kritiker för förtal. I länder som Österrike där Förintelseförnekelse är straffbart har han mycket riktigt dömts till både fängelse och utvisning, något som endast spelat antisemitiska konspiratörer i händerna när de hävdade att "systemet" försöker hindra "sanningen" om Förintelsen.

Enligt Mill behöver vi inte vara rädda för lögnen, sanningen blir endast starkare när denna genomskådas. Filosofen Torbjörn Tännsjö har visat att just Förintelseförnekarna fungerar som nyttiga idioter. Deras förvrängning av historien tvingar oss andra att ständigt vara på tårna och försvara det som är riktigt. Sanningens ljus har på så vis kommit att lysa allt klarare över det mörkaste kapitlet i mänsklighetens historia.

En annan inskränkning som blivit ett allt större hot mot det fria ordet är förbudet mot hets mot folkgrupp. Sakine Madon tillägnar sin bok Lars Vilks, den modige konstnären som ägnade sin

konst och offrade sitt liv för att utforska yttrandefrihetens faktiska gräns, den som visade sig på grund av rädslan för våldsamma muslimer vara långt mycket snävare än vad lagboken anger.

Sedan påskhelgen har vårt samhälle skakats av våldsamma försök att förhindra den danske politikern Rasmus Paludan från att bränna koraner runt om i Sverige. Många tunga svenska politiker har med bestämdhet hävdade att alla rätt att få manifesteras sin åsikt, medan andra lutat åt att just muslimer ska åtnjuta ett särskild skydd från blasfemi. Ett egendomligt bakslag då vi i Sverige inte behövt ta hänsyn till religion i offentligheten på över 50 år.

Ett skäl till denna utveckling är hetslagstiftningen. Redan i förarbetena till 1766 års tryckfrihetslag fanns en skrivelse om förbud mot "smädeliga utlåtelse om främmande folkslag". För att skydda judar från antisemitisk propaganda blev hets mot folkgrupp olagligt 1949, då utgjorde endast "härstamning" och "trosbekännelse" grund för brott. Drygt 20 år senare tillkom begreppet "missaktning" och sedan har hetslagstiftningen stegvis kommit att omfatta allt fler företeelser. Idag skyddas människor utifrån ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning samt könsöverskridande identitet eller uttryck.

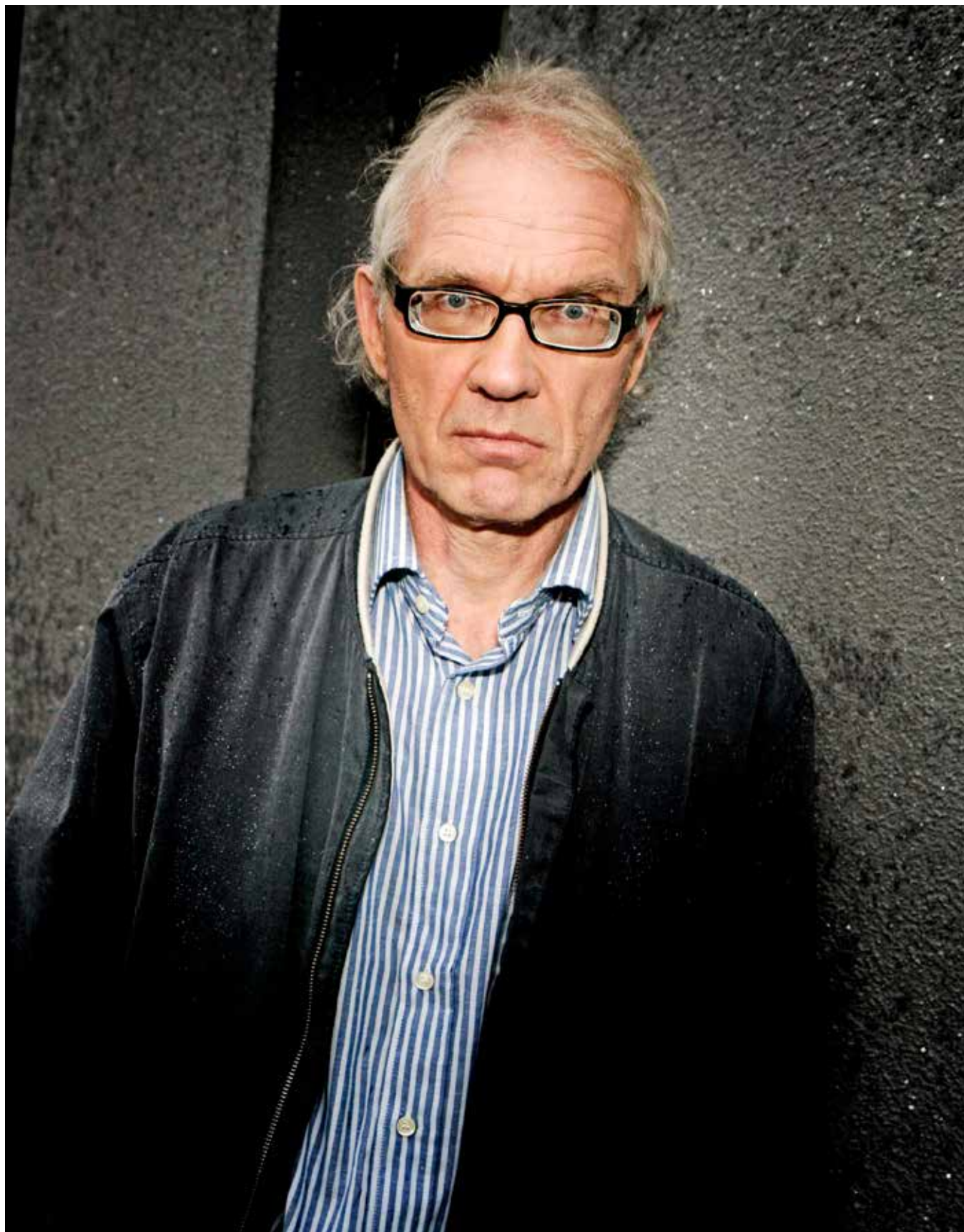
Sakine Madon konstaterar att vi nu är få som tar ställning mot denna utveckling, *Dagens Nyheter*s tidigare chefredaktör Svante Nycander är den mest kände och ståndaktige, jag själv och Tännsjö delar hans uppfattning. Givetvis ska ingen människa behöva utstå förtal eller hot på grund av ovanstående egenskaper, men skrivelsen "missaktning" har gjort att yttrandefriheten inskränkts i samma takt som förbudet vidgats.

Problemet är att människor inte törs eller av ren självcensur inte vågat tala öppet om växande samhällsproblem relaterade till invandring utan att utmålas som "hetsande rasister". Oavsett ståndpunkt har det visat sig att vårt samtalsutrymme varit för snävt och vi har alla farit illa av bristen på öppenhet. Bränder hade inte anlagts, stenar hade inte kastats och skott inte avlossats om vi långt tidigare hade kunnat tala om problem och lösningar på segregationen i vårt land.

Vi får hoppas att Funcke har rätt, att historien är på demokratis sida och att det fria ordet bara kommer att stå ännu starkare med tiden. Men det sker inte av sig självt, det kräver integritet och politiskt mod.

Erik Jersenius är kulturchef i Östgöta-
Correspondenten och Norrköpings Tidning.

SOMMARTANKAR

En man med mod: Lars Vilks.

FOTO: OLLE SPORRONG/TT

Varför ska vi anpassa oss?

Sveriges nästa statsminister måste svara på frågan om hur mycket yttrandefriheten är värd att försvara.

Av Emma Jaenson

Vilka värderingar ska styra Sverige? Frågan är angelägen idag och den kommer inte att bli mindre aktuell framöver. Västerländska värderingar om jämställdhet, yttrandefrihet och demonstrationsfrihet riskerar att kringaskäras alltmer av andra värdesystem.

Det senaste exemplet kommer från påskkravallerna. Män och kvinnor i förorterna utsatte svensk polis för enormt våld i samband med politikern Rasmus Paludans planerade koranbränning. Efter att bilar brunnit och poliser skadats gav centerpartiets Annie Lööf uttryck för att man inte bör ge demonstrationstillstånd till sådana som Paludan i utsatta områden under ramadan (SvD 21/4). Utsatta områden skulle i praktiken bli undantagszoner för svensk grundlag.

Många tycks hålla med: närmare en tredjedel (28 procent) av alla svenskar tycker att man bör förbjuda demonstrationer som kan kränka någon person eller grupp, enligt Novus (2022).

Svenska kyrkan har på liknande sätt visat att de tycker det fullt rimligt att tumma på yttrandefriheten i "toleransens" namn. I ett pressmeddelande skriver Susanne Rappman, biskop i Göteborg, tillsammans med Muslimska samverkansgruppen att "Yttrandefriheten är en omistlig del av vårt demokratiska samhälle, men att använda den för att så hat och splittring är att missbruka den och hotar religionsfriheten" (TT 11/5).

Jämställdheten har också blivit inskränkt i "toleransens" namn. Offentligheten har sanktionerat könsseparation då pojkar och flickor har skilts åt i kommunala badhus och i skolans klassrum. Att förbjuda slöja i skolan har kallats "rasistisk politik" och på Prästmosseskolan i Skurup gick sex icke-muslimska lärare så långt, att de själva bar slöja för att visa "solidaritet" med slöjbärarna (Aftonbladet 14/1 2020).

I västvärlden har vi tidigare kunnat kombinera religionsfrihet, yttrandefrihet, jämställdhet mellan könen och hög tolerans för olikheter. Därmed inte sagt att konflikten mellan exempelvis religion och yttrandefrihet inte har funnits. Elisabeth Ohlson Wal-

lins framställning av Jesus i hbtq-miljöer rönt stor kontrovers. Men hur många mordförsök på poliser begicks? Hur många polisbilar brann?

Så vad är felet idag? Är det våra värderingar? Är det Rasmus Paludan och Lars Vilks och Salman Rushdie och Samuel Paty?

I alla andra sammanhang hade det varit absurt att föreslå att vi ska begränsa vår yttrandefrihet för att inte kränka någon. Men självbilden av att vara tolerant gentemot minoriteter tycks för många vara viktigare än våra olika friheter. Alternativet till att inte inskränka frihet i toleransens namn är helt enkelt att inte vara tolerant, och det är detsamma som att erkänna att många av de värderingar vissa invandrargrupper har tagit med sig till Sverige inte är förenliga med vårt västerländska samhälle.

"Det ska särslagstiftas och tas hänsyn i toleransens namn. Man kringaskär svensk yttrandefrihet för att behaga de kränkta."

För en stor del av vänstern är det omöjligt att erkänna. Det finns ett etablissemang och en opinion som inte vill se konflikten eller som vill lösa den genom att det svenska samhället anpassar sina värderingar. Många omtolkar snarare religionsfriheten än står upp för vår grundlagsstadgade rätt att yttra oss. Det ska särslagstiftas och tas

hänsyn i toleransens namn. Man kringaskär svensk yttrandefrihet för att behaga de kränkta.

En gång i tiden var det vänstern och socialdemokratin som ifrågasatte religion. Idag är det de som leder majoritetssamhällets anpassning mot mer reaktionära värden.

Värderingskonflikterna kommer inte att bli färre framöver. Magdalena Andersson och Ulf Kristersson bör berätta för oss hur mycket de anser att majoritetssamhället ska tumma på sina värderingar. Eller varför majoritetssamhället ska anpassa sig alls?

Det är avgörande frågor inför Sveriges framtid, som Sveriges nästa statsminister bör kunna besvara.

Emma Jaenson är ledarskribent i Blekinge Läns Tidning.

SOMMARTANKAR

Påskan 2022: när våldet löpte amok.

FOTO: KICKI NILSSON/TT

Våga tänka om

Säkerhetshoten mot Sverige kräver ett fördomsfritt synsätt och en vilja till fortsatta omprövningar.

Av Johan Tralau

Olof Palme sade: "Politik, det är att vilja". "Politik är det möjligas konst", påstår Bismarck ha sagt. Så politik handlar om att genomföra sin vilja – att bedöma vad man vill, vilka principer som bör styra ens handlande och vilka kostnader som man är beredd att acceptera för att genomföra sin vilja.

Svensk politik och offentlig debatt har under senare årtionden inte riktigt handlat om sådana överväganden. Inte när det gäller territoriets gränser, säkerhet och migration. Man har fått intrycket att det helt enkelt inte går att kontrollera gränserna vad gäller utflöde av exempelvis stöldgoods eller inflöde av personer och varor, inklusive narkotika och vapen – att det är omöjligt att ändra något. Som om allt var bestämt av ödet. Vi har också fått höra att vi inte får begränsa detta, alltså att vi inte har rätt att göra det, utan att det vore olagligt och skulle strida mot internationell rätt. Det går inte, vi får inte, det skulle vara olagligt.

Ett särskilt fall är naturligtvis utvisning av personer som inte har uppehållstillstånd i Sverige. Rakhmat Akilov skulle enligt beslut utvisas. Att han faktiskt inte hade utvisats när han utförde terrorbrottet på Drottninggatan i Stockholm den 7 april 2017 tycks i första hand vara en praktisk fråga: ansvariga myndigheter saknar de resurser som skulle behövas för att effektivt ta personer som ska utvisas i förvar och sedan deportera dem. Men även om Akilov hade gripits före mordet hade han med all säkerhet inte tvingats lämna Sverige, då det anses finnas verkställighetshinder för att utvisa personer till hans hemland Uzbekistan. Problemet är naturligtvis inte begränsat till Sverige. Tunisiern Anis Amri, som genomförde ett liknande terrorattentat på julmarknaden bredvid Gedächtniskirche i Berlin den 19 december 2016 och då dödade 13 personer och skadade många flera, hade även han kommit som asylsökande, nekats asyl och sedan av olika skäl inte kunnat utvisas. I båda fallen kördes offren ihjäl med lastbil i enlighet med Islamiska statens instruktioner. Hade utvisningarna genomförts hade många oskyldiga liv skonats. Den som vill diskutera utvisningar, och hinder för sådana, bör ha dessa människor i åtanke.

Det är naturligtvis svårt för staten att ha uppsikt över alla potentiella våldverkare. Det har också funnits starka krafter i samhället som känslolöst har verkat för att hindra utvisningar – man kan tänka på den reporter vid Sveriges Radio som rapporterade om en flerfaldigt dömd brottsling tillika säkerhetshot som hade dömts till utvisning från landet, och med vilken hon själv visade sig ha inlett en relation. Men det har ofta hävdats att det är omöjligt att

utvisa dels dömda brottslingar, dels personer som av myndigheterna betecknas som säkerhetshot. Det skulle nämligen strida mot Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna, EKMR, då de utvisade skulle riskera förföljelse eller orimliga straff i sina hemländer. Exempelvis Storbritannien har vägrat att betrakta konventionen som en sorts självmordspakt som gör det omöjligt för de undertecknande staterna att utvisa säkerhetshot och brottslingar. Men det har inte tillåtits spela roll i den svenska debatten.

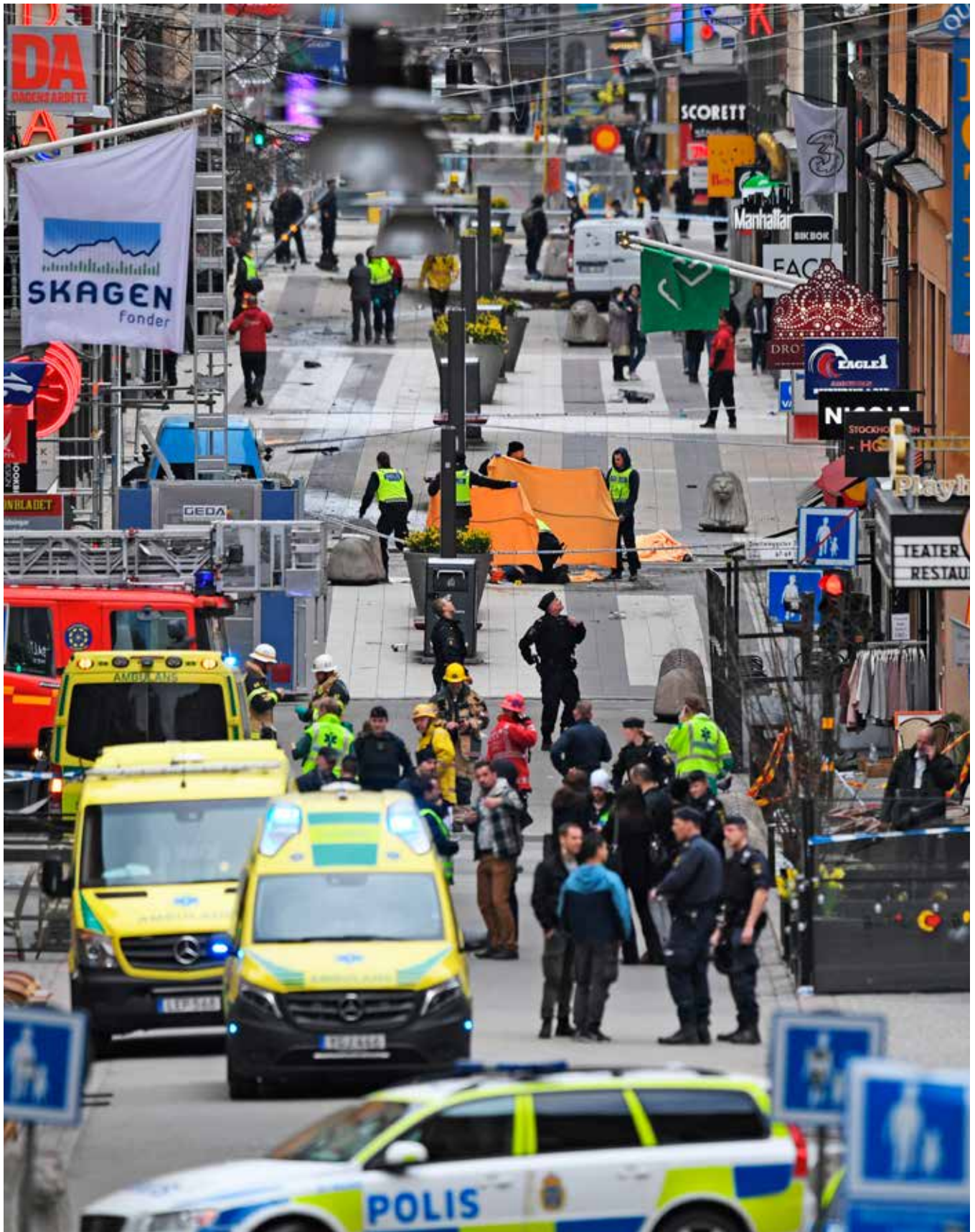
Resultatet är välkänt: i Sverige finns ett antal personer som bedöms som säkerhetshot, som enligt regeringsbeslut ska utvisas, men som faktiskt inte utvisas. De hålls inte ens i förvar, alltså inlåsta, då det inte är tillåtet att hålla dem under längre tid än tolv månader. Och eftersom hindren för verkställighet i regel inte försvinner i ursprungsländerna, försätts personerna till slut på fri fot. Det är ingen tröst att Säkerhetspolisen förhoppningsvis har dem under uppsikt, inte när man betänker hur mycket resurser som binds till detta, eller hur svårt det faktiskt är att upptäcka terrorplaner i tid. Det juridiska svaret är, som Sverige ser ut just nu, att vi inte får handla på något annat sätt. Det är omöjligt. Säkerhetshoten måste få röra sig mer eller mindre fritt bland oss. Vi får inte hindra dem.

Men om politik är att vilja så finns det skäl att tänka på vad de senaste åren egentligen har inneburit. Svenska politiker har omprövat en mängd sanningar. Pandemin tvingade oss att tänka om på en mängd punkter. Vi tvingades att förstå att det faktiskt var möjligt att minska migrationen och annat inflöde av människor, som internationella stödlidare. Det fanns kostnader för detta. Men de var inte katastrofala. Kostnaderna för att tänka om är mycket lägre än att hålla fast vid det som inte längre fungerar. Viktiga politiska krafter har också fått ompröva grundläggande idéer om svensk säkerhets- och utrikespolitik. Kostnaderna för denna omprövning var inte ens besvärliga – tvärtom.

Det är självklart att förändringar vad gäller hur personer utvisas måste göras i enlighet med rättstatens principer. Men när verkligheten förändras måste vi anpassa oss till den. Om politik är det möjligas konst måste vi fördomsfritt se på de oerhörda problem Sverige står inför, och lika fördomsfritt tänka på hur vi ska lösa dem.

Johan Tralau är professor i statskunskap vid Uppsala universitet.

SOMMARTANKAR

Terror mot huvudstaden: Drottninggatan den 7 april 2017.

FOTO: URBAN ANDERSSON/TT

Gå kurs i skolpolitik

Den som vill göra skolpolitisk karriär behöver ett verklighetsförankrat studiematerial.

Av Anna-Karin Wyndhamn

Skolan utgör icke valbart huvudämne i årets valrörelse. Examinationen utgörs av en hemtentamen med muntlig föredragning: "Beskriv och analysera den svenska skolans utmaningar ur följande perspektiv: ekonomiskt, historiskt, politiskt, pedagogiskt (extra bonus om genus och hållbarhet finns med). Motivera dina val. Presentera vederhäftiga lösningar på identifierade problem. Förhåll dig kritisk till dina källor. För självständiga resonemang."

Stegrar du dig inför uppgiften? Betänk att den är ganska exakt vad elever möter redan i grundskolan (där får du förresten två utmaningar gratis: kunskapssyn och bedömningssystem).

Men låt oss raskt skynda till studiematerialet. Du väljer själv nivå, förslagsvis utifrån den post du tänker dig att kursen ska ge i utdelning: Regering eller opposition? Statsminister, minister eller utskott? Kom ihåg att mandat fördelas efter din sämsta prestation under valrörelsen, inte din bästa, precis som i skolan.

STEG 1, GRUNDNIVÅ. Här fokuserar vi den politiska nivån. Programserien *Vem mördade skolan?* (SVT 2022) ger dig en enkel introduktion till reformer som tett sig vackra och goda i idévärlden, men som i sinnevärlden muterat till mordvapen. Sensmoralen är fattbar även för en semesterhjärna som går runt på rosé: reformers oavsedda konsekvenser är väsentligt fler och långt värre än de avsedda. Eller som Lars Leijonborg, tidigare skolminister (L), säger: "Det är ju väldigt svårt att veta när man gör en reform hur den kommer att bli i praktiken." Efter genomgången grundkurs förstår du att oprövade och obeforskade system (skolpeng, kommunalisering samt friskola, utmaning tre, fyra och fem), sällan blir den räddning som påhejarna lovade. Tvärtom, rentav.

STEG 2, AVANCERAD NIVÅ. När du har grundkunskaperna på plats, fordras fördjupning i skolforskningens drivkrafter och byråkratins logik. Därför läser och begrundar vi *Ös på SÖ* (Bonniers -77). Boken är satir i form av en doktorsavhandling som aldrig blev framlagd, eftersom den enligt handledaren är "jävligt usel". Under skydd av pseudonymen Neville J Chamberlain gör docenten i pedagogik Thord Erasmie upp med sitt eget skrå. Tjänstemännen på Skolöverstyrelsen (den tidens Skolverket) uppges "radikala när det passar sig, konservativa när det passar sig".

Pedagogikforskare och byråkrater är överlag personer som "med stor möda nått sin inkompetensnivå" och som ser lärarna som "insnöade och förbenade", men alltid skyldiga att anpassa sig till tveksamma forskningsresultat. Sverige är vid den ej framlagda avhandlingens slutkapitel "på väg att frälsa världen en ny storlagen pedagogisk världsordning", vore det inte för alla de lärare som vägrar att ändra sig. Erasmie är, trots allt, på deras sida. Det är självgodheten författaren synar och det är också den du ska hålla dig ifrån.

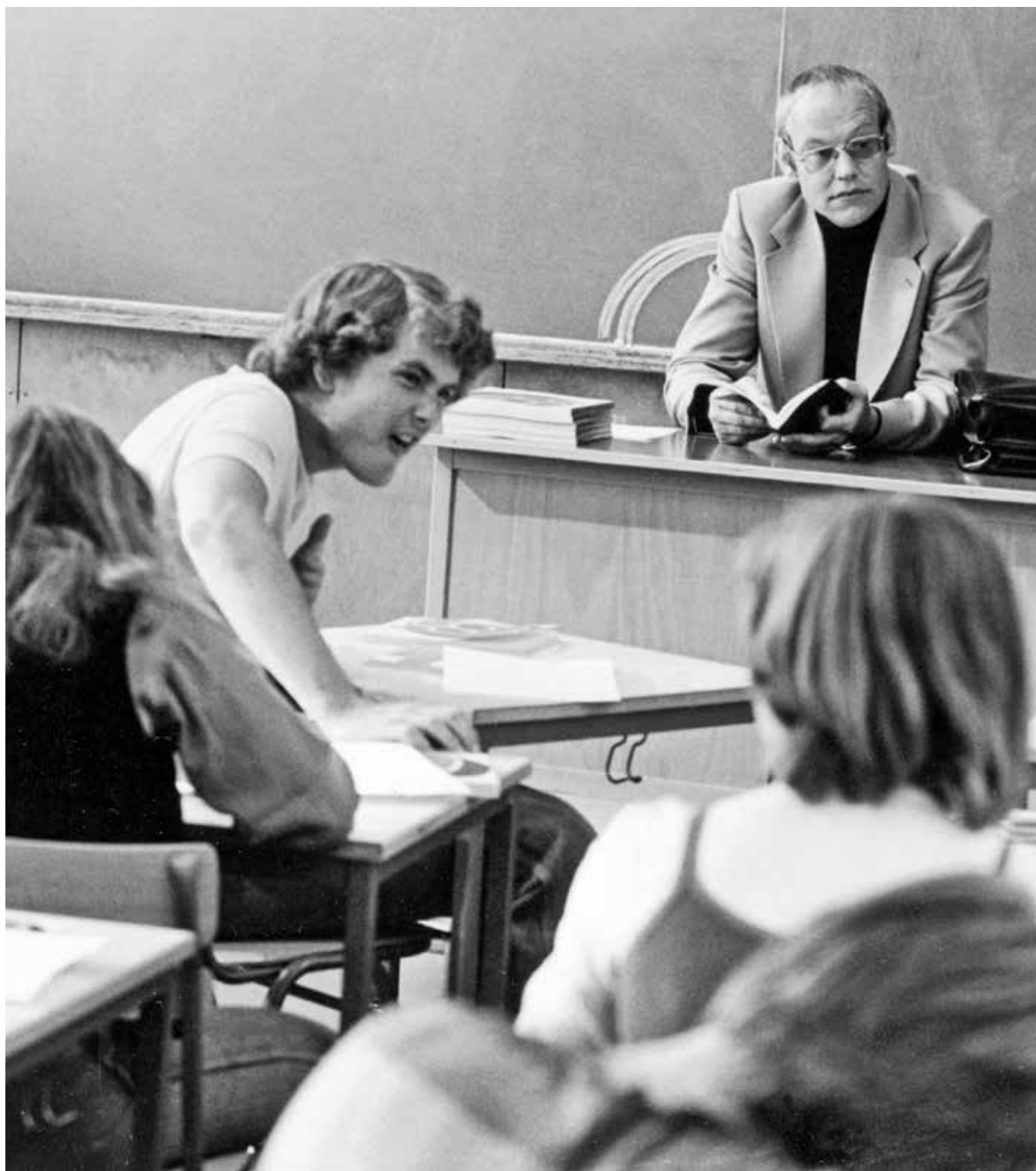
STEG 3, MASTERNIVÅ: Denna delkurs är för dig som satsar på Rosenbad. Då räcker inte fräck satir, är jag rädd. Dramaserien *Lära för livet* (SVT -77) hjälper dig att se hur allt det som du får i knäet första dagen på departementet, har förgreningar bak till grundskolans första skälvande decennium, till SIA-utredningar och politisk naivitet (jo, redan här). Här möter du lärarna (utmaning sex, eftersom ingen längre vill bli det) som sliter med grava ordningsproblem och samtidigt har i uppdrag att bygga något nytt, där mjuk fostran är nyckeln, inte hot om anmärkning, kvarsittning eller streck. Där prov anses mekaniskt och lust är lösningen på allt. Den beprövade, ibland mycket trötta, lärarerfarenheten krockar med en blåögd nytexaminerad spoling, fullproppad med teori. Carin Mannheimer lyckades som få andra på djupet tränga ner i läroplaner, utredningar, pedagogiska tänkare, komma in i klassrum och ut i klasssamhällets skiftande hem. För den som kan ha överseende med trätofflor, mellanöl, cigg och boff uppenbarar sig här en spegel av tid, som inte alls är olik vår. "Det är hemskt att det inte finns några stora pedagoger längre. Det finns bara byråkrater, byråkrater, byråkrater", suckar berättelsens äldsta lärare som tycker det var mer glöd och större driv förr.

Uppbygglig läsning.

Här är silverkulan: lärarna. Yrkesgruppen som har ignorerats, körts över och ibland till och med lurats (kommunaliseringen, exempelvis) i och genom skolpolitiken. Inte bara det: lärarna har över tid tjänat som medel för de forskare och utredare som försökt göra skrivbordsrevolution medelst sina älsklingsteorier. Det har kostat svensk skola likvärdighet (utmaning sju) och ämneskunskap. Den som förstår läraryrkets drivkrafter och kan tillstå att det är aktörerna i delkurs ett och två som berövat profes-

SOMMARTANKAR

Tv-serien *Lära för livet*: mycket är sig likt 45 år senare.

FOTO: PELLE LUND/KAMERAREPORTAGE /SVT

sionen dess status, plockar tunga poäng och vinner trovärdighet i den debatt som väntar. Det fordrar emellertid stora doser självkritik. Det förutsätter att du är ödmjuk. Det kräver att du sedan, när valet väl är över, förvaltar förtroendet för den grupp som landet inte klarar sig förutan. Håll örat tätt mot klassrumsdörren.

Som med all kunskap är frågan vad du gör med den. Det gäller eleven i skolan och hela vägen upp till riksdagen.

Anna-Karin Wyndhamn är författare och fil dr i pedagogiskt arbete vid Göteborgs universitet.

En sentida renässansfurste

Bernard Berensons stora kunskaper om italiensk renässanskonst gjorde honom berömd och förmögen. Bland hans vänner och beundrare fanns Gustaf VI Adolf.

Av Thomas Steinfeld

Den 27 januari 1952 sitter Gustaf VI Adolf på Stockholms slott och skriver brev: "Just nu faller snön snabbt [...] Ibland önskar man att man kunde flyga över till I Tatti och hälsa på hos dig och se alla Italiens underverk." Mottagare är Bernard Berenson, en amerikansk konsthistoriker som åtminstone i den anglosaxiska världen betraktades som tidens främsta auktoritet på italiensk renässanskonst. Kungen hade flera gånger varit i villan på kullarna utanför Florens, kallad för "I Tatti".

Berenson hade köpt den gamla gården i Settignano 1905. Han byggde så småningom ut den för att få plats för en stor konstsamling samt ett ännu större bibliotek, och för att kunna ta emot besökare från när och fjärran. Han hade dessutom låtit anlägga en trädgård i traditionell toskansk stil. Utsikten från terrassen utsträcker sig än idag över hela staden, med domkyrkans kupol i mitten.

Bernard Berenson dog i oktober 1959, i en ålder av 94 år. Han hade då bestämt att villan, trädgården, konstverken och böckerna skulle övertas av Harvard University. Harvard hade till en början tvekat: Settignano var långt ifrån Boston, underhållet av egendomen var dyrt, och förmånen skulle enbart kunna åtnjutas av ett fåtal forskare. Det dröjde till flera år efter Berensons död tills Harvard verkligen tog emot arvet.

Villan används idag framförallt för konsthistorisk forskning. Där finns Berensons personliga arkiv. Också Gustaf Adolf, först kronprins och sedermera kung av Sverige, lämnade tydliga spår: till exempel ett badkar, som införskaffades för att rymma en för

italienska förhållanden ovanligt lång människa. Men framförallt i form av 154 brev, skrivna mellan februari 1924 och Berensons död, liksom ett antal fotografier, till exempel från kungaparets vistelse i villan under hösten 1952. Ingen forskare verkar dock hittills ha gått igenom materialet.

Kungen beundrade den lärde Berenson, som med böcker som *The Florentine Painters of the Renaissance* (1896) hade visat ett konstnärligt universum för en stor publik. "Jag känner ingen som har arrangerat sitt liv och sina arbetsmöjligheter bättre än du har gjort det", skrev Gustaf VI Adolf i juli 1957: "Det är mycket effektivt. Du får tid att tänka, att skriva och att läsa, mycket mer – vill jag tro – än någon annan. Och du hittar alltså tid för dina vänner, när de kommer och stör dig. Och du verkar aldrig någonsin ha bråttom."

Gästböckerna från I Tatti är bevarade. Medan Berenson själv var i huset, och det var han säkerligen under större delen av året, verkar det inte ha gått en kväll utan gäster.

Amerikanska miljonärer och konstsamlare, museifolk, forskare, celebriteter, konsthandlare, brittisk adel samt en stor del av den europeiska aristokratin: Gustaf VI Adolf och drottning Louise tillhörde detta sällskap.

I arkivet förvaras 4 000 brev, skrivna av 1 200 människor, bland dem Benedetto Croce, Ezra Pound och Gabriele d'Annunzio. Mer än 600 brev är från den amerikanske författarinnan Edith Wharton, en av Berensons närmaste vänner, och flera dussin är skrivna av prins Paul av Jugoslavien.

Bernhard Valvrojenski föddes i juni 1865 i en liten stad i det ryska guvernementet Vilna (Vilnius). Fadern hade nästan avslutat en utbildning till rab-

Thomas Steinfeld är journalist och författare.

FOTO: ALAMY

Berenson i villan I Tatti.

bin, men avbrutit den för att ägna sig åt handeln med trä och virke. När pojken var tio år flyttade familjen till Boston för att undgå både den ekonomiska krisen, Rysslands nederlag i Krimkriget skakade hela riket, och en växande antisemitism, framförallt i de baltiska länderna. I USA bytte familjen namnet till Berenson.

I sin biografi *Bernard Berenson. A Life in the Picture Trade* (2013) konstaterar Rachel Cohen att fadern, som försörjde familjen som gårdsfarihandlare, var en man med starka intellektuella intressen men utan större sinne för affärer. I Boston drabbades man dessutom av fördomar mot ryska judar, trots att man konverterade till protestantismen. Senare, när han hade blivit känd, förmögen och katolsk, var Berenson förtegen om sin härkomst och uppväxt. I självbiografen *Sketch for a Self-Portrait* (1949) påstod han sig komma från en "aristokratisk republik", där hans familj tillhörde de främsta släktorna.

Uppvuxen med tyska som modersmål, förtrogen med flera andra språk samt med en östeuropeisk kultur, läste Berenson jäm-

förande filologi på Harvard. Att få vara student vid detta universitet, att ha lärare som filosofen William James, var det yttersta en ung jude i Förenta staterna kunde uppnå under slutet av 1800-talet. Men efter avlagd examen vägrade Charles Eliot Norton, Danteöversättare och professor i konsthistoria, sin student en rekommendation för ett stipendium, som skulle ha fört honom till Europa. "More ambition than ability", lät omdömet som pinade Berenson under många år, "mer ärelystnad än förmåga". Man anar ett antisemitiskt inslag i dessa ord.

Ar 1887 reste Berenson ändå till Europa. I England lärde han känna Oscar Wilde och Bertrand Russell. Han levde ihop med en kvinna, Mary Smith, som var gift med en annan man och som tio senare skulle bli hans hustru. Resan hade blivit möjlig tack vare att bekanta hade lagt ihop till ett privat stipendium. Bland dem som skänkte pengar fanns Isabella Stewart Gardner, arvtagare till en stor förmögenhet, hustru till en rik skeppsredare »

och en av landets främsta kulturmecenater. Berenson började 1894 att arbeta för henne. Samma år gjorde Anders Zorn sin målning *Isabella Stewart Gardner i Venedig*. Det är en uppyrmd och suverän kvinna som framträder där. År 1903 invigdes Stewart Gardners museum i Boston, som än idag hyser en av USA:s finaste samlingar av europeisk konst.

I mitten av 1800-talet började den franske historikern Jules Michelet och hans schweiziska kollega Jacob Burckhardt använda ordet "renässans" som ett konsthistoriskt begrepp, med vidsträckta följder. Plötsligt trodde man sig inte bara hittat både födelseorten och ursprunget till den moderna människan, utan också en konst av enastående värde. Till följderna hörde inte bara att norra och mellersta Italiens erövrades av en ny form av bildad turism från norra Europa samt från Nordamerika. Konsekvenserna bestod också i att köpare på spaning efter okända mästerverk drog genom bykyrkor och halvt förfallna palats, med oklara föreställningar om konstnärerna bakom verken liksom om framförallt målningarnas ekonomiska värde. Ibland måste det nyvaknade intresset för renässanskonsten liknat ett plundringståg. År 1897 besökte Berenson en utställning i London, där man påstod sig visa trettiotre verk av Tizian samt arton målningar av Giorgione. Berenson skrev en pamflett i vilken han minskade antalet Tizian till en målning och antalet Giorgione till en teckning.

Det var, och det är fortfarande, svårt att identifiera konstnären bakom en målning från den italienska renässansen. För det mesta är de inte signerade. Ofta har de inte målats av en ensam konstnär utan av en grupp, och mästaren har bara lagt ut planen eller gjort de sista penseldragen. Kopiering var en vanlig företeelse som ingen stötte sig vid. Många bilder hade blivit restaurerade eller förfalskade för att möta förändrade behov. Berenson utvecklade ett sinne för sådana

"Under våren 1954 tycks Berenson ha förhört sig om Gustaf VI Adolf inte kunde påverka valet av Nobelpristagare i litteratur."

Gustaf VI Adolf, 1963.

brytningar inom en målning, som kan föra tankarna till Sherlock Holmes detektivarbete. "Attribuering", skriver Rachel Cohen, blev själva "fundamentet i Berensons karriär". Denna verksamhet blev stödd av en snart framgångsrik verksamhet som författare av konstvetenskapliga böcker för allmänheten. Och han kunde verkligen skriva, på ett levande språk, med en stark känsla för rytmen.

Vid förrföra sekelskiftet fanns det kolonier av amerikaner och briter i Florens, Venedig och Capri. De flesta verkar ha samlat på konst. Samlarna brukade betala Berenson en provision av inköpspriset. Dessutom såg han till att affären inte blev för billig för köparen, till säljarens och framförallt medlarens fördel. Berensons auktoritet som expert på den italienska renässansens konst var, i alla fall för amerikanska kunder, bortom allt tvivel. Ett utlåtande av honom kunde flerfaldiga en målnings värde.

Det dröjde inte länge innan handeln med konst gjorde honom till en förmögen man. År 1929, kort innan den stora depressionen, uppskattades hans förmögenhet till 44 miljoner dollar räknat i dagens penningvärde. Mest pengar verkar han ha tjänat genom att ta provisioner för försäljningen av verk, vars pris han tidigare drivit upp, ofta till det två- eller tredubbla. "Har du någon idé om Monsieur Berensons förmögenhet?" frågade Marcel Proust redan år 1906 sin vän George de Lauris. Några år senare träffades Berenson och Proust under en middag i Paris. De bytte komplimanger, varpå Proust berättade för Berenson att han hade läst dennes böcker. Efteråt meddelade Berenson sin hustru, att han ofta hade undrat om hans skrifter inte haft en inverkan på *Vår vän Swann*.

Han agerade ofta i hemligt samråd med Joseph Duveen, tidens främsta konsthandlare, som systematiskt köpte upp den europeiska adelns skatter för att sälja dem till amerikanska miljonärer. Det hemliga samarbetet upphörde 1937. Det fanns då knappt några okända mästerverk längre, gömda bakom ett tjockt lager av damm i en toskansk bykyrka.

För att identifiera konstnären bakom en målning använde sig Berenson visserligen av en teknik, som hade utarbetats av den italienske konsthistorikern Giovanni Morelli. Men i allt väsentligt litade han på sin intuition, som inte lämpade sig för att bli fattad i regler och instruktioner. Intuitionen måste ha varit rätt så pålitlig: ungefär 80 procent av hans "attributions" lär hålla än idag. Berenson bildade aldrig någon skola. Han hade anhängare, beundrare, många hängivna läsare men få elever. Ett undantag är kanske Kenneth Clark, som senare blev direktör för den brittiska National Gallery och som populariserade konsten i flera tv-program på BBC.

Men det fanns kritiker, konkurrenter och motståndare, inte minst i England. Hans främsta vedersakare blev den tyske konsthistorikern Aby Warburg. Mellan åren 1898 och 1902 bodde han i Florens, och de två kände varandra väl. Warburg kallade Berenson för en "streber" och "snobb". Warburg, inte heller bunden till en akademisk institution, men också han stiftare till ett stort bibliotek, blev grundare till en vetenskaplig forskningsriktning som kallas för "ikonografi". Den förutsätter mindre inlevelseförmåga, men större historiska kunskaper samt grundligt arkivarbete och finns än idag, om än i något förändrade former. År 1927 möttes Warburg och Berenson igen, när den senare hälsade på i Hamburg. Efter ett kort utbyte av ironiska kommentarer lär de ha kommit överraskande väl överens.

När kriget nådde Italien visste Berenson att hans liv och egendom var i fara. Han stannade ändå, förmodligen mest för att han inte ville lämna huset och biblioteket åt ett osäkert öde. Han kunde lita på några gamla bekanta, som Galeazzo Ciano, Benito Mussolinis svärson. Fram till sommaren 1943, när de allierade invaderade Sicilien, stannade Berenson i hemmet. När Italien bytte sida i kri-

get, med konsekvensen att tyskarna ockuperade den större delen av landet, gömde han sig i Villa Le Fontanelle norr om Florens, ett befäst lantställe från 1400-talet, som ägdes av Marchese Filippo Serlupi. Greven åtnjöt diplomatisk immunitet, eftersom han tjänade som San Marinos ambassadör vid Heliga stolen.

I Gustaf Adolfs fåtaliga brev undveks uppenbarligen alla uppgifter som kunde tydas som ett moraliskt eller politiskt ställningstagande: "Oaktat allting som pågår i världen, har vi det bra i Sverige, än så länge", skrev han i december 1940. Två år senare, under hösten 1942, försäkrade han: "Att upprätthålla vårt intresse för konst och kulturella ting är, enligt min uppfattning, av avgörande betydelse för framtiden." I januari 1945, när den amerikanska och brittiska militären nästan hade nått Bologna, skrev kronprinsen: "Jag hoppas att du nu är på frontens södra sida, och i säkerhet för gott." Och så var det, sedan flera månader tillbaka, varpå han lovade att ersätta alla försvunna eller skadade böcker från biblioteket, så vida de hade publicerats i Norden.

Före andra världskriget verkade vänskapen mellan Gustaf Adolf och Berenson ha varit ganska ytlig. Under 1950-talet djupnade den. Kungen och drottning Louise kom aldrig ensamma på sina besök. "The Count and the Countess Gripsholm", som de brukade kalla sig under sina icke-officiella resor, "för att undvika officiellt tjafs", ledsagades alltid av en kammarjungfru och en manlig betjänt, och så brukade de ta med sig hovfolk, diplomater eller vänner med ett intresse för Italien och konsthistorien. Den bästa reskamraten tycks ha varit arkeologen Carl Axel Boëthius, den första direktören för Svenska institutet i Rom, som senare blev professor vid Göteborgs universitet och dess rektor mellan 1946 och 1951. Mellan Berenson och Boëthius utvecklades en tät korrespondens, med början under slutet av 1940-talet.

Boëthius var en flitig brevskrivare. Mer än hundra brev av honom finns bevarade, och de flesta är betydligt längre än kungens. När Gustaf Adolf skickar två eller tre sidor, så fyller Boëthius åtta eller tolv. Breven handlar inte bara om det antika Rom och arkeologi, utan också om konst i allmänhet, om den brittiske historikern Hugh Trevor-Ropers angrepp på Folke Bernadottes rykte som räddare av tusentals fångar i nationalsocialisternas läger (Trevor-Roper tillhörde vänkretsen kring Berenson), om undergången av oceanångaren Andrea Doria och om rivaliteten mellan professorerna på Göteborgs universitet. Boëthius åberopar ofta Goethe, som tycks vara ett slags husgud för honom, han citerar på latin och grekiska. Boëthius vördade den gamle mannen från Settignano minst lika mycket som kungen.

Under många år tycks de stora museerna i Sverige, men också de humanistiska institutionerna på universiteten, ha förlitat sig på kronprinsen som ett fast stöd inom statens ledning. Gustaf Adolf är, skrev Boëthius till Berenson, "den största stödjare av lärda studier i Sverige sedan Gustav III". Redan några månader innan Gustaf Adolf blev kung i oktober 1950 försäkrade han vännen i Settignano: "Självklart kommer jag att fortsätta mina aktiviteter inom områden av konst och arkeologi, om möjligen i något förändrade former. Du kan vara säker på det."

Bernard Berenson förfogade över stora talanger som värd, underhållare och rådgivare. Därför lyckades han nästan med att förvandla sig själv till en liten, om än något senkommen renässansfurste. I ett brev till Berenson i november 1957 skrev kungen om hur mycket "[jag] värdesätter din vänskap och hur jag, varje gång jag är ihop med dig, känner att jag har lärt mig någonting nytt". Många människor måste ha upplevt Berenson på samma vis. För-

utsättningen för känslan var att Berenson åtminstone till ytan hade lyckats skapa en skönhetens och bildningens fästning, nära renässanskonstens huvudstad, och skild från modernitetens alla olägenheter inte bara genom väggar av böcker, utan också genom en ring av olivlundar och vinodlingar.

Under de sista levnadsåren skrev Berenson en rad av självbiografiska betraktelser med mer eller mindre fiktiva drag. Han framträdde i illustrerade magasin som *Time* och *Life*. Systrarna Lee Bouvier, senare kända som Lee Radziwill och Jacqueline Kennedy, kom förbi liksom författarna Ray Bradbury och John Steinbeck, skådespelaren Vivien Leigh och violinisten Yehudi Menuhin.

Under våren 1954 tycks Berenson ha förhört sig om Gustaf VI Adolf inte kunde påverka valet av Nobelpristagare i litteratur. Kungen svarade att han inte hade något med saken att göra: "Av flera anledningar vill jag inte, även på ett ungefärligt sätt, försöka att påverka medlemmarna i Svenska Akademien, som har hela affären i sina händer. Så jag fruktar att jag inte kan göra någonting." Kanske hade Berenson försökt att främja en vän, i så fall förmodligen Ernest Hemingway, som han räknade till sin krets all-

sedan de började brevväxla 1949. (Den bevarade korrespondensen omfattar 26 brev av Berenson och 32 brev från Hemingway.) Troligare är dock att Berenson agerade till förmån för sig själv. När Ernest Hemingway 1954 fick nyheten att han hade tilldelats Nobelpriset frågade en journalist från *New York Times* vilka amerikanska författare som borde ha fått utmärkelsen före honom. Hemingway nämnde Mark Twain, Henry James – och Bernard Berenson, som hade författat "de bästa och klaraste skrifter om konst som någonsin funnits". Å andra sidan var Hemingway aldrig välkommen till I Tatti. Berenson fruktade

att han skulle bli tvungen att delta i överdådiga måltider och våldsamma berusningar.

På 1950-talet hade den värld i vilken Berenson hade verkat och som överhuvudtaget bildat grunden för hela hans tillvaro försvunnit. De amerikanska mecenaterna – som hade varit villiga att låta renskrapa hela kyrkor på jakt efter okända mästerverk och betala stora summor för äkta eller oäkta varor – var döda. Nu fanns museer som anlidade professionella, formellt utbildade konsthistoriker för att sköta samlingarna. Konsthandeln hade blivit en nästan civil gärning. Den kosmopolitiska eliten, där aristokrater blandades med miljonärer och konstnärer, med en och annan (och ofta välkommen) skojare mitternellan, hade skingrats.

Kvar fanns Berenson, mer och mer som ett vittne över en svunnen tid, och en kung, som såg till att anpassa den svenska monarkin till en modern och demokratisk stat, medan han stillsamt sörjde en värld full av bildning och konst, som inte längre fanns och kanske aldrig hade funnits. Hösten 1956 skrev kungen till Berenson: "Den allmänna frågan återstår, hur fruktansvärt svårt det verkar vara för vår generation – och likaså för de senaste två generationerna – att skapa någonting som motsvarar de utomordentliga skapelserna från århundradena före 1830 eller så. Visst måste denna svårighet, grovt sagt, bero på ändrade livsvillkor och, i synnerhet, på ändrade produktionsmetoder. Massproduktion måste, antar jag, i viss mån döda individualiteten."

När Berenson fyllde 90, i juni 1955, skickade kungen honom en samling "stereoskopiska fotografier", tillsammans med en "projektionsapparat eller vad än det kallas". Och visst har presenten en symbolik: förmodligen var de två aldrig så nära varandra som när de gemensamt betraktade bilder. ✧

RYSSLAND

En välbehövlig kontext

Martin Kraghs nya bok visar på vikten av att inte fastna i en alltför deterministisk syn på Ryssland, skriver **Maria Engqvist**.

VAD GJORDE DU den 24 februari 2022? Detta datum etsades nyligen fast i tidens silverplåt i sällskap med den 11 september 2001, den 28 februari 1986 och den 1 september 1939 (eller för den delen, den 22 juni 1941), för att endast nämna några. Gemensamt för dessa datum är att de är alla förknippade med död, tragedi och nationella trauman. Den latinska frasen *memento mori* – minns att du är dödlig – runggar nu åter som en påminnelse om det oundvikliga.

Den 24 februari 2022 inleder (och avslutar) Martin Kraghs nya bok *Det fallna imperiet. Ryssland och väst under Vladimir Putin* (Fri Tanke). Allt annat hade varit omöjligt. Men hur kommer det sig att det blev som det blev, och just på detta sätt? Kragh tar med läsaren på en resa genom tiden, med utgångspunkt i Sovjetunionen. Han bygger vidare i en rik, och specifikt svensk, tradition av Rysslandsstudier. Kragh förser somliga läsare med en välbehövlig kontext, andra med en nykter repris. Verket är läsvärt, främst eftersom det visar på vikten av att inte låsa fast sig vid en alltför deterministisk syn på Ryssland. De briljanta analyserna grumlans emellertid av att givna trådar för diskussion inte följs upp, liksom ett visst medföljande emotionellt bagage. Understundom har jag därför svårt att bli helt imponerad, även fast jag kanske borde vara det.

Till mänsklighetens egenskaper hör att vi ständigt vill förstå. Vi vill förklara drivkrafter, intentioner, beteenden och konsekvenser. Ondska och mänskligt lidande i synnerhet. Helst vill vi i denna process också hitta en modell för hur framtiden skall kunna förutsägas eller utstakas. Den strävan har också gestaltats i litteraturen.

Hösten 1946 for Stig Dagerman på *Expressens* uppdrag till det sönderbombade Tyskland. Det blev en artikelserie, som senare även publicerats i bokform med titeln *Tysk höst*. I en av artiklarna, "Litteratur och lidande", återger Dagerman ett besök hemma hos en författare och hans familj i Ruhr. En kollaboratör, i

någon mening. I en nästan surrealistisk diskussion om hur kriget bäst borde ha hanterats säger författaren: "Det var bara de som inte kunde hålla käften som kom i

Vi vill förklara drivkrafter, intentioner, beteenden och konsekvenser. Ondska och mänskligt lidande i synnerhet.

koncentrationsläger. Varför teg man inte och överlevde de här tolv åren?" Dagerman ställer följdfrågan: "Hur visste ni att det skulle bli tolv år då?" Han får svaret: "Det kunde ha blivit flera. Naturligtvis. Men sen då? Varför inte betrakta också det här med historiskt perspektiv, varför inte bedöma det som har hänt som om det hade hänt för hundra år sedan? Strängt taget finns ju inte verkligheten till förrän historikern satt in den i sitt sammanhang och då är det för sent att uppleva den, att harnas över den eller att gråta. Verkligheten måste bli gammal för att bli verklig."

DEN VERKLIGHET VI nu upplever är sannerligen inte gammal. Trots detta skänkes den ett mycket tydligt (och välbehövligt) ramverk i *Det fallna imperiet*, som kom ut kusligt lägligt – jag misstänker att det inte hörde till den ursprungliga planen. Det är med bestörtning, sorg, ilska och vanmakt som världen har reagerat på den ryska invasionen av Ukraina – vi söker nu den berömda förklaringen. Trots att det kanske inte var bokens ursprungliga syfte håller den nu läsaren i handen genom den största säkerhetspolitiska kris som Europa har upplevt på över 75 år. Den klädsamma distans till ämnet som Dagerman ändå upparbetade under sina resor i det sönderbombade Tyskland är emellertid inte alltid närvarande hos Kragh. Det är

Förträffligt och försåtligt om Borges

64 Peter Luthersson läser Oscar Hemer

I mästarens efterföljd

66 Martina Björk om Karl Ove Knausgård och Ingmar Bergman

Mellan änglarna och djuren

68 Carl Rudbeck om Pico della Mirandola

Att ta filmkonsten på allvar

70 Fredrik Gustafsson om filmkritik

Krönika

71 Joel Halldorf ser på fotboll

I korthet

71 Charlotta E Lindell tar sig ett dopp

Putin på segerdagen den 9 maj 2022.

FOTO: TT

begripligt, men inte optimalt. Hos Dagerman kommer läsaren nära just genom distansen. Men det är inte ett lätt inre arbete, och det kräver mycket att systematiskt kunna förpassa sitt känsloliv någon annanstans, särskilt i dessa tider.

VLADIMIR PUTIN ÄR ALLTID EN tacksam utgångspunkt för ett verk om det moderna Ryssland. Frågan är om det ens längre går att skriva en bok som behandlar Ryssland under de senaste 20 åren utan att ha med hans namn i titeln. Förmodligen inte, vi tvingas att förhålla oss till den ryske presidenten. Somliga observatörer kan dock inte hålla balansen utan att kapsejsa ned i överdrifter och absurda historiska paralleller. Denna intellektuella obalans har sin grund i en annan psykologisk process.

De senaste årens ryska utveckling har gått på tvärs med nästan samtliga förhoppningar om frihet och demokrati som föddes i väst i samband med Sovjetunionens förhållandevis lugna upplösning. Den gradvis framväxande besvikelsen från omvärlden genomsyrar mycket av den västerländska analysen av dessa regioner. Besvikelsen lyser igenom i språkanvändningen. Värdeladdade ord och anakronistiska begrepp smygs in bland i övrigt sakliga beskrivningar över skeenden. Kragh tar förvisso upp fenomenet "besvikelse" i boken, men drar inte resonemanget till sin spets. Jag är nyfiken på vad han hade kommit fram till om han hade gjort detta – en viss besvikelse kan här också anas hos Kragh.

Samtidigt som besvikelsens diskurs i mångt och mycket har dominerat analyserna, vill jag också påstå att denna dis-

kurs är främmande för en yngre generation av svenska Rysslandsobservatörer, som nästan enbart har haft Putin att förhålla sig till under sin förhållandevis korta yrkesbana. För denna generation har det ryska agerandet knappast varit överraskande. Det följer snarare sin egen logik – hur hemsk den än må vara. Samma gäller förmågan att se och förstå agensen och egenheterna hos de länder och kulturer som tidigare har inlemmats av antingen det tsarryska imperiet eller Sovjetunionen. Inte heller det har varit en svår intellektuell övning för denna yngre generation.

ATT BETRAKTA RYSSLAND för vad det är, snarare än det som man vill att det ska vara, är därför möjligen mer av en generationsfråga än en rent intellektuell ansats. Men det kräver nog ändå gemensamma ansträngningar över generationsgränserna för att varken gå vilse i besvikelse eller i cynism. Möjligen är det så att Kragh befinner sig någonstans däremellan, eftersom han ändå lyckas jämkas de två diskurserna överraskande väl om än ej totalt.

Ett resultat av detta är att vi har gjort olika läsningar av samma litteratur. Det är väl i sin ordning, men ibland får jag därför också svårt att förlika mig med några av Kraghs formuleringar. Han lämnar exempelvis begreppet "fascist" vind för våg boken igenom, utan att vidare utveckla det och dess mångbottnade betydelse i en östeuropeisk kontext, och vad det har för resonans i de olika samhällena. Det är problematiskt, eftersom begreppet då gärna reduceras till att enbart betyda "något som man inte tycker om eller hål-

Vladimir Putin är alltid en tacksam utgångspunkt för ett verk om det moderna Ryssland.

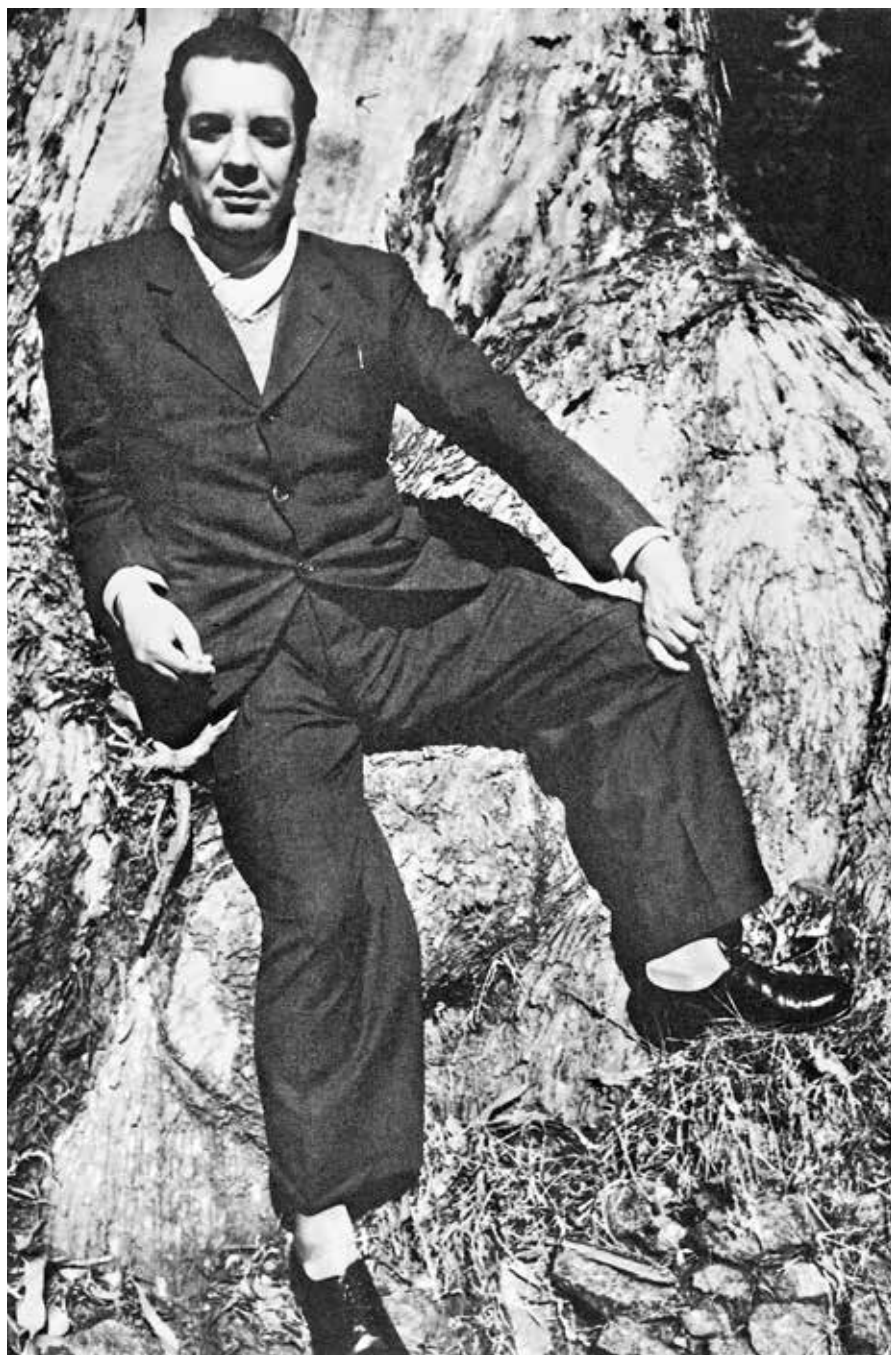
ler med om", vilket Marlène Laruelle i sin tur gör en tydlig poäng av i sin bok *Is Russia Fascist?* (2021). I den pågående (och i mångt och mycket väldigt interna) diskussionen om Rysslandsstudiets framtid har det påpekats att benämningar och ansvar för användning av ord är viktiga.

Det står klart att Vladimir Putins samhällskontrakt med de ryska medborgarna – stabilitet och ordning i utbyte mot en övermåttan centrerad makt som ytterst skyddas med brutalt våld – står i gungning, och att denna svängning har ökat markant i och med invasionen av Ukraina. Vad ska det bli av Ryssland, och vad är det för land vi egentligen ser? Att blicka framåt är också en konst. I epilogen till *Det fallna imperiet* gör Martin Kragh just detta. Det är ett intressant sätt att avsluta på, då många i den här genren av ren bekvämlighet gärna avstår. Kanske av rädsla för att göra en felaktig prediktion.

Kragh väljer i bokens sista rader att ändå se ljuset i tunneln, och det är uppfriskande. Men återigen lämnas några intressanta trådar utforskade. Varför finns det ett annat Ryssland runt hörnet? Hur kan en väg ut ur det rådande mörkret egentligen se ut? Det hade varit intressant att veta vad han egentligen tror om den saken. ✨

Förträffligt och försåtligt om Borges

Under de senaste åren har Jorge Luis Borges texter utgivits på svenska. De kompletteras av Oscar Hemers nyligen utgivna *Borgesiana*, skriver **Peter Luthersson**.

Borges fotograferad av Gisèle Freund 1943.

FOTO: TT

ÅR 1999 ARRANGERADES på Malmö högskola konferensen "Borges och Vi". Mest celeber av deltagarna var María Kodama, den argentinske diktarens änka. Somliga medverkande var lokala, så poeten Lasse Söderberg från Malmö och journalisten och författaren Oscar Hemer från Lund. Dessa båda kom att språkas vid om behovet av en svensk utgåva där det viktigaste av Borges författarskap samlades och på så vis blev överskådligt och lättillgängligt istället för ofullständigt, utspritt och bitvis svårtillgängligt. En inspirationskälla torde ha varit några just 1998 och 1999 utgivna engelskspråkiga Borgesvolymmer på Viking/Penguin: *Collected Fictions* (1998), *Selected Non-Fictions* (1999) och *Selected Poems* (1999).

Söderberg hade gjort en första översättning av en berättelse av Borges redan 1963 och omgående fått den publicerad i *Svenska Dagbladet*, "Mirakel i hemlighet" ur *Ficciones*. Genom åren kom han att addera allt fler översättningar av mästaren. Efter konferensen på Malmö högskola sonderade han och Hemer förutsättningarna för att åstadkomma en utgåva som den de tänkte sig men stötte på problem. Rättighetsfrågan verkade vara svår att lösa, och det syntes rentav vara svårt att vinna klarhet i var svårigheterna hade sin hemvist. I Buenos Aires, hos änkan? I New York och London, hos agenten? Eller i Stockholm, hos någon rättighetsinnehavare av tidigare publicerade texter på svenska?

ÅREN GICK. SÖDERBERG och Hemer tappade såväl tron på företaget som kontakt med varandra. Så råkades de på nytt, denna gång i samband med att Söderberg skulle ta emot ett pris på Rönnells anti-

Borges författarskap samlades och på så vis blev överskådligt och lättillgängligt istället för ofullständigt, utspritt och bitvis svårtillgängligt.

kvariat på Birger Jarlsgatan i Stockholm. Det hade nu hunnit bli april 2016. Söderberg (född 1931) kunde meddela en överraskad Hemer (född 1954) att den Borges-utgåva som de hade velat göra men givit upp hoppet om likväl skulle kunna komma till stånd. Bokförlaget Tranan hade förvärvat nödvändiga rättigheter, så om Hemer var redo att gripa sig an diverse tidigare oöversatta stycken av författarskapet låg alla möjligheter öppna. Det som återstod tillhörde i huvudsak kategorin icke fiktion, var essäer, föreläsningar och dylikt.

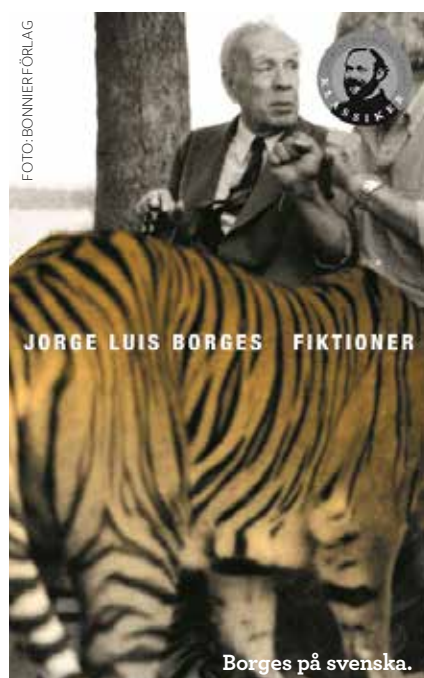
Så tickade utgivning igång. År 2017 utkom *Borges I. 1923–1944*, 503 sidor. År 2019 utkom *Borges II. 1945–1970*, 659 sidor. Och år 2020 utkom *Borges III. 1971–1986*, 657 sidor. Materialet är således disponerat kronologiskt och inte som i utgåvan på Viking/Penguin efter genre. De tidigare översättningar till svenska av Borges som har förelägit här och där har i hög grad kommit till användning, vilket gör att Söderberg och Hemer långt ifrån är enda involverade översättare. Här förekommer också Johan Laserna, Sun Axelsson/Marina Torres, Ingegerd Wiking, Irmgard Pingel, Lars Bjurman, Anders Cullhed/Andreas Gedin, Hans Ruin och Jöran Mjöberg. I stort sett bara Artur Lundkvist lyser med sin frånvaro.

NU HAR YTTERLIGARE en bok utkommit med anknytning till det imponerande Borgesföretaget, nämligen Oscar Hemers *Borgesiana*, av författaren karakteriserad som "mitt personliga appendix till *Borges I–III*". Liksom de tre föregående volymerna är detta appendix utgivet av Bokförlaget Tranan, och Hemer finner avslutningsvis skäl att tacka "Johannes Holmqvist och kollegerna på Tranan, som först rodde hela Borgesprojektet i hamn och sedan frångick förlagets princip att inte ge ut svensk originallitteratur genom att släppa fram denna fristående pendang". Det är lätt att förstå bevekelsegrunderna för det tacket, och som litteraturintresserad svensk är det lätt att ansluta sig till det.

Nå. Vad är det då Oscar Hemer har att anföra apropå sitt intensiva umgänge med författaren Jorge Luis Borges (1899–1986)? Dels förflyttar han sig mellan ett antal bärande teman, som Borges och kvinnorna, Borges och politiken, Borges och den litterära traditionen och Borges och journalistiken. Dels tecknar han parallellt sin egen receptions historia vad gäller Borges. Det senare sker med anknytning till Hemers många resor till Argentina, från den första 1974 till den senaste 2019. Och det sker i kapitel med kursiverade titlar till skillnad från de tematiska kapitlens titlar i rak stil. I den löpande framställningen förekommer dessutom då och då

kursiverade meningar. Kursiv markerar i det fallet att det rör sig om kommentarer eller hugskott så där lite vid sidan om men funna värda att bevara. Berättartekniken blir inte minst genom dylika arrangemang mycket tilltalande och medryckande.

DOCK LÄSER JAG de tematiska kapitlen ömsom med förfäran, ömsom med förtjusning. Förklaringen är att Hemer avsnitt för avsnitt väljer att slå följe med författare till skilda verk i den rikhaltiga litteraturen om Borges. Är ledsagaren klok blir det bra. Är ledsagaren korkad eller – ännu värre – försåtlig blir det dåligt. Umgänge med korkade eller försåtliga ledsagare går ut över kapitlet om Borges och kvinnorna, vilket får ett drag av veckotidningsskvallor och veckotidningsspekulation, och allting som sägs om Borges och poli-

tik, vilket innebär ständiga reservationer mot (påstådda eller reella) ideologiska och moraliska övertramp och inte ett ens försök till förståelse på den trampandes villkor. Eftersom Hemer tycks vilja rädda författarskapet undan författaren känner han sig tvungen att bygga en mur mellan författarskap och författare. Dylikt är förstås lika orimligt beträffande Borges som det är beträffande vilken annan författare som helst. Sedan spelar det ingen roll hur mycket Hemer än kan hänvisa till den i hans öra väsande Juan José Saer.

BRA BLIR DET NÄR Hemer istället låter sig ledas av, umgås med och lyssnar på exempelvis Ricardo Piglia eller Alan Paul. Den förre pekar ut Domingo Sarmiento som en utgångspunkt för "den stora argentinska traditionen". Riktningsgivande är dennes roman *Facundo. Civilización y Bar-*

Bra blir det när Hemer istället låter sig ledas av, umgås med och lyssnar på exempelvis Ricardo Piglia eller Alan Paul.

barie. *Vida de Juan Facundo Quiroga* (1845), en bok som med Pigiias ord själv är och ger upphov till något mer och annat än genrebeteckningen låter förstå, nämligen: "Den sorts underliga bok som blandar essä, pamphlett, fiktion, teori, reseskildring, självbiografi. Böcker som är som förtätningskammare för litterära, politiska, filosofiska och esoteriska element. Sist och slutligen är dessa böcker kartor och vägbeskrivningar för att orientera sig i den argentinska ödemarken." Hemer lyssnar och förstår: "Facundo är i Pigiias tolkning det främsta exemplet på ett fiktionsverk som är skrivet 'som om det vore ett sanningsverk'." (Ja, kanske bör jag tillägga att Hemer sedan gör en operation för att minska Sarmientos litterära betydelse, nu som följeslagare till först en och sedan en annan i raden av olämpliga ledsagare. Steg 1: "Om Borges står i skuld till Sarmiento så 'modifierar och förädlar' hans fiktioner också läsningen av *Facundo* – liksom *Don Quijote*; ja, alla verk av de författare som Borges gör till sina föregångare." Steg 2: "Här anknyter han visserligen till vad Piglia kallat en 'stor argentinsk tradition', men det var, som vi redan har konstaterat, Borges som skapade den traditionen." Simsalabim.)

DEN SENARE, ALLTSÅ Alan Paul, hjälper Hemer att bli uppmärksam på tidningsskrivariernas betydelse för Borges. Dessa kunde användas som stilistisk experimentverkstad, och en text som först uppträdde som tidningsartikel eller inslag i en tidningsartikel kunde sedan flyttas i författarskapet och ingå i snart sagt vilket sammanhang som helst. Vad som fanns i en faktakontext kunde plötsligt finnas i en fiktionskontext. Hemer blir av Paul inspirerad också till att lyfta fram lustiga egenheter från tidningsskrivarierna, exempelvis när Borges sätter rangordningen mellan original och översättning på spel, detta i samband med att han hävdar att den engelska översättningen av *Don Quijote* är överlägsen det spanska originalet, eller när han utgjuter sig över uppslagsverkens förfall, detta i samband med att han klagar på nedkorta- de artiklar i senare utgåvor av *Encyclopaedia Britannica*, där uppgifter som ger inte enbart information utan även liv har försvunnit, så upplysningen "att Swedenborg brukade dricka mjölk på nätterna". *

I mästarens efterföljd

Karl Ove Knausgård's romaner är tydligt inspirerade av Ingmar Bergmans filmer, skriver **Martina Björk**.

DEN NORSKE FÖRFATTAREN Karl Ove Knausgård är aktuell med *Morgonstjärnan*, som kom på svenska förra året, och den fristående fortsättningen, *Vargarna från evighetens skog* (båda utgivna på Norstedts). I centrum för dessa böcker finns utforskandet av en andlig dimension. Därför var det svårt att ta Knausgård riktigt på allvar när han i en intervju i *Svenska Dagbladet* nyligen sade att han inte är troende. Här finns en likhet med Ingmar Bergman, som trots sina många filmer med kristen tematik envist förnekade en gudstro.

Knausgård har erkänt sin tacksamhetskuld till mästaregiganten. I förordet till Ingmar Bergmans *Arbetsboken 1975–2001* (2018) nämner han *Fanny och Alexander* som sitt första möte med honom. Som ung vuxen såg Knausgård *Smultronstället*, men det var först under läsningen av *Den goda viljan* som han upptäckte Bergmans storhet. *Den goda viljan* gjorde så starkt intryck på honom, skriver han, att den förändrade hans syn på sig själv och sin familj. När han så författade sin debutroman *Ut ur världen* var det med *Den goda viljan* som förlaga. Huvudpersonen fick till och med samma namn, Henrik. I en intervju från Bergmanveckan 2013 går Knausgård så långt som att kalla de 200 första sidorna i *Ut ur världen* för "plagiat".

I MIN KAMP 2 BERÄTTAR Knausgård mer om hur Bergman påverkat hans författarskap. Ett besök på Dramaten blir avgörande; det är när han ser Bergmans uppsättning av Ibsens *Gengångare*. För den unge författaren blir teaterbesöket en upplevelse av att blicka rakt in i den mänskliga existensens innersta kärna. Där och då förstår han att det är dit och ingen annanstans som han måste gå i sitt konstnärliga utövande, till själva livets nerv och centrum.

I *Morgonstjärnan* hittar man också en del inslag som känns lånade från Bergmans filmer. Här återfinns exempelvis kyrkklockor, bibelcitater, skådespel i skådespe-

let, korpar som förebud (något som förekommer i *Vargtimmen*), människor som ser synen och döda som går igen.

Morgonstjärnan, som i Bibeln symboliserar både Lucifer och Kristus, framträder som ett himlafenomen i det samtida Norge och får gränserna mellan den synliga och osynliga världen att suddas ut. Järtecken visar sig, döda väcks till liv och Jesus kommer tillbaka. Det finns en värld bortom vår egen och i den finns Gud och de som gått före oss. Ibland bryter den andliga närvaron igenom, in i vår egen värld. I *Morgonstjärnan* illustreras detta av en bild föreställande en ljuspelare som bryter igenom ett tätt molntäcke.

Det får mig att tänka på en scen i *Nattvardsgästerna*. Just när prästen Tomas Ericsson (Gunnar Björnstrand) har utropat "Gud, varför har du övergivit mig?" strömmar ett solsken från kyrkfönstret. Men han står med ryggen vänd och uppfattar inte tecknet. Längre bak i kyrkan står den troget väntande Märta Lundberg (Ingrid Thulin), överseende med hans ointresse för henne. Han föraktar hennes tjänande attityd och ser inte att hon, med sina eksem i händerna och i pannan, en bild av Kristi sår och törnekrona, är Kristus själv som besöker hans kyrka och visar honom

sin kärlek. Han är prästen som lider av Guds tystnad, trots att Guds närvaro ständigt kallar på hans uppmärksamhet. "Det är obegripligt att du kan vara så blind", som Märta säger.

TOLV MINUTER AV *Nattvardsgästerna* ägnas en högmässa, allt enligt ritens ordning. I *Morgonstjärnan* får vi följa prästen Kathrine när hon förrättar en hel begravning. Psalmer och bibeltexter är med i sin helhet. Det som händer vid begravningen för dock tankarna till andra filmer av Bergman. När Kathrine får se den döde ligga i kistan känner hon igen honom. Det är samme man som hon träffat på flygplatsen ett par dagar tidigare. Men hur kan det vara möjligt? Den döde har varit avliden i flera veckor. Hon vågar inte dra slutsatsen att hon faktiskt har mött en död man, utan försöker hitta en naturlig orsak. Det enda rimliga är att det rör sig om en tvillingbror. Men varför är han då inte med på begravningen?

I en intervju från Bergmanveckan 2013 går Knausgård så långt som att kalla de 200 första sidorna i Ut ur världen för "plagiat".

I *Persona* arbetar Bergman med identiteter som glider in i varandra tills man inte längre vet vem som är vem eller vad som är dröm eller verklighet. Det spöklika inslaget med döda personer i kistor förekommer också hos Bergman. I *Smultronstället* drömmer Isak Borg (Victor Sjöström) att han ser sig själv ligga i en likkista. I *Ansikte mot ansikte* spikar Liv Ullmanns rollfigur Jenny igen sin egen kista. I *Vargtimmen* vaknar ett lik. Samma sak händer i *Morgonstjärnan* när en konsta-

Max von Sydow, Ingmar Bergman och Liv Ullmann spelar in *Vargtimmen*.

FOTO: ALAMY

Knausgård.

FOTO: ALAMY

terat död person vaknar upp på sjukhus, i strid mot all medicinsk rimlighet.

I *Vargtimmen*, *Ansikte mot ansikte* och *Fanny och Alexander* figurerar döda som spöken eller gengångare. Hur de döda visar sig för de levande får stor plats i den avslutande essän i *Morgonstjärnan*, "Om döden och de döda". Essäns tänkta författare Egil berättar hur han som barn sett sin döde morfar. Hans rationella förklaring är att det måste ha rört sig om en hallucination, en önskesyn skapad av hans längtan: "Det går inte att tänka

något annat. Det går inte att tänka att de döda lever vidare." Men allteftersom blir synerna för många och därmed svåra att bortförklara.

I *Viskningar och rop* vaknar den döda Agnes (Harriet Andersson) till liv och kallar på sin syster. System Karin (Ingrid Thulin) svarar: "Jag lever och jag vill inte befatta mig med din död." Agnes tolkar jag också som en Kristusgestalt (hennes namn är misstänkt likt latinets *agnus*, "lamm", som för tankarna till Jesus som Guds offerlamm) som lever och lider på

jorden, representerad av den herrgård där hon bor. Hennes systrar är satta att vaka över henne, men de sover som lärjungarna i Getsemane. Rummen är bordellaktigt röda, som för att förstärka den syndiga plats som jorden är. "Bed för oss som är här kvar, på den mörka, smutsiga jorden", säger prästen (Anders Ek) inför hennes bortgång. Utanför, i trädgården, strilar ljuset mellan trädens lövverk på gudastatyerna. Där finns den andra världen, med minnen, med grönska, med vitklädda människor. Där råder lycka och fullständighet. Och ibland upplevs den fullständigheten glimtvis i den här världen. Guds rike i ögonblicket, som Knausgård kallar det.

VAR PÅTRÄFFAR MAN de döda om inte i dödsriket? Litteraturen erbjuder flera sådana skildringar. Litteraturvetaren Arne, på flera sätt lik Knausgård själv, föreläser om dödsriket i litteraturen. Genom de tecken han bevittnar börjar han misstänka att han själv lever i de dödas värld. "Alla är döda", säger hans psykiskt sjuka hustru Tove, som för tankarna till Karin i *Såsom i en spegel*, som genom sin sjukdom har förmåga att se bortom rummen. Och när journalisten Jostein hamnar i koma är han med om en näraddödenupplevelse som tar sig uttryck som en vandring genom dödsriket. Där möter han sin son som samtidigt försökt begå självmord. Till hans förvåning vill sonen inte följa med tillbaka till de levandes värld. "Jag vill inte bli hämtad", säger han. En liknande vandring företar Jenny efter ett självmordsbesök i *Ansikte mot ansikte*. Hon möter i dödsriket sina bortgångna föräldrar, men de gömmer sig för henne. Som om de döda ville vara i fred för dem som bara är på tillfälligt besök i underjorden.

När Döden personifierad kommer för att hämta riddaren Antonius Block (Max von Sydow) i *Det sjunde inseglet* föregås det av läsning ur *Uppenbarelseboken*, samma bibelbok som Knausgård väljer att citera i inledningen till sin roman. Fyra solar har visat sig på himlen över den medeltida, pestdrabbade jorden. En domedagspredikant (Anders Ek) har varnat människorna för att de är dömda. Samma budskap får personerna i *Morgonstjärnan*. Antonius och hans vänner gör sig beredda att följa med liemannen på denna den yttersta dagen, och innan de träder dansen med honom yttrar den tysta kvinnan (Gunnel Lindblom) samma ord som Jesus på korset: "Det är fullbordat." Dörren till ett annat rum har öppnats. Knausgård avslutar sin roman med orden: "Och i går kväll dök en ny stjärna upp på himlen. Den lyser däruppe över mig nu. Morgonstjärnan. Jag vet vad den betyder. Den betyder att det har börjat." ✨

Pico della Mirandola.

FOTO: ALAMY

NÅGON GÅNG I BÖRJAN AV 1487 planerade den unge italienske ädlingen Giovanni Pico della Mirandola en konferens i Rom. Till detta evenemang bjöd han in gräddan av tidens humanister och kyrkliga dignitärer. Pico, som var en rik ung man – vid denna tid endast 24 år – erbjöd sig att ur egen ficka betala för resa och uppehälle i Rom. Tanken var att han inför tidens mest kvalificerade åhörare skulle försvara 900 teser som handlade om bokstavligen allt mellan himmel och jord. Pico hade himlastormande ambitioner och ansåg sig vara fullt kapabel att rätta sekelgamla misstag och vanföreställningar i filosofi och teologi – två discipliner som vid den här tiden tenderade att flyta ihop.

Dessa stolta planer krossades av påven Innocentius VIII. Så istället för det intellektuella fyrverkeri som Pico hade bespelsat sig på blev det hela ett tidigt exempel på *cancel culture*. Påven fann nämligen flera av Picos teser förgripliga och alls inte förenliga med den enda rätta och sanna läran. Pico stämplades som en farlig kätare. Detta var en motgång och besvikelse som han aldrig riktigt hämtade sig från.

HAN DOG REDAN vid 31 års ålder 1494 och hade då ett vidsträckt men idag till största delen bortglömt författarskap på sin meritlista. Pico var värtalig fiende till astrologi, som han avfärdade som skadliga illusioner. Men han var – och det var bland annat detta som fick biskopen av Rom att reagera – förespråkare för ett slags religiös synkretism. Inte så att han tvivlade på att kristendomen var den sanna religionen men han fann det ändå värt att studera inte bara det klassiska arvet utan också hebreiska, kaldeiska och arabiska urkunder. Inte minst kabbala, som han ansåg till punkt och pricka bekräftade den kristna läran och alla dess fundamentala trossatser: "Det finns ingen kunskap som ger oss större visshet om Kristus gudomlighet än kabbala." Han hade också åsikter som gick stick i stäv med vad Thomas av Aquino hade förkunnat. Ingen katolsk dignitär, minst av allt en påve, kunde acceptera att sådana idéer öppet debatterades och försvarades.

PICO FORMULERADE SINA farliga teser med en imponerande lärdom, och med referenser till nya och gamla auktoriteter. Han trodde sig kunna påvisa samstämmighet där tidigare auktoriteter hade hittat skillnader som hade fört med sig bittra

Mellan änglarna och djuren

Pico della Mirandolas *Tal om människans värdighet* anses vara den florentinska renässansens kanske viktigaste text. Nu har den kommit i en engelskspråkig utgåva, skriver

Carl Rudbeck.

konflikter. Han tillgrip gärna tal- och bokstavsmystik som, hävdade han, otvetydigt visade till exempel att Messias är Guds son. Men som någon klok man har påpekat: den som gudarna vill göra galen gör han till talmystiker. Inte att undra på att Voltaire i *Essai sur les mœurs* beskrev Pico som "en blind som leds av andra blinda [...] lögnens mästare som grundar sin makt på mänsklig dumhet". Så varför alls idag bry sig om Pico della Mirandola? Den som prompt vill få sig en dos mänsklig dumhet till livs behöver inte blicka ett halvt millennium tillbaka. Det räcker att bläddra i våra vanligaste tidningar.

Picos ryktbarhet vilar inte på dessa 900 teser, inte heller på hans uppgörelse med astrologin, inte ens på hans metafysiska avhandling *Om varat och det ena*, som undervisar oss om hur vi ska leva och rättar till felaktigheter i vårt uppträdande. Nej, hans ryktbarhet vilar i stort sett enbart på hans *Tal om människans värdighet* (*Oratio de hominis dignitate*), som jag har fått lära mig skulle vara den florentinska renässansens kanske viktigaste text: ett storartat manifest där människan förklarar sig själv myndig och ger sig själv både värde och värdighet. Talet var avsett som inledning till den aldrig hållna debatten om de 900 teserna.

HUR DET FÖRHÅLLER sig med den saken kan var och en själv avgöra. Det senaste tillskottet till den så värdefulla utgivningen i The I Tatti Renaissance Library (Harvard University Press) är just en rikt kommenterad och generöst annoterad utgåva av Picos *Oratio*. Volymen innehåller också en kortfattad och av superlativ fylld biografi om underbarnet Pico, författad av dennes brorson Gianfrancesco Pico della Mirandola. Denna förträffliga utgåva är ombesörjd av professor Brian Copenhaver. Som brukligt är med böcker i denna serie är den tvåspråkig – latin på vänstersidan och engelska på högersidan. I en tid när så mycket av humanistisk så kallad forskning består av vad som generöst kan kallas politiserad hobbyverksamhet är det trösterikt att se att några fortfarande ägnar sig åt väsentliga uppgifter – som att ge ut klassiker i en form som gör dem tillgängliga för dagens läsare.

Pico föddes som sagt i en privilegierad miljö. Under några ganska vilda ungdomsår "längtrade han efter ära och en falsk kärlek tände en eld hos honom, och kvinnors förslagenhet närde denna eld".

Pico var lärd, rik och stilig så många kvinnor blev handlost förälskade i honom och han förföll till ett utsvävande liv. Men

"Du kommer att själv bestämma din natur och dina egenskaper genom ditt eget val."

snart kom han inse att han hade hamnat vilse. Han bytte kvinnors charm mot himmelska glädjeämnen. Denna förändring kom till stånd inte minst genom det inflytande som dominikanermunken Girolamo Savonarola, under några år Florens kanske mäktigaste man, kom att utöva över honom. Savonarola skulle falla i onåd och avrättas 1498, men då hade Pico redan varit död i fyra år.

PICO FICK EN FIN utbildning. Han studerade först vid universitetet i Bologna och fortsatte i Paris sina studier i skolastisk filosofi. Han var nära vän med tidens främsta intellektuella som Angelo Poliziano och Marsilio Ficino. Om han hade fått leva så hade han, skriver brorsonen, ordnat ett slags filosofiskt "vapenstillstånd, om inte universell fred, mellan Averroës och Avicenna, mellan Thomas och Scotus". I sitt stora men aldrig hållna tal, som var avsett som inledning till debatten om de 900 teserna, menade han att han en gång för alla skulle visa vad många redan hade hävdad men ingen slutgiltigt hade visat: att det råder fullständig överensstämmelse mellan Platons och Aristoteles filosofier.

Så vad är det som har gjort Pico så märklig? Visst var hans lärdom imponerande, liksom hans självkänsla. Pico talar inte explicit om människans värdighet men det går att så här i efterhand konstruera en sådan filosofi utifrån hans *Oratio*. Det gäller då människans ställning i skapelsen "för med goda skäl hålles människan för ett stort underverk och kallas för ett i sanning förbluffande djur. Gud gjorde människan utan någon bestämd bild och placerade henne i den mellersta regionen och sade sedan till henne att hon till skillnad

från andra delar av skapelsen inte hade några begränsningar." Gud sade till människan: "Du kommer att själv bestämma din natur och dina egenskaper genom ditt eget val." Människan befinner sig alltså mellan änglarna och djuren, växterna och stenarna. Gud gav henne olika frön att odla: "Om människan väljer att odla de vegetativa kommer hon att bli en planta.

Om hon väljer att odla de sensuella kommer hon att förvandlas till ett djur. Om hon väljer de rationella fröna kommer hon att bli ett himmelskt djur." Men om hon till slut väljer "de intellektuella fröna kommer hon att bli en ängel och Guds son". Människans värdighet ligger just här, i den av Gud oss givna friheten att själva forma vårt öde och vår natur.

Pico ger själv ett otvetydigt svar på hur vi ska använda denna frihet: genom att ständigt sträva uppåt och ta avstånd från kroppsliga frestelser för "kroppens lustar hänger som en snara kring själens hals". Det bästa hos människan var alltså fångat i en kropp som det gällde att befria sig från.

BILDEN AV PICO och hans tal som humanismens stora manifest är i själva verket en skapelse som inte är mycket mer än 100 år gammal. Framstående historiker som Ernst Cassirer, Eugenio Garin och Paul Kristeller var påverkade av Kants idéer om mänsklig frihet och värdighet och såg likheter med Picos tankar om hur Gud har givit människan frihet att skapa sig själv. Brian Copenhaver har på annat håll påpekat att dessa historiker tog med sig denna bild av Pico till USA, där den fick plats i inflytelserika kursböcker.

Pico dog alltså vid unga år – han var en av de där meteorerna som för några korta ögonblick lyser upp himlen. År 1494 drabbades han av en svår feber som på två veckor "tvingade honom att betala sin skuld till naturen". I sin biografi berättar brorsonen Giovanni att han sörjdes av alla, inte minst av Savonarola som förkunnade: "Kanske har ingen dödlig haft sådana talanger. För kyrkan var det en stor förlust. Hade han fått leva lite längre tror jag att han skulle ha överträffat alla som har dött under de senaste 800 åren." ✨

Pico.
FOTO: ALAMY

Att ta filmkonsten på allvar

En kritiker som skriver negativt om en film får ofta sina motiv ifrågasatta, konstaterar **Fredrik Gustafsson**.

MYCKET AV DAGSPRESSENS recensioner är idag främst handlingsreferat – ofta med ett avslutande kort stycke där skribenten berättar vad som har varit bra eller dåligt. Även sådana artiklar kan förvisso ha ett värde, åtminstone om man hittar en kritiker vars smak överensstämmer med sin egen. Men det måste också få finnas plats för en mer djupgående filmkritik, som man kan läsa med samma behållning långt efter att den har publicerats.

Filmkritiken möter främst två generella invändningar. Den ena är att få recensenter har egna praktiska erfarenheter av att göra film och därför saknar nödvändig kompetens. Den andra är den rakt motsatta invändningen, nämligen att vem som helst kan bedriva filmkritik då alla vet om de tycker att en film är bra eller dålig.

Naturligtvis är det bra om kritiker har kunskap om hur en filminspelning går till, vem som gör vad och vilken utrustning som används. Men det går att bedöma om en kameraåkning är elegant eller om dialogen känns trovärdig även om man aldrig har varit med på en inspelning.

En fördom är att kritiker alltid tycker om andra filmer än "vanligt folk". Men det finns kritiker som älskar skräckfilm och superhjältar, som främst uppskattar låg-

målda relationsdramer eller avantgardefilm. Publikens smak är inte heller homogen. Jag vågar dock påstå att den genomsnittliga kritiker har bredare preferenser än den som varken är kritiker eller har något större filmintresse. Kritikern har också skrivförmågan. Det är lätt att ha åsikter men svårare att motivera dem i en läsvärd recension.

EN TREDJE TYP av invändning är kopplad till identitetspolitik. Bör en film om homosexuella helst recenseras av personer som själva är homosexuella, och bör en vit kritiker undvika att skriva om filmer som behandlar etniska minoriteter? Det är inte uppenbart hur en sådan identitetspolitisk gränsdragning görs, och av vem. Redan att definiera vem som är "vit" är komplicerat, det finns ingen konsensus där. Ibland görs en gränsdragning mellan "vita" respektive "icke-vita" kritiker, som är än mer problematisk. Vissa menar att den som ser sig som "icke-vit" har förmågan att, till skillnad från "vita", recensera all film av/om andra "icke-vita". Men är det inte förmåget att tro att, säg, någon av kinesisk härkomst per automatik har mer insikter i iransk kultur än någon "vit" svensk har, enbart för att både iranier och kineser är "icke-vita"? Att

angripa en recension utifrån någons identitet leder till ogenomträngliga problem. En mer nyanserad inställning är att kritikern, oavsett identitet, är välkommen att recensera vad som helst så länge man är lyhörd för filmens specifika kulturella kontext.

När recensenter kritiserar beror det ofta på att de skrivit negativt om en film. De kan avfärdas med att de inte tillhör filmens målgrupp. Men kritik måste inte vara positiv och stödjande, att man ogillar en film behöver inte bero på att man inte har förstått den.

Men kritik måste inte vara positiv och stödjande, att man ogillar en film behöver inte bero på att man inte har förstått den.

EN TREND ÄR ATT filmskapare, skådespelare och fans attackerar enskilda kritiker och ifrågasätter deras motiv eller moral. Adam McKay, skaparen av nya Netflixproduktionen *Don't Look Up*, en allegori över samtidens ovilja att ta klimatförändringarna på allvar, hävdade till exempel, absurt nog,

att de som inte tycker om hans film inte bryr sig om klimatkrisen. Stora företag som Netflix och inte minst Disney har lärt sig att utnyttja och spela på de krafter som finns i den digitala sfären idag.

Vad som förenar många av de här exemplen är att de bygger på premisen att om du inte tycker om en film är det dig det är fel på, aldrig filmen. Det kan ses som motsatsen till vad som borde vara grunden för filmkritik: att utifrån ett personligt perspektiv förhålla sig till ett konstverk i dess helhet och tillhandahålla ett historiskt perspektiv, en kontext som filmen placeras i. Det är att ta filmkonsten på allvar, att göra kritiken till något mer än en positionering i en dagsaktuell debatt. ✨

Biobesökare.

FOTO: ISTOCK

Joel Halldorf är docent i kyrkohistoria vid Uppsala universitet och lärare på Teologiska högskolan i Stockholm.

Där tron får plats

TILL MINA BEDRIFTER som pappa räknar jag att jag lyckats föda ett fotbollsintresse hos min 8-årige son. Det låter kanske inte som något att yvas över, men dagens barn har ett uppmärksamhets-
spann som gör att det är långt ifrån självklart. Har man vuxit upp med Ipad och action-barnprogram kan det gröna fältets schack upplevas en aning långsamt.

Men denna vår utsåg min son Paris Saint-Germain till sitt lag (man kan inte lyckas med allt), framförallt för att han fastnat för Lionel Messi. Och en kväll framför tv:n noterade han att argentinaren korsade sig när han gör mål – samma gest som vi brukar göra i kyrkan. ”Varför gjorde han så, pappa?” frågade han förvånat. ”För att han är kristen”, svarade jag utan att tänka mer på det.

Under våren har vi följt Champions League och märkt att Messi är regel snarare än undantag. En rad spelare korsar sig när de kliver in på planen, inför straffsparkar och när de gjort mål. Andra lyfter istället händerna mot skyn, som muslimerna i Liverpools anfall: Mohamed Salah och Sadio Mané.

Min son iakttar förundrat, och jag inser att det nog är första gången som han tittar på tv och känner sig normal. För här är många som han, och det är inget särskilt med det. Religion inte undanskymt, men inte heller något exotiskt eller farligt. Det är bara ett självklart inslag i något så vardagligt som fotboll.

Kontrasten till hur religion skildras i svensk media är slående. Här syns den oftast inte alls förrän det sker något dramatiskt: övergrepp, terroråd eller upplöpp. Då finns den plötsligt överallt, tills det blir tyst igen. Undantaget är exotiska reportage hos familjer som firar *Id al-fitr*, *pesach* eller någon annan högtid.

Tar man upp detta med journalister hänvisar de till medie-logik och nyhetsvärderingar. När allt är som vanligt finns inget att skriva om, så vad ska man göra? Det hade varit en rimlig förklaring, om det inte var så att man aktivt klipper bort religionen när den är för normal.

SOM FÖR ETT PAR år sedan, när medierna rapporterade om hur Brandt Jean förlät sin brors mördare. Både SVT och *Dagens Nyheter* gjorde långa reportage om detta – de senare med rubriken ”Där-för förlät Brandt Jean sin brors mördare”. Men trots rubriken så nämnde de inte orsaken i texten: Jeans kristna tro. ”Om du går till Gud och ber honom, så förlåter han dig” sa han till sin broders mördare, och fortsatte: ”Ge ditt liv till Kristus.” De citaten utelämnade både SVT och DN.

Kyrkohistorikern Kjell O Lejon har påpekat att den här tendensen också märks när svenska media rapporterar från amerikanska presidentval. Möjligen får de religiösa referenserna vara med när de dyker upp hos presidenter som George W. Bush och Donald Trump, om de passar in i den svensk mediebilden av en ”högerkristen” politiker, annars inte.

Det är som att medierna inte vet vad man ska göra med den normala religionen – den som man varken kan sucka åt eller förargas över. Om de inte kan himla med ögonen vänder de istället bort blicken. Resultatet blir en bild av religion som få religiösa känner igen sig i.

Men ikväll blir det annorlunda. För då möts Real Madrid och Liverpool i Champions League-finalen. Om Salah gör mål kommer han att peka mot himlen och sedan knäfalla, samtidigt som Madrids spanska och sydamerikanska katoliker korsar sig frenetiskt.

Och min son kommer, för ovanlighetens skull, att känna sig helt normal.

I korthet Simningens återkomst

Simning i öppet vatten fick ett uppsving under pandemin. Inställda arrangemang och resor och stängda badhus gjorde att många hittade ett nytt intresse: kallbad och simning i det fria. Frågan är om intresset kommer att bestå också utan coronarestriktioner.

Människan har simmat i tusentals år. Redan den antike historikern Herodotos tog upp ämnet. Men under medeltiden simrades det inte mycket; haven ansågs vara hotfulla.

Under renässansen kom simningen tillbaka. Då utgavs det banbrytande verket *De Arte Natandi* (Simkonsten) av Everard Digby, teolog och lärare vid Cambridgeuniversitetet. Boken, som kom ut 1587, skrevs på latin och bestod av två delar, en teoretisk och en med praktiska tips och råd. Den var illustrerad med fyrtio olika träsnitt föreställande människor i varierande positioner i vatten.

De Arte Natandi översattes åtta år senare till engelska och *The Art of Swimming* blev mycket inflytelserik vad gällde simteknik. Everard Digby var också tidigt ute när det gäller säkerhetsfrågor.

Simning kan som bekant vara en riskfylld aktivitet, vare sig man simmar i en damm eller över Hellesponten – som Dardanellerna hette under antiken. Det är ett smalt strömt sund mellan Grekland och västra Turkiet. Leander i den grekiska mytologin simmade varje natt över Hellesponten – som under antiken betraktades som gränsen mellan Asien och Europa – till sin älskade, Hero, på andra sidan.

Inspirerad av Leander gav sig simfantasten och poeten Lord Byron på den drygt sju kilometer långa sträckan över sundet 1810. Han klarade det på andra försöket. Förutom Byron var också till exempel läkaren Richard Russell och den mångkunnige Benjamin Franklin viktiga för att göra simmande populärt i engelsktalande länder.

Skapande själar har lockats av konsten att simma sedan urminnes tider. Ett par moderna exempel är författarna Lawrence Durrell, en skicklig simmare och dykare, och Iris Murdoch, som älskade att simma men allra mest att bara få vara i vatten. En av hennes mest kända böcker är romanen *Havet, havet* (1978).

Charlotta E Lindell

Utredningen om Palmemordet, Marcel Proust, politisk saknad, slavar i en svensk koloni. Det är några ämnen som behandlas i vårens svenska facklitteratur. Avdelningen *Recensioner i Axess* tar upp internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med elva svenska fackböcker.

73 Svend Dahl om Katarina Barrlings och Cecilia Garmes Saknad. *På spaning efter landet inom oss*

74 Peter Santesson om Hans-Gunnar Axbergers Statsministermordet

76 Lena Kåreland om Lars Lönnroths Parallella liv. *Om Sven Delblancs och P O Enquists författarskap*

77 Erik Hedling om Martin Hårdstedts *Finska kriget 1808-1809*

78 Martin Lagerholm om Ellen Frödins *Sakernas sammanhang. Om ting, människor och materiella relationer hos Henry Parland, James Joyce och Virginia Woolf*

79 Cecilia Nikpay om Peter Gärdenfors *Hur orden får mening*

81 Svante Nordin om Leif Lewins *Ödesåret 1809. Hur Sveriges historia kunde ha blivit annorlunda*

82 Hugo Lagercrantz om Pontus Waslings *Knaster. Medvetandets gåta och illusionen av ett jag*

83 Henrik Höjer om Jonathan Lindströms *Sveriges långa historia. Människor, makt och gudar under 14 000 år*

84 Torsten Rönnerstrand om Carl-Johan Malmbergs *Lyckans gåta. Marcel Prousts På spaning efter den tid som flytt*

86 Nils Johan Tjärnlund om Fredrik Thomassons *Svarta S:t Barthélemy. Människoöden i en svensk koloni 1785-1847*

Tillbaka till framtiden

SAMHÄLLE

En graffitivägg i ett industriområde i utkanten av Norberg. Det är allt som finns kvar av Stål 74 – en gång världens modernaste masugn. 1980, sex år efter att den nya masugnen hade invigts, fattade Aseledningen beslut om nedläggning. Kanske var det då sprickorna i fasaden började synas. Med brukskris och varvskris tog rekordåren, de som hade kommit att definiera Sverige, obönhörligen slut.

Sverige blev landet där framtiden redan hade ägt rum. Minnena och bilden av världens modernaste land levde vidare.

Därefter har globalisering, digitalisering och inte minst samhällsförändringarna i spåren av stor invandring fördjupat känslorna av förlust. Saknaden har kommit att definiera svensk politisk debatt och fortsätter att göra det även detta valår.

Sverigedemokraterna är det parti som allra tydligast uttrycker detta – det är rentav ett parti byggt på saknaden. Men även i det socialdemokratiska budskapet om att ”ta tillbaka kontrollen” och i den moderata val-

parollen om att ”få ordning på Sverige” finns förlusten som undertext. Rösta på oss, och få tillbaka Sverige som du minns det.

Om denna samhälleliga känsla, och de svårigheter svensk debatt haft att förhålla sig till den, handlar boken *Saknad* av statsvetarna Katarina Barrling och Cecilia Garme. Utgångspunkten finns i Smedjebacken, fyra mil nordväst om Norberg. Här tillverkas fortfarande stål, men det är också en av många platser där väljare som tidigare skulle ha röstat på Socialdemokraterna idag röstar på Sverigedemokraterna, som sedan 2014 är näst största parti i riksdagsvalet.

Här möter vi Johan Persson, som beskriver steget in i Sverigedemokraterna som att hitta hem, men som på grund av partitillhörigheten tvingades lämna sina fackliga uppdrag på bruket. Men det berättas också om Herbert Tingsten, som var en återkommande gäst på Vanbo herrgård, eller ”Snillepanget” utanför Smedjebacken, ett pensionat för 1930- och 40-talets intellektuella elit.

Barrling och Garme konstaterar att Tingsten är en god utgångspunkt för att förstå svensk politisk historia, men även

de politiska våndor som brukar samlas i begreppet ”kulturkriget”. För Tingsten är med sin självsäkra betoning av det rationella och förnuftsstyrda i mångt och mycket sinnebilden av det ingenjörsideal som har dominerat svensk politik och samhällsdebatt.

En av de vanligaste tankefigurerna i svensk politik är att det inte spelar någon roll varifrån du kommer, det viktiga är vart du ska. Formuleringen ger förstås uttryck för ett sympatiskt meritokratiskt ideal, men den rymmer också en ingenjörsmässigt syn på samhället och på vad det innebär att vara svensk.

När förändringen och framstegstron är de främsta samhälleliga idealen blir det, som Barrling och Garme konstaterar, något suspekt att känna saknad. Problemet infinner sig när det känns som om det rationella, välordnade och pålitliga landet – framtiden om man så vill – ligger bakom oss, och att tanken på svensk kultur som bärare av universella värden visade sig vara mer svensk än universell.

Ingenjörsidealets ställning handlar sannolikt om det svenska samhällets historiska homogenitet. Medan politiker i andra länder behövt hantera både religiösa och

>>

Smedjebackens järnvägsstation.

FOTO: TT

etniska motsättningar, har svensk politik under lång tid kunnat kretsas kring vänster/högerkonfliktens fördelningsfrågor.

För det är viktigt att påpeka att saknaden som samhällelig känsla inte handlar om materiella förluster. Den typen av problem är svenska partier oftast väl rustade att tvista kring och hitta lösningar på. Men vad gör man med de känslor som uppkommer när man ser samhället omkring sig förändras i spåren av stor invandring – när gatubilden och mellanmänniska relationer i små samhällen förändras? Då står invandrarna svarslösa.

Resultatet blir antingen kulturkrigs hätskhet, med brunsmetning och uppsagda bekantskaper, eller mer eller mindre desperata försök att trycka in känslorna i den svenska politikens historiska ramverk: om det bara införs ett nytt skatteavdrag kommer det obehagliga att försvinna.

Katarina Barrling och Cecilia Garme har skrivit den hittills bästa boken för den som på allvar vill förstå varför politiker och debattörer våndats över invandring, brottslighet och känslan av ett brustet samhällskontrakt i över tio års tid.

Vad skulle då Tingssten ha sagt om de senaste decenniernas svenska samhällsförändringar? *Saknad* ger inget svar. Men sannolikt skulle han haft ett tvärsäkert svar – på precis samma sätt som båda sidor i kulturkriget. ✨

Svend Dahl

SAKNAD
PÅ SPANING EFTER
LANDET INOM OSS
KATARINA BARRLING
OCH CECILIA GARME
Mondial

Hans Holmér håller presskonferens.

FOTO: TT

Den vansköta utredningen

JURIDIK

Ingen som börjar sätta sig in i detaljerna förblir ointresserad. Litteraturen kring Palmemordet är mycket omfattande. Naturligt nog, för mordgåtan innehåller skikt efter skikt. Många av 1980-talets stora politiska frågor och händelser i Sverige dyker upp i utredningen och motivbilderna. En statsminister, och kanske i synnerhet Olof Palme, har ett komplext liv. Det skulle gå att skriva en svensk samtids-historia med utgångspunkt från mordet. Mordplatsen och de motstridiga vittnesmålen är ett annat fascinerande ämne, bitarna tycks inte passa ihop.

Men det är inte mordgåtan som är det centrala i Hans-Gunnar Axbergers *Statsministermordet*. Axberger skriver historien om mordutredningen. Varför blev den fruktlös? Utredningen har frambringat en rad historiska fiaskon, skandaler och blundrar – ända in i våra dagar. Hur kunde det bli så?

Gradvis, år för år, börjar Palmemordet övergå från att omskrivas som ett mord med samtidens färger till att bli något svunnet som införlivas bland historiska gåtor. Till slut blir det ett Titanic eller en maskeradbal, ett mysterium som tar plats bredvid Kennedy-mordet eller från förrförra seklet Jack the Ripper. Historiska mord transformeras till en litterär genre med pusselläggande.

Utvecklingen är naturlig, men i det sammanhanget avviker boken. *Statsministermordet* är en bok av annat slag. Den försöker undvika att presentera ännu ett lösningsförslag till hur de trilskan-de pusselbitarna ska kunna sammanfogas. Det är en bok mer om en utredning än om ett mord. Det finns en byråkratisk vardaglighet i skildringen. I stället för historiska figurer handlar det om högst verkliga människor som Axberger i flera fall har haft att göra med och institutioner vilkas detaljer han känner väl till.

För läsare som hade hunnit uppnå nyhetskonsumerande ålder vid tiden för mordet är personerna runt Palme-mordet och de många spektakulära situationerna allmänt bekanta. Ur vårt minnes galleri plockar vi fram gamla fotografier med motiv som Hans Holmér och PKK-spåret, avlyssningsutrustning och Ebbe Carlsson-affären. Hur hänger de samman, vilken är den gemensamma nämnaren? Boken gör en detaljerad och mycket intressant analys av hur utredningen börjar haverera redan under de allra första minuterna efter mordet för att sedan stappla framåt från det ena skandalösa felgreppet efter det andra fram till Ebbe Carlsson-affären och KU-förhören i augusti 1988.

Axberger bygger upp sin förklaring genom att följa den byråkratiska historien. Det är i intressemotsättningar och slitningar som finns mellan olika organisationer som man hittar viktiga förklaringar till varför myndigheter fungerar som de gör och varför olika ämbetsmän som borde samarbeta i stället konkurrerar, misstror och rundar varandra. Aha-upplevelserna är rikliga när boken exempelvis beskriver polisens organisation, åklagarämbetets tämligen korta historia och hur detta försvagade åklagarens ställning.

Ett återkommande drag är att de riktigt stora magplasken i utredningen görs när regelverk och institutioner får ge vika för "särskilda hänsyn" och formlösa *ad hoc*-beslut helt baserade på personliga förtroenden och privata övertygelser om var sanningen gömmer sig. Gemensamt hos frifräsare verkar vara övertygelsen att krav på korrekt procedur alltför mycket inkräktar på rörelsefriheten i ett skarpt läge.

I själva verket tycks regelstyrningen i utredningsarbetet fungera som ett gott stöd för att få ett vettigt innehåll. Procedurerna är tankens stöddlinjer som tvingar fram rak skrift och rimliga överväganden. När spärrarna har lossats har resul-

tatet inte bara blivit rättsskandaler. Det har också blivit skräp i innehållet.

Jag slås av att Hans-Gunnar Axberger är en väldigt fin stilist. Som gammal jurist bygger han meningar med precision. Men ännu viktigare för resultatet är att han också är en observant läsare. Att skriva Palmehistoria är ett arkiv- och protokollarbete. Promemorior, protokoll och tjänsteanteckningar ska sammanfogas till en helhet. Han har blick för att hitta mänskliga motiv och förhävanden som skyntar fram mellan raderna i på ytan torra handlingar.

Ofta används den till att analysera utredningens väg ned i diket, men när det gäller vissa personer vill Axberger revidera orättvisa föreställningar. Lisbeth Palme har omskrivits synnerligen kritiskt, hon har anklagats för bristande samarbetsvilja och långt värre saker än så. Axberger påpekar att hennes oro över läckor var befogad.

Det är de små konkreta detaljerna som gör störst intryck. Att mordutredningen vansköttes gravt i decennier är visserligen upprörande men en smula abstrakt. Bokens mest svåruthärdliga passage är istället skildringen av spaningsledaren Hans Ölvebros fall. Under många år gjorde han avgörande insatser för att få ordning på den utredningssoppa som Holmér lämnade efter sig. Slutet för Ölvebro handlade om något så futtigt och typiskt som tjafs en tjänstebil. Missbrukades den i privata ärenden? Kollegerna i en tröttkörd utredningsgrupp pratade skit om sin chef. En förundersökning öppnades i tysthet och hemlig övervakning sattes in mot Ölvebro, med en polisintendent som smög i buskarna och förde anteckningar när spaningsledaren parkerade. När det gick upp för Ölvebro vad hans poliskollegor och åklagarna hållit på med bakom ryggen på honom blev han förstummad. Ärendet lades ned men för Ölvebro var det ändå över. Han avtackades med en spottloska.

För Axbergers egen del är det åklagare Krister Peterssons utpekande av Stig Engström som får blodet att koka. Visst är mordutredningen som helhet en skandal, men hanteringen av Engström, för att inte tala om försöket att pressa Engströms 80 år fyllda ex-hustru till att peka ut honom, det är en färsk frå-

ga. Riksåklagaren har nu genom sin tystnad godtagit den. Axberger är rasande och han argumenterar väl för att läsaren också borde vara det.

Om inte Stig Engström, så vem var det då? *Statsministermordet* har inget avgörande att tillföra på den fronten, men det är inte heller ärendet. Axberger lutar åt att polisen faktiskt hade fått fatt i rätt man med Christer Pettersson. Här kan man invända. Axberger är inte riktigt lika skicklig på att kritiskt granska Petterssonspåret som han är på att visa svagheter i teorin om Engström som mördare. Det finns ett resonemang som tycks gå ut på att vittnesmål framförda i rätten skulle vara mer tillförlitliga än de tidiga polisförhören. Jag tror att få som själva behövt vittna i rätten om oväntade, sekundsnabba händelseförlopp som ligger flera år tillbaka i tiden skulle hålla med.

Men detta är att betrakta som kommentarer i marginalen. Det är omöjligt att skriva en bok om mordet utan att intresserade läsare vill fortsätta diskussionen om bevisvärderingen med författaren. Palmemordet är ett pussel som måste innehålla en rad felaktiga bitar. Ledtrådarna går inte ihop. För att få ihop ett scenario måste man alltid tänja och dra i olika vittnesmål, fästa lite större vikt vid en musiklärare som sitter i bilen och lite mindre vid en kille i porten, eller tvärtom. Mördarens rörelsemönster måste ha varit märkliga. Det är inte enkelt att förstå hur han kunde stå där han gjorde eller varför han hade på sig en revolver just då. Det finns högst rimliga invändningar mot varje lösning. Boken borde ha innehållit en karta över brottsplatsen, särskilt med tanke på de läsare som inte är välbekanta med gatorna i centrala Stockholm.

För den läsare som vill ge sig in i mordgätans många motsägelsefulla detaljer är det här inte boken att sätta allra överst på listan. Men mordet innehåller så många fler skikt. Som analys av svensk polisbyråkrati och politisk oför-måga att lära sig av sina misstag är det en mycket intressant, nyanserad och värdefull bok. ✨

Peter Santesson

STATSMINISTERMORDET
HANS-GUNNAR
AXBERGER
Norstedts

Sven Delblanc
och P O Enquist.

FOTO: TT

Olika men ändå parallella

LITTERATURHISTORIA

Sven Delblanc och P O Enquist, vad har de gemensamt? Inte mycket kan det i förstone tyckas. Men Lars Lönnroth lyckas i sin intressanta dubbelbiografi lyfta fram ett stort antal paralleller mellan de två författarna, trots deras olikhet beträffande personlighet och temperament. Det jämförande förhållningssätt som anläggs bidrar till ett vidgat perspektiv, och när författarna kontinuerligt ställs mot varandra ges levnadsöden och livsverk skarpare konturer. Titeln till Lönnroths studie är hämtad från Plutarchos stora verk *Parallella liv* där den grekiske filosofen jämför framstående greker och romare i syfte att visa på skillnader mellan grekisk och romersk kultur.

Delblanc och Enquist hör båda till 1900-talets mest betydande svenska författare. De var ledande gestalter i sin generation, deltog i debatter, syntes i tv

mottog priser, hyllades av kritikerna och uppskattades av läsarna. Idag är Delblanc som gick bort 1992 oförtjänt bortglömd, medan Enquist som avled 2020 alltjämt är en läst och omtalad författare. För dem som är mindre insatta i de bägge författarnas karriärer kan Lönnroths biografi fungera som en stimulerande introduktion, och för dem som redan är inlästa på författarskapen ger det parallella studiet av liv och verk fördjupad förståelse för miljöns och tidsandans betydelse för det litterära skapandet.

Lönnroths bok är både personlig och lärd men ingen strikt vetenskaplig studie med noter och källhänvisningar. Självpallar han den för en *essay*. Som vän till såväl Delblanc som Enquist kan han bygga åtskilligt på egna minnen och brev. Sedan studieåren i Uppsala stod han särskilt nära Delblanc, och under 1980-talet samarbetade de båda även med utgivningen av flerbandsverket *Den svenska litteraturen*. Men främst grundas biografin på omläsning och tolkning av författarnas texter. Uppläggningsen är kronolo-

gisk, och analyserna av författarskapen görs mot bakgrund av aktuella samhällsförhållanden och kulturtrender. Kontinuerligt jämförs familjebakgrund, förhållningssätt till litterära strömningar, exempelvis dokumentarismen och det samhällskritiska reportaget, politiska händelser och tidsfenomen såsom 1960-talets kulturradikalism, kalla krigets debattklimat och feminismens framväxt.

Utgångspunkt för studien är 1950-talets Uppsala med sin konservativa universitetsmiljö dit såväl Lönnroth själv som Delblanc och Enquist kom för att studera litteraturhistoria. De två sistnämnda kände sig till en början osäkra i det akademiska livet men gjorde många viktiga erfarenheter i lärdomsstad. Delblanc kom huvudsakligen att bli kvar i Uppsala där han periodvis även var lärare och forskare. Enquist lämnade staden i slutet av 1970-talet för Köpenhamn och Paris, ett nytt äktenskap och en lysande karriär som dramatiker. *Tribadernas*

natt från 1975 om Strindberg och Siri von Essen gav honom världsrykte.

Delblanc och Enquist debuterade båda i början av 1960-talet. Den förstnämnde gav ut *Eremitkräftan* (1962), en allegorisk roman som tar upp en tematik som kom att prägla författarskapet, frihetens omöjlighet och tyranniets seger. Det stora genombrottet kom med *Prästkappan* (1963), en historisk roman som utspelar sig under 1700-talet. Också Enquist fascinerades av upplysningstiden och 1700-talet, vilket märks bland annat i *Magnetisörens femte vinter* om en tysk magnetisör. Med denna roman slog han igenom 1964 men blev mycket omtalad även för *Legionärerna* (1968), en delvis dokumentär skildring av baltutlämningen 1946. Debutromanen *Kristallögat* (1961) är idag tämligen bortglömd.

För båda författarna har barndomsupplevelserna spelat en avgörande roll och gestaltats på olika sätt i de litterära verken. Delblanc har levandegjort Vagnhärad i Sörmland i Hedebysviten som också blev en uppskattad tv-serie. I självbiografin *Livets ax* (1991) berättar han om en förtryckande far, medan Enquist i bland annat *Ett annat liv* (2008) behandlar sveket mot modern, den ensamstående och dominerande folkskollärarinnan i Hjoggböle. Den fromma väckelsemiljön i Västerbotten återkommer i flera av Enquists verk. Ännu ett föreningsband mellan de båda författarna är deras utgångspunkt i en muntlig berättartradition och anknytningen till Bibelns värld såväl språkligt som tematiskt.

Lars Lönnroth erbjuder i *Parallella liv* en lustfylld färd genom två samtida författares fiktiva världar med många utblickar mot samtiden och med tänkvärda resonemang om rollen som författare i ett kapitalistiskt samhälle. Både Delblanc och Enquist blev framgångsrika marknadsförfattare med goda inkomster. I sina bästa verk ställer de existentiella frågor om liv och död bortom det dagsaktuella. Ingen av dem blev dock invald i Svenska Akademien. Man kan undra varför. ✨

Lena Käreland

PARALLELLA LIV
OM SVEN DELBLANC
OCH P O ENQUIST
FÖRFATTARSKAP
LARS LÖNNROTH
Ellerströms

Finska kriget. Illustration från sent 1800-tal.

FOTO: ALAMY

När Sverige förlorade Finland

HISTORIA

För ett antal år sedan kunde en svensk partiledare inte svara på frågan om när Sverige förlorade Finland. Vederbörande var inte ens i närheten utan missade med flera hundra år. I historikern Martin Hårdstedts behändig bok *Finska kriget 1808–1809* finns det självklara svaret: Finland (och Åland) förlorades till ryssarna som en följd av freden i Fredrikshamn 1809.

Det strategiska läget var enligt Hårdstedt följande: Ryssland var allierat med Napoleons Frankrike (några år senare invaderade Napoleon sin forne vapenbroder, med känt resultat). Tsar Alexander fick fria händer att utvidga det ryska imperiet i norr på bekostnad av ett Sverige som vid tiden stödde Storbritannien och alltså befann sig i krig med Frankrike. Därtill befann sig Sverige i krig med Danmark, som var allierat med Frankrike. Sverige fruktade angrepp både från Norge och över Öresund, vilket band trupper som annars skulle ha kunnat användas i Finland.

Sverige, som styrdes av den enväldige kungen Gustav IV Adolf, var inte lika militärt starkt som under stormaktstiden. Den på förhand stipulerade taktiken dikterade att Sverige vid det vänta-

de anfallet i februari 1808 långsamt skulle dra sig tillbaka till Finlands nordvästra kust under sin överbefälhavare Wilhelm Mauritz Klingspor. Allt för att senare under våren, förstärkt av friska trupper från moderlandet, gå till motoffensiv. Samtidigt skulle de svenska fästningarna i Finska viken hållas till varje pris, främst det förment ointagliga Sveaborg utanför Helsingfors, med en garnison om 7 000 man och en stor eskader från skärgårdsflottan innanför sina generöst tilltagna murar. Som bekant kapitulerade Sveaborgs kommandant Carl Olof Cronstedt till ryssarna utan större strid. (I vilken grad han verkligen var nödd och tvungen därtill råder det delade meningar om – Hårdstedt har ingen egen teori).

Den svenska motoffensiven i södra Österbotten under sommaren var delvis framgångsrik, men man lyckades inte följa upp sina småsegrar. Ryssarna slog tillbaka och vid slaget vid Oravais i september 1808 kunde svenskarna tillfoga ett mycket kännbart nederlag. Sedan rasade det mesta. Bidragande orsaker till krigsförlusten var enligt Hårdstedt den bristande underhållstjänsten, oförmågan att föra fram proviant och krigsmateriel till trupperna vid fronten, samt den kris i den svenska riksledningen som uppstod efter statskuppen mot Gustav IV Adolf på våren 1809. Kungen avsattes och hans

>>

farbror hertig Karl blev riksföreståndare. Till slut utkämpades de förtvivlade striderna på det svenska fastlandet, i Västerbotten och på Åland.

Fred slöts med ryssarna den 17 september 1809. Kriget var slut och Finland var förlorat. Sverige hade mist en tredjedel av sin landyta och en fjärdedel av sin befolkning.

Om man jämför detta med Danmarks liknande erfarenhet lite mer än femtio år senare kan man notera vissa skillnader. Efter förlusten i kriget mot Preussen 1864 förlorade också Danmark en tredjedel av sin yta och mer än

Fänrik Ståls sägner.

en tredjedel av sin befolkning. Om en dansk politiker på bästa sändningstid i tv visat sig okunnig om när detta skedde hade det inneburit politiskt självmord, eftersom det fortfarande är ett

trauma i dansk minneskultur, inte minst illustrerat av tv-serien 1864 från 2014.

I Sverige har det ryska kriget tydligen inte samma nimbus, trots Johan Ludvig Runebergs klassiska diktverk. På 1920-talet kom för övrigt en storslagen svensk stumfilm, *Fänrik Ståls sägner*, baserad på Runeberg, i regi av John W Brunius och med klassiska svenska skådespelare som Edvin Adolphson och Thor Modéen i rollerna som de i traditionell svensk historieskrivning kanoniserade generalerna von Döbeln och Sandels.

Men minnet är uppenbarligen flyktigt. Jag kan därför hänvisa den historielösa partiledaren till

att läsa Martin Hårdstedts bok i ämnet, som med sina 200 sidor är perfekt för upplysande läsning i en sittning. ✨

Erik Hedling

FINSKA KRIGET 1808–1809
MARTIN HÅRDSTEDT
Historiska Media

Tingens egen betydelse

LITTERATURHISTORIA

Jag tänker på Göran Palms ofta citerade dikt "Havet": "Jag står framför havet. / Där är det. / Där är havet. / Jag tittar på det. / Havet. Jaha. / Det är som på Louvren."

Detta skenbart enkla lilla stycke poesi röjer en torr, illusionslös saknad, eller rentav kallsinne inför den outtalade observationen att havet helt enkelt finns där på sina alldeles egna mystiska premisser, totalt likgiltigt för människan och hennes eventuella upplevelser av det. Så går mina tankar när de med lite god litteraturteoretisk vilja associerar till litteraturvetaren Ellen Frödings mycket intressanta doktorsavhandling *Sakernas sammanhang. Om ting, människor och materiella relationer hos Henry Parland, James Joyce och Virginia Woolf*. Tre verk – Parlands diktsamling *Idealrealisation* (1929) samt de två 100-åringarna *Ulysses* (i synnerhet "katekes"-kapitlet *Ithaca*) och Woolfs *Jacobs rum* – ligger i fokus.

Frödin verkar i en förhållandevis ung forskningstradition som inriktar sig på litterära studier med "posthumanistiska och postantropocentriska" perspektiv, alltså på skildringar där människan som sådan inte utgör den litterära brännpunkten, och hon ger goda inblickar i den internationella forskningens utveckling och tendenser. Hennes avhandling undersöker "litteratur som skriver fram sakernas materiella relationer samtidigt som den ger människan en perifer roll". Traditionellt har människans handlingar, tankar och känslor utgjort skönlitteraturens nav, medan den materiella omgivningen huvudsakligen har beskrivits som bakgrund till eller speglingar av mänskligt agerande. Frödin är däremot främst intresserad av vad hon kallar en "decentralisering" av människan i relation till tingen, där föremål litterärt kan gestaltas "bortanför mänsklig erfarenhet". I de tre nämnda modernistiska verken finns, menar hon, gott om exempel på det-

ta destabiliserande förhållande mellan människa och ting, där de senare huvudsakligen inte beskrivs ur ett upplevande subjekts perspektiv, utan "som sig själva" – som något partikulärt.

Vad gäller just de gestaltade tingen handlar det alltså inte om deras funktionella eller emotionella betydelser för människan, utan om deras materiellt självständiga existens. (Nu tänker jag åter på havet och de uteblivna associationerna hos Palm i dikten ovan.)

Frödings tankemodeller och metoder är influerade av den franske filosofen Gilbert Simondons tämligen intrikata teorier om "individuation", men

Virginia Woolf.

FOTO:ALAMY

med hjälp av avhandlingens väl underbyggda antaganden och belysande exempel hänger man fint med.

Det finns förstås fler exempel på moderna författare och verk som har varit inriktade på tillvarons "tingslighet" – exempelvis Rainer Maria Rilkes så kallade tingdikter, som lever sig in i objektens gåtfulla närvaro med hjälp av ett slags "seendets poetik". Men just detta exempel, får vi snart nog förklarat för oss, faller utom ramen för Frödings teoretiska utgångspunkter, eftersom nämnda dikter inte innehåller någon "decentralisering i meningen att det inte sker tillräckligt mycket av en förskjutning från människa till sak". Det krävs alltså ett tydligt diktjag i förhållande till tingen för att de mänskliga perspektivens marginalisering i de litterära texterna tydligt skall framträda.

Frödin argumenterar övertygande för sin akademiska sak. I Parlands fall pekar hon bland annat på hur de människoskapade föremålen i "saddikterna" liksom kastat av sig alla uttryck för något mänskligt, där "tåget inte sjunger om mänsklig ingenjörskonst, eller om människor över huvud taget, utan om sitt eget material". De anförda exemplen från Joyce och Woolf handlar i hög grad också om tingens "materialitet" och deras förmåga att placera de närvarande litterära gestalterna i bakgrunden, eller rentav att markera deras bortavaro. Därigenom påminner Frödings avhandling oss om litteraturens inneboende kvaliteter – bortom tendentiöst symboliska, psykologiska, ideologiska eller politiska läsarter – och om betydelsen i att denna litteratur inte behöver hävda någon-ting alls. Det räcker – för att citera titeln på Olof Lagercrantz bok om *Ulysses* – "att finnas till".

Martin Lagerholm

**SAKERNAS
SAMMANHANG
OM TING, MÄNNISKOR
OCH MATERIELLA
RELATIONER HOS HENRY
PARLAND, JAMES JOYCE
OCH VIRGINIA WOOLF
ELLEN FRÖDIN**
Ellerströms

Solnedgång.

FOTO: ISTOCK

Semantikens magi

SPRÅK

Tomas Tranströmer skriver: "Nu smyger solnedgången som en räv över detta land." Det är omedelbart förståeligt, trots att "solnedgång" och "räv" inte tycks ha något gemensamt. Om denna semantikens magi, och den något mindre poetiska mekaniken bakom den, handlar Peter Gärdenfors nya bok *Hur orden får mening*; den senaste i serien "Vad är en människa?", där han hittills har behandlat tänkande, lärande, meningsökande och självreflektion.

Författaren, som är professor i kognitionsvetenskap, inleder med att utnämna sin bok till den första moderna semantikboken på svenska och bekänner färg på det lingvistiska slagfältet genom att inte räkna verk som har skrivits inom den logisk-analytiska traditionen. Gärdenfors avpollletterar Ludwig Wittgensteins och Noam Chomskys bidrag med uttryck som "faller platt till marken" och "orimligt", vilket kan framstå som onödigt polemiskt. Vad gäller den filosofiska vattendelaren huruvida ordet eller tanken kommer först tar Gärdenfors tydlig ställning för det senare: människans rika inre

värld av tankar är förutsättningen, och språket det verktyg som ger dem uttryck.

Efter att de filosofiska bopålarerna har slagits ned antar *Hur orden får mening* stilen av en lärobok precis så klar, detaljerad och empiriskt grundad som man förväntar sig av en semantiker och kognitionsforskare. Gärdenfors går igenom relevanta grundbegrepp, barns inlärning, och ordklasserna en efter en, med enkla exempel på hur språkgemenskapens "osynliga förhandling" om ords betydelse tar sig uttryck. Enligt författaren formas betydelsen av ord och uttryck av en "mer eller mindre demokratisk" process som är del av vår mänskliga språkgemenskap.

Vi lär oss hur ord kan översättas till cylindrar vars vinklar och koordinater i bildschemat avslöjar var gränsen går mellan olika betydelseskategorier. Visserligen uppfattar det kanske som alltför reduktionistiskt, men empirin övertygar.

En central ansats för Gärdenfors är "semantiska domäner", som enligt teorin definierar olika betydelseområden. Till exempel bestäms domänen "smak" av variabelerna "sött", "surt", "salt" och "beskt". Domänerna förklarar inte bara barns inlärning och betydelsesamordningen av

>>

enkla begrepp utan även har bäring på komplexa betydelsestrukturer. Bland annat visar Gärdenfors hur metaforer blir både förståeliga och nyskapande när uttryck från separata domäner kombineras där man finner gemensamma snittställen. Vi upplever att Tranströmers rävaktiga solnedgång förför på ett djupare plan eftersom en kreativ kombination av domäner tillfört ett nytt betydelseperspektiv.

Vid flera tillfällen överför Gärdenfors nationalekonomiska begrepp till lingvistik, vilket fungerar bra. Till exempel är jämförelsen mellan spelteori och uppkomsten av ords betydelse intressant. Den typ av jämviktspunkter som John Nash visade på i ekonomiska sammanhang uppstår även i språket när kommunikation mellan många individer stabiliseras i ett läge där ingen vinner på att ändra sin strategi. Ords betydelse blir mest stabila när incitamenten för förändring är låga.

Även kostnadsbegreppet visar sig användbart. Svensktalare använder normalt bara runt 5 000 ord – en tiondel av det totala ordförrådet. Denna frivilliga begränsning sker enligt Gärdenfors eftersom förståelseprecisionen i förhållande till den mentala kostnaden för inläring och minne optimeras av en kommunikation med ett fåtal tusen ord. När vi ser en bild på en hund väljer de flesta att beskriva den som just en ”hund” i första skedet istället för det vidare begreppet ”djur” eller en betydligt smalare term som till exempel ”airedaleterrier”. På det sättet balanserar vi kostnad och effektivitet utifrån en implicit regel om att kommunicera ”flest egenskaper för minsta möjliga ansträngning”.

Som introduktion till kognitiv semantik erbjuder *Hur orden får mening* insiktsfull läsning som dock hade vunnit på att ge författaren utrymme för mer komplexa exempel och för att problematisera diskussionen på ett sätt som knyter närmare an till läsarnas förståelse. ✨

Cecilia Nikpay

**HUR ORDEN
FÅR MENING**
PETER GÄRDENFORS
Natur & Kultur

Jean Baptiste
Bernadotte, senare
Karl XIV Johan.

FOTO: ALAMY

Bernadotte som Sveriges räddare

HISTORIA

Debatten om så kallad kontrafaktisk historieskrivning har under senare årtionden varit intensiv både internationellt och i vårt eget land. Den har varit en angelägenhet för historiker men inte bara för dem. Nu har ett tankeväckande och stimulerande inlägg kommit från statsvetarprofessorn Leif Lewin, *Ödesåret 1809. Hur Sveriges historia kunde ha blivit annorlunda*.

Finns det vid sidan av den historia som faktiskt äger rum, det förlopp som källorna bär vittnesbörd om, också en historia om det som kunde ha blivit annorlunda? Lewin svarar jakande. Det finns alltid alternativ, slår han fast, återopande Henry Kissinger. I livet, i politiken, i historievetenskapen.

Och nog har han rätt i det. Det är nästan omöjligt att tänka sig en historisk berättelse som inte får sin karaktär genom denna skugga av alternativ. Hayden V White hävdade en gång i sin *Metahistory* att det är historieberättandets estetik och retorik, inte fakta, som bestämmer vilken framställning som kommer till stånd. Man kunde också vända på steken och säga att det är vilken historiemetafysik man utgår från som bestämmer historieberättandets estetik och retorik. Tror historikern att kausal nödvändighet är det bestämmande så uppstår en naturalistisk roman. Är han/hon fatalist skrivs ett ödesdrama. Tror historikern på försynen blir det en smula söndagsskoleberättelse av det hela. Tron att det är tillfälligheterna som styr ger upphov till en komedi av förvecklingar eller kanske en svart fars. Den historiska ontologin bestämmer den litterära formen. Oromantisk vetenskapstro, dov fatalism, förnöjsam gudstro, oduperad hänvisning till tärningskastets utslag, detta ger upphov till olika sätt att skriva, till olika former av berättarteknik, till tragedi, komedi, fars eller pastoral.

Till vardags tror vi att framtiden är öppen, att det är möjligt att välja mellan olika alternativ, att det finns rationella och mindre rationella beslut, mer

moraliskt godtagbara och mindre moraliskt godtagbara. All politik och därmed all statskunskap, alla ekonomiska beslut och därmed all nationalekonomi, all moral och all moralfilosofi vilar på dessa visserligen på många sätt vanskliga antaganden om en öppen framtid.

Lewin väljer som sitt illustrerande exempel de ödesdigra åren 1809–1810 i Sveriges historia. Då anfölls Sverige av Ryssland. Då förlorades Finland. Då genomfördes en statskupp som avsatte Gustav IV Adolf. Då infördes en ny svensk författning. Då valdes Karl Johan Bernadotte till svensk kronprins med planer på att lägga om svensk politik med erövring av Norge som målsättning.

Jag kan inte gå in på allt som Lewin har att säga om detta och om de dramatiska alternativa möjligheter, bland dem Sveriges undergång, som stod öppna. Jag nöjer mig med hans resonemang om Bernadotte som Sveriges räddare: "Min kandidat är ... Bernadotte. I verkligheten kom Bernadotte mycket riktigt att bli 'fäderneslandets räddare'. Men mitt förslag är alltså att han borde ha blivit det tidigare."

Om han hade blivit kronprins en smula tidigare – istället för den där kronprinsen som trillade av hästen vid Kvidinge – kunde Karl Johan kanske, menar Lewin, i samarbete med Napoleon ha förhindrat den ryska erövringen av Finland. Sverige hade kunnat behålla Finland i Leif Lewins lyckliga kontrafaktiska scenario. Fransmannen med de blixtrande svarta ögonen och den geopolitiska blicken kunde ha gjort det! Kunde han dessutom i detta fall ha tagit Norge? Det verkar en smula mycket begärt.

Tillräckligt med räddningen av Finland, kan man tycka. Men ur en geopolitisk synpunkt var både förlusten av Finland och förvärvet av Norge till fördel för Sverige. Vi blev av med en lång landgräns mot arvfien Ryssland och med en lång landgräns mot ett med arvfien Danmark förenat Norge. Därför har det varit fred i över 200 år. Sett strikt ur denna synvinkel var det kanske bäst som skedde. 🌿

Svante Nordin

ÖDESÅRET 1809
HUR SVERIGES
HISTORIA KUNDE HA
BLIVIT ANNORLUNDA
LEIF LEWIN
Daidalos

Hjärna.
FOTO:ISTOCK

Det gåtfulla medvetandet

MEDICIN

Det verkar som om bokmarknaden ännu inte är mättad när det gäller böcker om medvetandets gåta. Det svåra problemet är gapet mellan den subjektiva känslan av jaget och det som händer på nervsignals- och jonkanalnivå. Som Thomas Mann uttryckte det så är frågan om medvetandets uppkomst ett av de tre mest fundamentala problemen, vid sidan av hur universum och livet uppstod. Därför välkomnar jag en ny svensk bok i ämnet med titeln *Knaster. Medvetandets gåta och illusionen av ett jag*, författad av Pontus Wasling. Ordet "knaster" syftar på det ljud som avspeglar impulsflödet i nerverna. "Det enda som verkligen existerar", om man har en materialistisk syn på själen.

Författaren började sin karriär på ett neurofysiologiskt laboratorium, där han registrerade elektrisk nervaktivitet. Han

har sedan fortsatt som neurolog på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg. Det är en utmärkt bakgrund för att kunna diskutera dels hur medvetandet alstras i hjärnan, dels hur det rubbas vid olika sjukdomstillstånd. Pontus Wasling är i hög grad inspirerad av Oliver Sachs, som också var neurolog och skrev boken *Mannen som förväxlade sin hustru med en hatt*.

Författaren utgår ofta från sig själv när han nyvaknad tittar på sin spegelbild i badrummet. Han låter sin hjärna scannas i en magnetkamera. Med ett enkelt försök med en fantomhand lyckas han förflyta sitt jag utanför sin kropp. Han provar också *mindfulness* och deltar i buddistiska meditationsessioner. Utifrån dessa erfarenheter diskuterar han hur hjärnan fungerar och särskilt vad som händer när olika delar av hjärnan är skadad. Man kan ha omfattande hjärnskador, eller vara både blind och döv som Helen

Keller, och ändå ha ett medvetande.

Wasling delar med sig på ett lättförståeligt sätt av sina kunskaper om medvetandet. Det känns som man sitter vid ett bord på ett kafé, där han gör sina utläggningar. Bäst är han när han tar "ett dopp i medvetandeströmmen". Han refererar till James Joyces *Ulysses* om hur Leopold Bloom för en inre monolog när han vandrar på Dublins gator. Denna inre monolog betingas sannolikt av hjärnans spontana aktivitet i det så kallade standardnätverket (*default mode network*). Det betecknas också som hjärnans vilokativitet, vilken betingas av alla de tankar som alstras när man inte arbetar med något speciellt problem. Det paradoxala är att denna aktivitet är mer syrekrävande än när man löser ett akut problem. Då stängs den av, varvid tankarna bara fokuseras på det som är aktuellt. Standardnätverket är bra för att hålla oss à jour och kan som en dirigent snabbt ställa om hjärnan exempelvis när man ser bussen komma eller om det går ett brandlarm. Personer med adhd förefaller ha standardnätverk på högvärv på gott och ont.

Kanske författaren kunde ha refererat till Peter Fransson, som är den främsta svenska forskaren av hjärnans nätverk och bland annat kartlagt det hos nyfödda barn. Likaså kunde han ha nämnt Henrik Ehrssons epokgörande forskning om hur man kan förlägga sitt jag utanför sin egen kropp.

Pontus Wasling koketterar inte med att hänvisa till en massa filosofer, som ofta är brukligt när det gäller böcker om "the mind". Inte ens Platon finns med i registret. René Descartes kan naturligtvis inte förbigås i en bok om medvetandet. Men att referera till Martin Heidegger är tveksamt. Det vore bättre att skriva om dennes läromästare, fenomenologins grundare Edmund Husserl. Bokens avsnitt om *mindfulness*, buddistisk meditation, hypnos och drömmar känns också lite mindre angelägna och skulle ha kunnat kortas ned.

Men det förtar inte mitt helhetsintryck att detta är en utmärkt bok, baserad på hjärnforskning och kliniska observationer av patienter med medvetanderubbningar. ✨

Hugo Lagercrantz

KNASTER
MEDVETANDETS GÅTA
OCH ILLUSIONEN
AV ETT JAG
PONTUS WASLING
Volante

Egtvedflickan.
FOTO: GETTY IMAGES

Den brutala forntiden

HISTORIA

Till att börja med. Detta är ett påkostat praktverk. Det är svårt att föreställa sig den arbets-, analys- och skrivmöda som ligger bakom tegelstenen *Sveriges långa historia*. Den prisbelönta arkeologen och författaren Jonathan Lindström berättar med lust, must och humor detaljerat och lärt om Sveriges nästan 15 000-åriga historia. En helt unik och beundransvärd insats, det måste sägas. Han har sammanställt massor av nya ”framförallt arkeologiska” rön till en läsbar helhet. Boken berör huvudsakligen tiden före medeltiden och den är över 600 tätskrivna sidor tjock. Det faktum att det tjugonde kapitlet berör tiden 1350–2022 på några få sidor säger väl något om var tyngdpunkten ligger. Det är, som han själv föga blygsamt konstaterar, ”första gången Sveriges historia tolkas sammanhängande över alla tidsepoker”. En pionjärgärning, med andra ord.

Kartor, grafik och bilagor är påkostade och vittnar om stora ambitioner. Berättarglädjen är heller inte att ta misste på. Att vara hövding under senneolitikum liknas vid att vara ordförande i en

bostadsrättsförening; mycket jobb, blygsam ersättning men man får uppleva tacksamhet och respekt av alla i omgivningen. En typisk Lindströmformulering – så knyts historia och samtid samman med en glimt i ögat.

När jag började läsa historia vid Uppsala universitet i början av 1990-talet gav den litteratur som behandlade förhistoria en rätt positiv bild av livet under forntiden. Jägare och samlare krigade inte och levde i harmoni med naturen – så kan bilden lite tillspetsat sammanfattas. Den uppfattningen gäller knappast längre.

Livet under förhistorien var hårt och smutsigt. Lindström ger många exempel på de arkeologiska fynd som bekräftar att forntiden var våldsam och brutal. Människooffer, spår efter skalperingar och sannolik kannibalism, spår efter våld, strid och tortyr är relativt vanligt förekommande bland fynden. Människor dog unga och levde ofta med tandvärk, slitna kroppar och med dåligt läkta spår av våld. I en undersökning av skelett från Gotland uppvisar var sjunde man och var trettonde kvinna spår efter hårda slag mot skallen.

Män har i regel skador på vänster sida av kraniet eller skelettet – från

strid ansikte mot ansikte med andra ord. Medan kvinnor verkar ha flytt och ofta fått sina skador bakifrån, på höger sida. Dessutom, tänker jag, många måste ha dödats och skadats utan att det blivit spår i skelettet – ett pilskott i magen, ett hugg över strupen, ett spjut i underlivet ...

Riktigt bra böcker har ofta ett ärend, en tes eller ett budskap – en journalist skulle säga en vinkel. Då blir texten argumenterande och driven. Detta har dock inte Jonathan Lindström, mer än att berätta 14 000 års historia. Och det är förstås varken en liten eller dålig uppgift. Men det blir lik förbannat ”one damned thing after another” i över 600 sidor.

Själv förespråkar Lindström en metod som han kallar ”logisk inlevelse”; det vill säga att studera tillgängligt källmaterial, leta mönster och försök tolka utifrån den kunskap och livserfarenhet man besitter. Färdiga teorier bör undvikas, liksom förutfattade meningar om historiens lopp. Det är en sympatisk ansats, och jag kan själv hålla med om att en viss typ av humanistisk forskning i alltför hög grad handlar om att bekräfta en färdig teori. Sådant håller inte Lindström på med. Han tolkar och berättar.

Men trots Jonathan Lindströms enorma beläsenhet så förvånas jag över att han ibland inte verkar tänka eller resonera historiskt. Det Sverige vars långa historia han skriver är i huvudsak det land som formades enligt 1809 års gränser. Det kan finnas goda skäl för att ta denna skapelse och projicera ytan bakåt i historien – men det är inget självklart. Men frågan problematiseras inte alls av Lindström. Han skriver om människor som levde i "vårt land" för tusentals år sedan, samtidigt som han på ett trötande sätt ger slängar åt "nationalistiska riksdagsledamöter".

Han skriver vidare om människor för tusentals år sedan som kommer från "Finland" eller har "ryskt" ursprung. Människor för många tusen år sedan rör sig vidare i "Polen", "Österrike" eller "Ukraina". Han skriver om myntverk i "Iran" och "Irak" på 700- och 800-talen. Det kanske förenklar berättandet men blir lätt lite historielöst. Varför inte använda geografiska angivelser istället?

På liknande sätt skriver han om giftermål för 10 000 år sedan. Hur gifte sig människor då? Hade män flera kvinnor? Var det säkert att avkomma var resultat av just giftermål, som han skriver (och inte våldtäkter av slav- eller tjänarkvinnor, fiendens kvinnor och så vidare?)

Och ska man vara petig så blir det konstigt när han envisas med att tala om förhistoriska "globala" handelsnätverk och "globalisering", trots att han verkar avse kontakter inom framförallt delar av den euroasiatiska kontinenten. Men det han blottlägger är en förhistorisk värld som var långt mer sammanflätad än vad jag kunde föreställa mig.

Nåja, man har väldigt trevligt i Jonathan Lindströms sällskap. Han resonerar, berättar, gör jämförelser, ger exempel, gör små utvecklingar. Han poängterar att kristendomen är odiskutabelt överlägsen hedendomen, och jag är benägen att hålla med – även om man kan höja på ögonbrynen åt sådana personliga värderingar av epoker och religioner. Ofta är hans reflektioner tänkvärda och välkomna, med vissa undantag: Jag läser inte en bok i historia för att bli uppläxad för att jag ibland äter en köttbit (när han ger sig in i dagens klimatfråga).

I efterordet argumenterar han engagerat om hur vissa av landets museer missköter sitt uppdrag. Det hänger ihop med hur nybörjare och "mindre talangfulla forskare" ofta lägger allt för stor vikt vid teori och teoretiska utgångspunkter: "En varningsflagg så

god som någon är när ord du inte omedelbart förstår innebörden av dyker upp tidigt i texten, om det inte är en naturvetenskaplig text. Som bäst leder sådan terminologi och teori, exempelvis *hetarki* eller *mikroarkeologi*, till resursslöseri och banaliteter, som sämst, exempelvis *kritisk teori*, till att forskare tar sig fram med klassiska härskartekniker, raserar tilltron till demokratiska och vetenskapliga principer och sprider ett kunskapsförakt."

En del museer har tagit denna anda vidare och låtit samtidsfrågor kväva nyfikenhet och kunskapslust. Istället är fokus på genus, förtryck eller rasism, skriver Lindström. Denna trend dränerar våra historiska och arkeologiska museer på sakkunskap och nyfikenhet till den grad att det hotar vårt demokratiska samhälle. Amen.

Alla goda berättare vet när de ska sätta punkt. Jonathan Lindström är förvisso en synnerligen god berättare, och jag förstår att hans förlag har jobbat hårt med att tygla denna rasande naturkraft. Men det uppstår ändå efter några hundra sidor en viss mättnad. Årtusendena, seklerna och fynden svishar förbi i en till synes ändlös ström, och Lindströms entusiasm överträffas bara av antalet fynd och studier han refererar till. Man ser ibland inte skogen för alla träd.

Boken är så full av rön, hypoteser och vetande att det är svårt att ge alla uppslag rättvisa: Hur många känner till de stora omvälvningar som skedde i Europa och Asien kring år 750? Eller alla förhistoriska klimatförändringar och deras konsekvenser? Eller allt vi numera kan ta reda på om Egtvedflickans liv och död på 1380- och 70-talen f.Kr? Eller varför år 1335 enligt Lindström är det viktigaste året i Sveriges historia, från istiden till idag? (Träldomen avskaffades då.) Han bjuder på en utveckling om östafrikansk elefantjakt som faktiskt har en bäring på livet på Gotland på 600-talet.

Slutligen, detta är en imponerande tegelsten. Men kanske hade boken blivit ännu bättre om den inte fått bli så lång, även om den behandlar just Sveriges långa historia.✧

Henrik Höjer

SVERIGES LÅNGA HISTORIA
MÄNNISKOR, MAKT OCH GUDAR UNDER 14 000 ÅR
JONATHAN LINDSTRÖM
Norstedts

Marcel Proust porträtterad
av Raymond Moretti.

FOTO: ALAMY

Prousts förlorade värld

LITTERATURHISTORIA

”Jag förstår inte att man ska behöva 30 sidor för att tala om att man har svårt att somna”, sade 1913 en fransk förläggare apropå en bok han just hade refuserat. Boken hette *Swanns värld* och var första delen i vad som skulle bli ett av 1900-talets viktigaste romanprojekt, Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt*.

Förläggaren var inte ensam om sin skepsis inför Proust. De mest negativa reaktionerna kom efter författarens död 1922. Då blev *På spaning efter den tid som flytt* ett hatobjekt för de avantgardistiska rörelser som dominerade den litterära debatten vid denna tid. Det ser man hos bland andra surrealisterna Louis Aragon, Tristan Tzara och Paul Éluard.

Men kritik skulle också komma från delar av den existencialistiska vänstern. Där om vittnar en artikel av Jean-Paul Sartre som 1947 trycktes i *Les Temps Modernes*. Där avfärdades Proust som reaktionär och sålunda också som en medbrottsling till de mörka krafterna i tiden.

Kritiken mot *På spaning efter den tid som flytt* utgår oftast från det felaktiga antagandet att Proust skulle ha velat förhållandevis det skikt av narcissistiska aristokrater och sysslolösa oligarker som står i seriens centrum. Kanske beror denna feltolkning på att författaren med viss lätthet rörde sig i sådana kretsar. Men det kan kanske också bero på att läsarna ryggat tillbaka inför de mer än 2 000 sidor som återstår, när man kommit igenom första delen. Många av dem som har avfärdat Proust skulle förmodligen haft en annan uppfattning om de tagit sig ända fram till slutet av den långa romanserien. Där väntar överraskningar som kastar helt nytt ljus över de föregående delarna.

Sådana överraskningar finns det också i en nykommen introduktion till *På spaning efter den tid som flytt*. Den heter

Lyckans gåta och är skriven av den mångsidige essäisten Carl-Johan Malmberg, känd för sina böcker om William Blake och William Butler Yeats men också för den läckra lilla vinboken *Anden i flaskan* (2002).

I *Lyckans gåta* är epifanierna många, och ofta fokuserar de på berättartekniken, bildspråket eller meningsbyggnaden i *På spaning efter den tid som flytt*. Exempel på det senare är de insiktsfulla kommentarerna till Prousts syntax, hans sätt att genom meningsbyggnaden försöka göra största möjliga rättvisa åt det motsägelsefulla och komplexa i tillvaron.

Det är alltså själva texten som står i centrum för *Lyckans gåta*. På det sättet skiljer sig boken från Anders Cullheds biografi *Dante – den förste författaren* som kom i höstas. En jämförelse mellan dessa båda böcker kan fungera som en nyttig påminnelse om spännvidden och vitaliteten i det humanistiska bildningsidealet.

Hos Cullhed sågs Dantes författarskap mot bakgrund av den politiska samtidshistorien, men Carl-Johan Malmberg vill gå en annan väg. I förordet deklarerar han att han inte vill läsa *På spaning efter den tid som flytt* utifrån Prousts samtid och inte heller utifrån de verkliga förebilderna till romanens personer och platser.

Detta är ju inte någon dålig metod, men i *Lyckans gåta* tillämpas den med en brist på konsekvens som gör att bilden av *På spaning* ibland får skeva proportioner. Malmberg bortser ju inte alls från Prousts samtid så länge denna samtid manifesterar sig i form av konstnärer (till exempel Monet, Manet och Degas), författare (till exempel Mallarmé och Zola), kompositörer (Debussy, Stravinsky och Richard Strauss), modeskapare (Mariano Fortuny) eller dansare (Ryska baletten).

Men med undantag från enstaka rader och några längre avsnitt om antisemitismen negligerar han genomgående de viktiga partier i romanserien som fokuserar på de politiska och sociala förhållan-

>>

dena i Prousts samtid. Sålunda nämner han inte någon av de samtida politiker – bortsett ett femtiotal – som omtalas i *På spaning efter den tid som flytt*.

Det gör att berättaren Marcel i Malmbergs tappning kan framstå som en världsfrånvärd skönande, men går man till Prousts romaner får man en helt annan bild. Här framstår berättaren som en uppmärksam iakttagare av det politiska och sociala spelet i samtiden. Exempel på det är hans skarpsynta analys av den komplicerade relationen mellan aristokrater och förmögna borgare. Ett annat exempel finns i romanseriens sista del *Den återvunna tiden*. I fokus för denna berättelse står första världskriget och dess efterverkningar på det franska samhället.

I *Den återvunna tiden* skildras kriget mestadels ur de hemmavandrandes perspektiv, men det betyder inte att dramatiken behöver bli mindre. Det ser vi då berättaren i bokens slut får ett dödsbud som gör honom förkrossad. En av hans närmaste vänner, aristokraten Robert de Saint-Loup, har stupat i strid. Med detta dödsfall avslutas också den period – ofta kallad "La Belle Époque" – som utgör tidsramen kring merparten av *På spaning efter den tid som flytt*. Det är på detta berättaren syftar, då han talar om "den djupa förändring som inträtt i och med kriget".

Denna förändring hade Proust inte förutsett när han planerade sitt romanprojekt. Därför har han i sista delen tvingats vidta en geografisk förändring som är ägnad att förvåna de läsare som trott sig veta var i Frankrike som berättarens barndomslandskap, det fiktiva Combray, har varit beläget. Denna plats ligger i de sex första delarna sydväst om Paris men har nu flyttats till trakten mellan Laon och Reims, alltså nordost om huvudstaden. Genom denna förflyttning kommer frontlinjen mellan de stridande arméerna att gå genom de trakter, där berättaren har tillbringat stora delar av sin barndom.

Men det fiktiva Combray är inte den enda krigsskådeplatsen i *På spaning efter den tid som flytt*. Längre fram i berättelsen får vi också påminnelser om några av de autentiska slagfält som har gått till första världskrigets historia. Dit hör Flantern, Masuriska sjöarna, Warszawa, Marne, Verdun, Somme, Reims, Amiens, Compiègne, Berry-aubac, Varquois, Boulogne, Irländska sjön, Bosporen och Mesopotamien.

Likväl är det krigets inverkan på Paris som står i centrum för Prousts intresse. När berättaren efter en tids frånvaro återvänder dit, finner han att staden har förvandlats. Trots att den ligger en bit från fronten gör sig kriget påmint på många sätt. Exempel är de tyska flyganfall som hotar stadens "försvarslösa skönhet" men också de frontsoldater som har återvänt för några dagars permission eller för att få vård för sina skador.

Men här finns också mycket annat som speglar krigsårens sociala realiteter. Dit hör skildringen av parisarnas skiftande reaktioner inför de krav på solidaritet och medmänsklighet som kriget ställde på dem. I alla samhällsklasser finns människor som utan åthävor gör stora uppoffringar för sina landsmän, men det finns också själviska parasiter som försöker smita undan genom att låtsas att kriget inte angår dem.

Så är det dock inte med bokens berättare. När Marcel återvänder till Paris förklarar han att kriget är det enda som intresserar honom. När det äntligen tar slut inser han att mycket av det han älskat mest har gått förlorat. Det är i den smärtsamma insikten om detta som han på bokens sista sidor fattar beslutet att genom sitt författarskap återskapa den värld som kriget har slagit sönder.

Det betyder att världskriget inte kan tänkas bort från handlingen i *Den återvunna tiden*. Visst finns det oerhört mycket annat att skriva om, men så länge krigsmotivet ignoreras förblir varje analys av verket en torso.

Det hindrar inte att *Lyckans gåta* är en lysande bok, kanske den mest uppslagsrika av de ganska många Proustböcker jag har läst. Därtill kommer att Malmberg har en välutvecklad känsla för ett inslag i *På spaning* ... som tyvärr ofta brukar förtigas – den försonande humorn. Det blir särskilt tydligt, när det handlar om aristokraternas farsartade kärleksliv, till exempel i det roliga kapitlet om greve de Charlus amorösa eskapader. Detta och åtskilligt annat gör *Lyckans gåta* till en veritabel bladvändare, som jag många gånger kommer att återvända till. ✨

Torsten Rönnerstrand

LYCKANS GÅTA
MARCEL PROUSTS PÅ
SPANING EFTER DEN TID
SOM FLYTT

CARL-JOHAN MALMBERG
Wahlström och Widstrand

Gustavia, S:t Barthélemy cirka 1890.

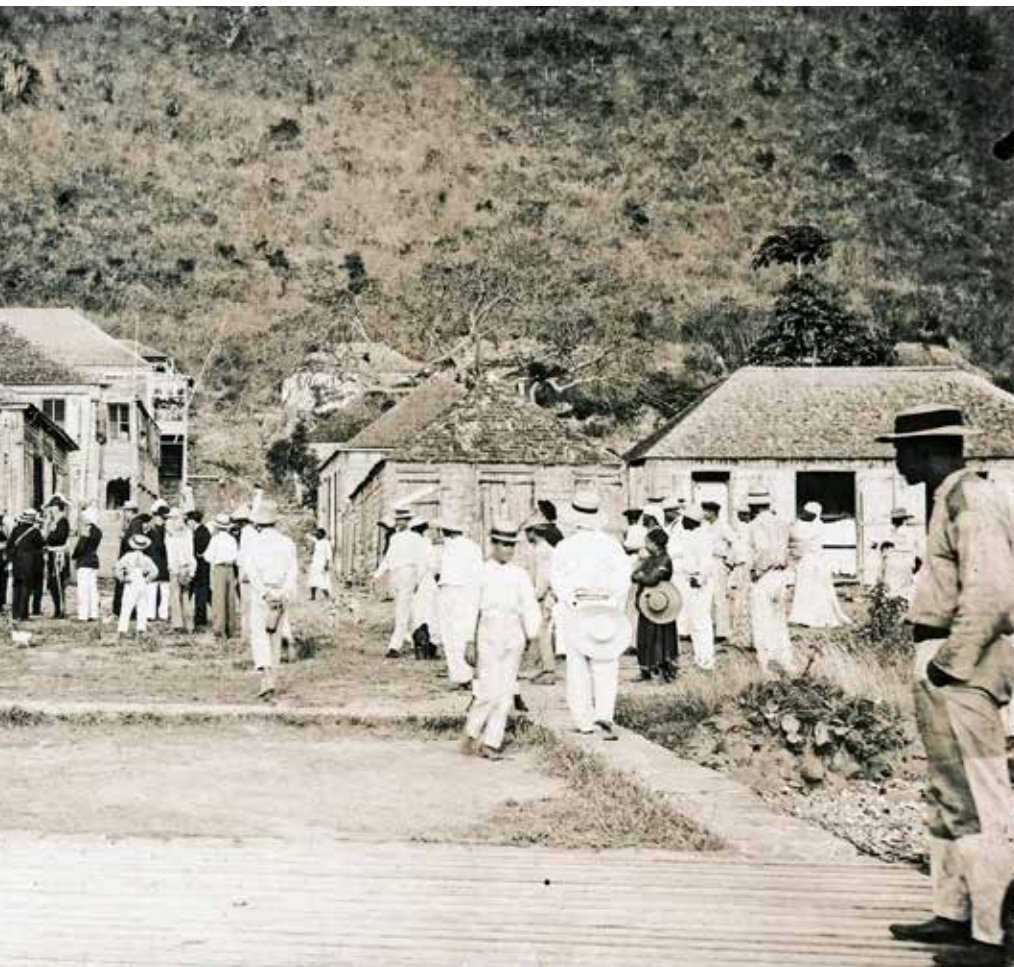
FOTO: ALAMY

Svensk slavhandel

HISTORIA

Uppsalahistorikern Fredrik Thomasson sätter i *Svarta S:t Barthélemy* förstoringsglasat på en dold värld som en gång tillhörde det svenska riket. Ingen har tidigare skildrat kolonin S:t Barthélemy i Västindien med fokus på de svarta invånarna. Thomasson beskriver en vardag präglad av fattigdom, förnedring, bestraffningar och våld. Det är omskakande, och delvis utmattande, läsning.

S:t Barthélemy var en svensk besittning 1784–1878. Ofta passerar historien som en fotnot, ett lustigt karibiskt äventyr utan större betydelse. Sant är att kolonin blev en misräkning för den svenska staten. Sverige ville delta i den europeiska expansionismen och använda ön som en ekonomisk sprängbräda. Men förutsätt-

ningar för en blomstrande plantageekonomi saknades – S:t Barthélemy visade sig ha bergig terräng, dåliga jordar och återkommande torka. Huvudstaden Gustavia blev istället en myllrande frihamn, tidvis ett fäste för både slavhandel och sjöröveri samt en avstjälpningsplats för oönskade element, ett ställe för ”rikets alla hethuvuden”, som Gustav III uttryckte det. Den snabbt växande staden byggdes huvudsakligen med slavar som arbetskraft.

I omkring tio år har Thomasson tröskat genom ett unikt och förut nästan outnyttjat material, det svenska myndighetsarkivet ”Fonds suédois de Saint-Barthélemy”. Det förvaras i Aix-en-Provence och består av cirka 300 000 delvis maskstunga och vattenskadade sidor.

I det svårgenomträngliga arkivet finns en serie rättegångsprotokoll som är bokens centrala källa. Thomasson lyfter fram enskilda levnadsöden ur domstolshandlingarna, samtidigt som han tecknar en bild av rättsväsendets utveckling i den svenska kolonin. Rättsprotokollen kompletteras bland annat med samtida rese-schildringar.

Sverige saknade erfarenhet av att styra kolonier och hämtade stöd från olika förlagor, främst franska koloniallagar.

Befolkningen delades upp efter hudfärg i tre samhällsklasser: vita, fria svarta och förslavade svarta.

Öns vita invånare utnyttjade svarta som slavar, framför allt i hushållet. För att hålla liv i systemet applicerades de stränga koloniallagarna på den svarta befolkningen, medan svensk lag gällde de vita. Slavar kunde bestraffas med piskrapp, brännmärkning och andra former av tortyr. På kvällar och nätter rådde utgångsförbud för dem. De fick inte heller vistas i grupp, eftersom myndigheterna ständigt fruktade slavuppror.

Protokollen dokumenterar en brutal tillvaro. Den 14-åriga slavgickan Marie Catherine skyndade en kväll i november 1805 till domarens hem under ”klagorop och tårar”. Hon sökte skydd från sina plågoandar, makarna Castagnet. Flickan visade upp sin sönderslagna kropp och fick stanna över natten. Vid undersökningen framkom att kapten Castagnet hade pryglat henne med omkring hundra piskrapp och sedan gnidit salt och peppar i sårerna för att öka smärtan.

Slavägare fick enligt lagen bestraffa sina slavar med maximalt 29 piskrapp. För hårdare straff krävdes att de överlämnade slaven till myndigheterna. Domstolen

kritiserade makarna Castagnet för deras övervåld och beslöt att Marie Catherine skulle säljas till en annan ägare. Men denna typ av dom var knappast avskräckande för slavägarna, konstaterar Thomasson, ty de fick behålla pengarna från försäljningen och led ingen nämnvärd skada.

Thomasson ger en rad exempel på gripande öden. Vi får möta frisören Jean-Pierre som piskades när han försvarade sig mot en vit man, den 11-åriga skeppsgossen Richard som torterades ombord på slavskeppet Stockholm och flickan Daly som hoppades bli fri genom att använda magiska dekoter mot sin husbonde, tullförvaltaren Anders Furuträd.

Samtidigt lyckades de fria svarta stärka sina rättigheter undan för undan. I en viktig del av boken beskrivs deras medborgerliga kamp som kulminerade i att de 1833 blev likställda med kolonins vita invånare i lagens mening.

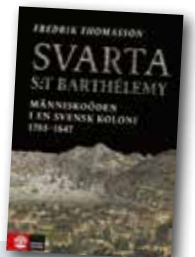
Bokens styrka är de levande vittnesmålen ur rättsprotokollen som tillsammans blir pusselbitar i en rätts- och social-historisk utveckling. Till förtjänsterna hör också Thomassons många nyanserade resonemang där han bland annat diskuterar den slagsida källorna kan ge. Tyvärr saknas ett sammanfattande, kronologiskt kapitel om S:t Barthélemys historia för att binda samman fallstudierna.

Mot slutet visar Thomasson hur den illegala slavhandeln länge fortlevde genom S:t Barthélemy, trots att Sverige undertecknat flera internationella traktater mot slavhandel. Det gjordes också försök att dölja handeln, som upphörde först efter påtryckningar från stormakterna Frankrike och Storbritannien.

Sverige dröjde också med att avskaffa slaveriet i kolonin – det skedde först efter att den allmänna opinionen mot slaveriet hade tilltagit i styrka. Svenska staten kompenserade slavägarna ekonomiskt genom att köpa in återstående slavar för att därefter frigge dem. Den sista slaven på S:t Barthélemy frigavs den 9 oktober 1847.

Sverige var inte en ledande slavnation, men Fredrik Thomassons skarpsynta granskning i *Svarta S:t Barthélemy* understryker att Sverige inte heller gick i bräschen mot slaveriet. ✨

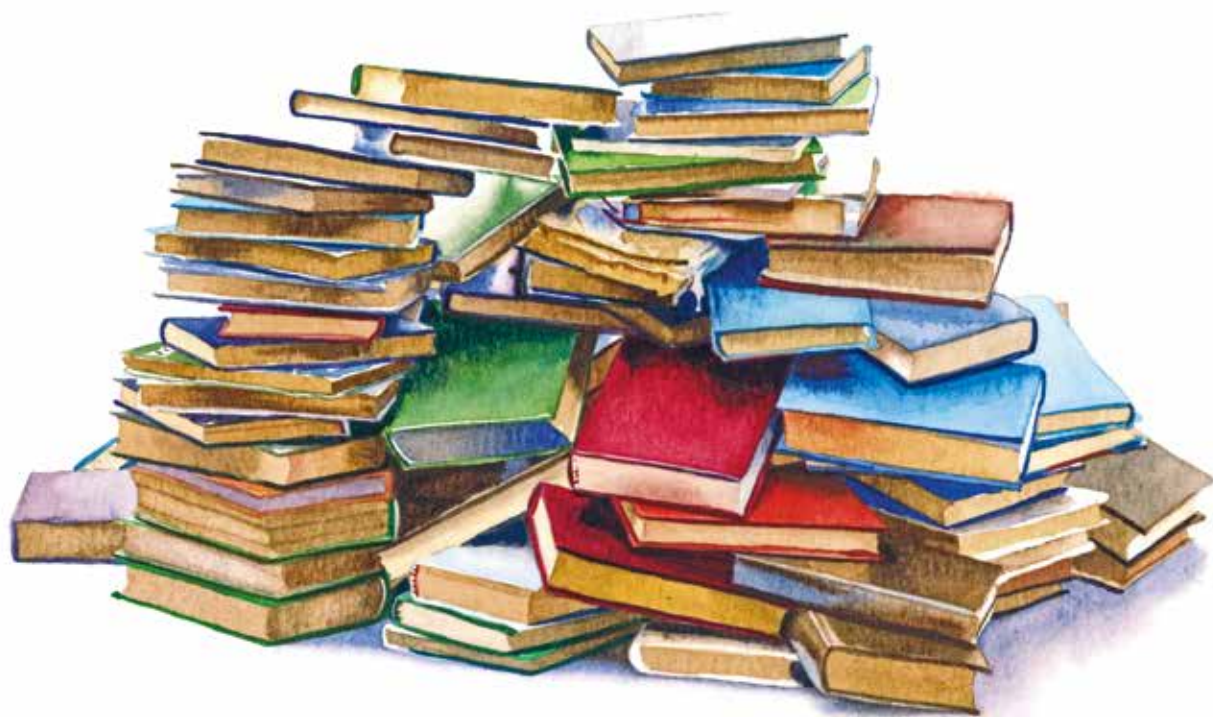
Nils Johan Tjärnlund

SVARTA S:T BARTHÉLEMY
MÄNNISKOÖDEN I EN
SVENSK KOLONI 1785–1847
FREDRIK THOMASSON
Natur & Kultur

Detta nummers recensioner:

Katarina Barrling granskar franskt hat; **Jenny Danielsson** går på kalifornisk konstrond; **Anna Victoria Hallberg** ser kvinnor ta plats; **Karin Stensdotter** vandrar utan mål; **Eli Göndör** avvärjer självhat; **Martin Lagerholm** grubblar över en gåta; **Cecilia Nikpay** söker ensamhet; **Jan Knutsson** umgås med dominant general; **Torsten Rönnerstrand** återvänder till helvetet; **Carl Rudbeck** kategoriserar världen.

Den förhåtlige segraren

Många andades ut av lättnad när Emmanuel Macron blev återvald som fransk president. Men många är också de fransmän som verkligen hatar honom. Katarina Barrling synar en motsägelsernas man.

Jupiter på Marsfältet: ihålig triumf.

FOTO: TT

POLITIK

En Jupiter – det var det presidentideal som Emmanuel Macron proklamerade när han första gången valdes till president. Gudarnas konung, men också himlens och ljusets gud – det där sista passar förstås särskilt bra för en president som betraktar sig som en arvtägare till upplysningen. Macron ville helt enkelt bli en gudomligt konungslig ljusbärare, inte någon ”vanlis” som sin företrädare (och tidigare chef) François Hollande. Hollande som tvärtom hade aspirerat på att bli sedd som en *président normal*. Så blev han också föga populär och omöjlig att välja om. I Frankrike är republiken en monarki, och det visste Macron. Så han siktade mot stjärnorna. Och fransmännen tog honom på orden: *Jupitérien* har bli-

vit hans stående epitet, och i viss mån kan han nog sägas ha lyckats i sin ambition att framstå som *larger than life*.

De åsikter som omringar honom är också av mytologiska dimensioner. De som uppskattar Macron ser honom som Västerlandets räddare. De som ogillar honom ser en Västerlandets förstörare. En garant för demokratins överlevnad, å ena sidan, en företrädare för en världsfrånvänd elit som vänt folket ryggen, å den andra. Macron må ofta beskrivas som en mittenpolitiker, men de reaktioner han väcker ligger sannerligen inte i mitten. Tvärtom. Han har hyllats som ett närmast överjordiskt väsen – men har också hatats lika mycket. Ja, just hatats. Avsky räcker inte för att beskriva alla de negativa känslor som omger Emmanuel Macron. Det är tesen i boken *Macron, pourquoi tant de haine?* som utkom tidigare i år. Den är skriven av de politiska journalisterna och författarna Nicolas Domenach

och Maurice Szafran, och boken kom alltså ut innan det stod klart att Macron faktiskt skulle stå som segrare en gång till. Boken bygger på intervjuer och referat av såväl Macrons fiender som vänner, och innehåller också en längre intervju med presidenten själv. Det finns en sympati för presidenten i boken, men utan att det skadar den analytiska distansen, och det är ingen skönmålning av Macron. Den grundläggande fråga som sysselsätter författarna är hur det kommer sig att den president som vilde lugna ned Frankrike tvärtom har hetsat upp landet. Och varför han väcker så mycket hat.

Domenach och Szafran konstaterar att för varje kris – och de har varit många – har Macron varit uträknad. Och för varje kris har han rest sig ur askan – som segrare. Han verkar vara den ständige segraren. Och nu har han segrat igen: klockan >>

20.00 den 24 april stod det klart att ytterligare fem år som president väntar. Helt följdriktigt alltså, eftersom Macron vinner hela tiden. Han bär inte bara segerkrans, han bär som en gloria av segerglans. Och inte minst där kan man ana en förklaring till hatet. Jupiter eller ej, Macron har något överjordiskt perfekt över sig: superintelligent, vältalig, bildad, kompetent, framgångsrik. På det hela taget verkar han dessutom allmänt harmonisk, lycklig och glad och är dessutom snygg, elegant – samt i sammanhanget rekordung. När han tillträdde presidentämbetet var han 39 och ett halvt år. Folk kan börja hata för mindre.

Men att Macron vinner hela tiden betyder alltså inte att hans liv skulle sakna motgångar. Tvärtom, och förlusterna är den fond mot vilken segrarna blir så tydliga. Som nyvald president hade Macron stora ambitioner att förändra – och förbättra – Frankrike i grunden. Stora strukture reformer skulle reda upp ekonomi, arbetsmarknad, pensionssystem och infrastruktur. Den Macron som i valrörelsen kommit att betecknas som i mitten lutande åt vänster kom snabbt att ses som en president rejält lutande åt höger, och inte så särskilt mycket i mitten. Han kom att kallas en president för de rika, en man som hade svikit vänsteridealen – han hade trots allt suttit som statsråd i en socialistisk regering innan han bildade sitt parti *En Marche!* Men för att förstå Macron behöver man förstå att han varken är vänster eller höger eller mitten. Han är en tjänstemannapolitiker, och låter sig så tillvida inte placeras in på vänster-höger-skalan. Men han drivs likväl av en övertygelse, övertygelsen om att det är hans uppgift att göra Frankrike stort. Och han väljer de medel han ser som lämpliga för detta ändamål, ointresserad av om de sedan ligger till vänster, höger eller mittemellan.

De motgångar denne tjänstemannapresident har mött har varit både många och stora. Först Gula västar, sedan pandemin och så Rysslands invasion av Ukraina. Och två år efter det att han valdes var Notre-Dame nära att brinna ned. Frankrike har dessutom plågats svårt av upprepade terrorattentat, där Macrons allt skarpare ställningstaganden mot islamism har gjort både honom och Frankrike till föremål för avsky och bojkott från ett antal muslimska länder.

Även segern i årets presidentval var på många sätt ett nederlag. För det första gick presidenten tillbaka 8 procentenheter, medan Marine Le Pen, hans motståndare i slutomgången, gick fram nästan lika mycket. Och liksom 2017 så var det stora antalet ”negativa” röster som gjorde

att han vann. Det vill säga: alla de som till slut faktiskt röstade på Macron trots att de avskyr honom, men ändå avskyr Le Pen ännu mer. Ser man till första valomgången så samlade de kandidater som avskyr, rentav hatar, det som Macron står för en god bit mer än 50 procent. Omvärldens lättnad över att Macron till sist vann verkar ha varit så stor att man glömde att när Jacques Chirac besegrade Jean-Marie Le Pen 2002 var det med så mycket som 82 procent av rösterna.

Macron själv verkar mer medveten om segrans bräcklighet än delar av den lättnade omvärlden, en insikt han gav uttryck för när han höll sitt tacktal kvällen den 24 april. Talet var återhållet och inte på något vis segerrusigt. Presidenten gav där ett erkännande till alla dem som hade röstat på honom trots att det bjöd dem emot. Hela tillställningen präglades dessutom av det *en même temps* som kommit att bli den nyanserade Macrons främsta kännetecken vid sidan av det jupiterska. Å *ena sidan* hölls denna nedtonade segerfest på krigsgudens Marsfält. Å *andra sidan* skred Macron in till Europahymnens toner om

inte teflon Macron är täckt med, snarare någon ädelmetall. Domenach och Szafran konstaterar att de uppgifter han föresatt sig leder tankarna till Herkules tolv storverk – men till skillnad från Herkules klarar Macron inte alltid av dem. Men avgår likväl som segrade. Inte ens förlusterna sänker honom.

Man skulle kunna tänka sig att det är avund som ligger bakom hatet. Sådan finns säkert men frågan är om det inte går djupare än så. Även bortom avund kan Macrons perfektion vara svåruthärdlig – den skapar distans och en känsla av att han inte företräder de människor som har valt honom och det franska folk som han skall representera.

Följdriktigt uppfattas han också av många, även sina anhängare, som arrogant. Övertygad om att han själv har rätt anses han inte lyssna till sin omgivning, inte heller den välvilliga delen. Han föreläser och tillrättavisar så det står härliga till. Och han är en retsticka. Det är som om han inte kan låta bli att jäcklas. Bokstavligt talat, som när han i vintras lät meddela att

Gula västar: Inte Macrons beundrare.

evig fred och elyseiska fält. Å *ena sidan* Eiffeltornet, å *andra sidan* EU. Å *ena sidan* seger – å *andra sidan* förlust.

Det här att Macron på det stora hela förblir så framgångsrik, trots alla motgångar, gör hans framgång än mer spektakulär – och avundsframkallande. Det är som om han segrar även när han går på pumpen – vilket han alltså har hunnit göra vid ett antal tillfällen nu, som i den antika mytologin där även gudarna stöter på mängder av hinder, men utan att någonsin förlora sin gudastatus. Så verkar det vara även för Macron. Trots motgångarna fortsätter han att glänsa, till synes oanförträtt och lika vältalig som alltid. Det är

han tänkte göra vad han kunde för att ”jävlas” med dem som inte vill vaccinera sig. Eller som när det regnade komprometterande avslöjanden över hans livvakt, Alexandre Bennala, avslöjanden som stänkte ordentligt på Macron själv. Inte nog med att Bennala klät ut sig i polishjälm och slagit ned demonstranter på första maj, han hade dessutom åtnjutit förmåner som normalt inte tillkommer en livvakt och sommaren 2018 höll det hela på att segla upp till en så kallad *affaire d'état*, en skandal av det slag som kan fälla till och med franska presidenter.

Macron höll sig länge undan och när han väl steg fram gjorde han det enligt

Notre-Dame brinner: Ännu en prövning.

devisen att anfall är bästa försvar. *Kom och ta mig då!* sade han på sitt retsamma sätt. Presidenten som trickster... Så kan han också reta gallfeber inte bara på Gula västar och fransmän i största allmänhet, utan också på journalister. Historikern och kolumnisten Jacques Julliard beskriver det som att Macron har en sorts konfrontatorisk envishet – och verkar besitta en oförmåga att släcka eldsvådor.

Men även om hatet delvis kan förklaras av den säregna kombinationen av övermänsklig perfektion, mänsklig barnslighet och arrogans, kan man fråga sig om förklaringen till hatet ändå inte är mer av strukturell art. När Macron själv får frågan av Domenach och Szafran så pekar han just på strukturella förklaringar, att det finns en misstro mot politik och globalisering som ligger under känslorna han väcker. Det kan förstås vara ett sätt att urskul-

politiska. Det enda som inte stämmer in i elitmönstret är att han inte är född i Paris. Å andra sidan bor han numera i högsta grad i Paris och har sommarställe i det ultrachica Le Touquet.

Macron ägnade sig i sin ungdom åt skådespeleri. Och det är svårt att inte imponeras när han sätter igång med att spontant recitera Molière i ett samtal med en journalist (en pikant detalj är att den han spelar är Alceste, Misanthropen – en av litteraturhistoriens största pessimister). Men det finns också roller han inte spelar så väl. Domenach och Szafran lyfter fram hur svårt Macron har att framstå som mänsklig och inkännande. Författarna nämner som exempel när Macron skulle få fransmännen att vilja vaccinera sig – han framstod just som en skådespelare som söker de rätta orden, men aldrig lyckas fylla rollen. Men vid ett till-

”En garant för demokratins överlevnad, å ena sidan, en företrädare för en världsfrånvärd elit som vänt folket ryggen, å den andra.”

da sig, men det gör inte tolkningen mindre sann. Macron har mer än kanske någon annan kommit att förkroppsliga den förändrade värld vi lever i, präglad av globalisering och radikalt ändrade levnadsvillkor för många människor. En värld där människor känner sig övergivna och svikna av politiken. Inte minst då globaliseringens så kallade förlorare, de människor utanför de urbana tillväxtzonerna som rasar över nedskärningar, förlorad köpkraft och höjda bensinpriser, med geografen Christophe Guilluy's ord: *La France périphérique*.

Något att hålla i minnet är också att då 2017 gick Macron dessutom till val på ett budskap som bar tydliga drag av populism. Han ville komma in som en frisk fläkt, visa på politikens möjligheter, ställa sig på folkets sida mot ett tröttnings- etablissemang – *En marche!* För att sedan uppfattas som en del i denna elit, så det är inte så konstigt om besvikelsen i vissa grupper blev stor. Till råga på allt förkroppsligar denne tidigare Paul Ricœur-assistent, ekonomiminister och bankman flera eliter på en gång: den akademiska, kulturella, ekonomiska, finansiella – och

fälle menar de att han verkligen lyckades framstå som genuint medkännande. Det var när han besökte Libanon efter den apokalyptiska hamnexplosionen i Beirut sommaren 2020. Där och då, med denna *décor étranger* tar Macron både landet och dess invånare i famnen, och lyckas verka medkännande på riktigt. Kanske för att han då inte heller spelade?

Och det är inte bara i uttrycket för medkänsla som Macron brister. Han har svårt att spela mjuk – men han har också svårt att spela riktigt hård. En bok som tar fasta på det är *La nuit tombe deux fois* (Fayard), av journalisten och författaren Corinne Lhaïk (som bland annat skrivit en biografi över Macron: *Président cambrioleur*, 2020) och Éric Mandonnet, författare och politisk chefredaktör på *L'Express*. Boken utgår från Macrons behov att vinna trovärdighet i de så kallade ”regala” frågorna, det vill säga: de ”konungliga” frågorna. I den franska republiken är de flitigt förekommande, och syftar på de politikområden som en gång ansågs tillkomma konungen och bara honom: penningen, skatten och kriget. I vår tid avser termen frågor som rör

säkerhet och gränser: kriminalitet och terrorism, migration och försvar – det vill säga frågor som väcker starka känslor, både i och utanför politiken.

Det är frågor som har vuxit i betydelse, och det finns tydliga likheter mellan diskussionen i Sverige och Frankrike här. En ökning av grov kriminalitet och gatuupplopp under senare år gör också att ingen ledande politiker kan komma undan de regala frågorna. Det har sagts mycket om att köpkraften blev den stora valfrågan i presidentvalet. Men det betyder inte att de regala frågorna inte fanns med, tvärtom. De låg hela tiden som en underström – det är som om de blivit en så strukturerad påverkande del i den franska diskussionen att de inte längre märks, men de ligger hela tiden under ytan, ständigt redo att blossa upp.

För Macron är det när mörkret faller på som de regala frågorna gör sig som mest påmind. Bokens titel (ungefär: Mörkret faller två gånger) syftar på det både bildliga och bokstavligen mörker som präglar arbetet med det regala. Vid arbetsdagens slut tar sig presidenten igenom långa promemior om det fruktansvärda våld som äger rum runt om i Frankrike. Och samtidigt som mörkret faller över kontoret, är det ytterligare ett mörker som stiger upp ur dokumenten på hans skrivbord, och ur det mänskliga lidande som dessa brott förorsakar. Attentat, våld och islamism, och Macron vet att detta är hans, ”kungens” område, att han måste hantera dessa frågor. Han söker finna sin väg fram – men han finner den inte.

Det betyder inte så att han inte ser problemen eller förstår deras vikt – det är bara det att det här är frågor som inte riktigt intresserar honom. Macron vill arbeta med ekonomi, demografi och strukturreformer. Och det gör att han inte förmår uppbåda den rasande ton som krävs för att framstå som engagerad i frågan om kriminalitet. Företrädaren Nicholas Sarkozy väckte visserligen anstöt när han sade att han skulle köra högtryckstvätt för att få bort kriminalitet och upplopp, men ingen kunde anklaga denne republikens egen *voyou* för att inte tro på det han sade. Sådana formuleringar skulle Macron aldrig gå i land med. Att få presidenten att verka för hårdare tag, det är, med Lhaïk och Mandonnets ord, som att sätta läppstift på en anka. Det blir helt enkelt inte trovärdigt. Macron talar ”högers” språk även på rättsområdet, men han utstrålar det inte. Det är som om hans naturliga optimism överskuggar – eller snarare, överlyser – det avgrundsmörker som präglar våldet.

Men han försöker likväl, och det har

>>

FOTO: GETTY IMAGES

Molières misantrop: Macrons paradoll.

också skett en förändring under den första ämbetsperioden. Få världsledare har så skarpt fördömt islamismen och dess illdåd. Men det är alltså en ton som skärpts. För att ge perspektiv kan vi se tillbaka på en incident i januari 2017 då Macron offentligt fördömde terrorismen. Hans ton var så vag att en av hans vänner mes-sade: "Man skulle kunna tro att det är basisk terrorism du talar om!"

Det sägs att det var meningsskiljaktigheter på just det här området som fick Macrons förste inrikesminister (och mentor), Gérard Collomb, att lämna både regeringen och sin adept. Collomb menade att de regala problemen håller på att bli övermäktiga, med parallellsammhållen där staten inte längre är suverän, utan där det är den starkes rätt som gäller. Collombs sorgsna avskedsord ekar genom de där promemoriorna som håller Macron vaken när mörkret faller. Collomb sade: *Idag lever vi sida vid sida, men jag befävar att vi imorgon kommer att leva som varandras motståndare.*

Men om Macrons optimism gjorde det svårt för honom att riktigt uppmärksamma de här sakerna vid ämbetsperiodens början, så är hans inställning idag alltså en annan. Hänsynslösa våldsdåd och islamistisk terror har satt hans omvittnade optimism på prov efter prov efter prov. Tönen har blivit allt dystrare, och rekryteringarna har präglats av ambitionen att vinna trovärdighet i just dessa frågor, och bland annat tillsattes Gérald Darmanin som inrikesminister. Darmanin är känd

för sina hårda nypor, och i honom fann Macron en man som till och med kunde anklaga Marine Le Pen för att vara för "vek" mot islamismen – utan att det verkade som en charad (Det här var ett tag innan Éric Zemmour dök upp på den politiska scenen.)

Macron har med andra ord lika svårt att verka hård som att verka mjuk. Hans väl-talighet är ostridig, också motståndarna är imponerade (även om de kan anklaga honom för en viss preciositet). Få kan formulera försvaret för republikens principer på ett så elegant sätt. Men när det gäller att formulera republikens känslor, så kommer han till korta.

För Macron är raseriet och ressentimentet, det som präglar såväl Gula västar som antivaxxare, något av en gåta. Han kan helt enkelt inte förstå det. För att förstå det behöver man förstå känslor, och det verkar som om den rationelle Macron inte riktigt gör det – intellektuellt, ja, förstås, men inte på djupet. Han är överhuvudtaget mycket mer av en Apollon än av en Dionysos, Apollon: konstens, ordningens och självkontrollens gud. En tankevärelse. Kanske är Macron rentav också mer en tänkande

turfrågor av mer klassiskt snitt, möjligen har det också varit ett sätt att ta tillbaka sin nationalförolämpning om att det inte finns någon fransk kultur. Macron inte bara reciterar Molière utan hyllar La Fontaine och andra jubilerande delar ur den franska kanon. Han försäkrar att det inte finns någon gräns för vad det får kosta att återskapa Notre-Dame – och att så skall ske utan klåfingriga moderna inslag. Han avstyrkte också försöken att låta flytta poeterna Verlaine och Rimbaud till Panthéon – i syfte att skapa ett monument över homosexuell kärlek. Även här ställde sig Macron på traditionens sida.

Macron må vara en teknokrat som älskar Excelblad och som inte kan göra de franska filosoferna rangen stridig vad bildning beträffar, men det är ändå något med honom som leder tankarna till litteraturens värld, eller mytologins om man så vill. Det här säregat övermänniskliga draget han har är svårt att komma ifrån. Domenach och Szafran konstaterar att ska han kunna bli återvald så måste han visa att han besitter lika mycket mänsklighet som regeringsförmåga. Kanske låg den rekommendationen bakom Macrons beslut att i valrörelsens slutskede pose-

"Men det finns också roller han inte spelar så väl. Domenach och Szafran lyfter fram hur svårt Macron har att framstå som mänsklig och inkännande."

Apollon än en härskande Jupiter.

Men hur intellektuell Macron än må framstå så går han inte på något självklart vis hem hos den franska intelligentian. Tvärtom, många av Frankrikes ledande intellektuella fnyser föraktfullt åt honom, och tycker att han är ytlig och sensationslysten och hänger sig åt enkel politisk korrekthet. Och politisk korrekthet är inget som imponerar på *les philosophes*, oavsett eventuell politisk färg.

Macrons påstående om att det inte finns någon fransk kultur har heller inte fallit i god jord bland vare sig intellektuella eller vanligt folk. Visserligen kan han försvara sitt påstående med upplysningsarvet och dess universalism. Men å andra sidan (*en même temps!*) talar vi här om Frankrike – och frågan är om det finns något land som är lika uttalat stolt över den egna kulturen som just Frankrike. Ironiskt nog har Macron ändå fått ägna mycket av sin första ämbetsperiod åt kul-

ra med uppknäppt skjorta på den där sof-fan i Marseille? Nu var det inte en Jupiter som skulle visas upp, utan en människa, en "vanlig" rentav? Bilden blev viral, men den förstärkte knappast intrycket av Macron som en vanlig människa. Om något förstärkte den bilden av honom som perfekt – till och med efter en lång arbetsdag, i strandragnarutstyrsel, lyckades han se så där övermänniskligt perfekt ut. Försöket att ge bilden av en vanlig människa misslyckades alltså, men vad gjorde väl det? Macron vinner ju alltid, även när han förlorar. ✱

Katarina Barrling

MACRON, POURQUOI TANT DE HAINE?

NICOLAS DOMENACH
& MAURICE SZAFRAN
Albin Michel 2022

LA NUIT TOMBE DEUX FOIS

Corinne Lhaïk &
Éric Mandonnet
Fayard 2022

Västlig biennial:
här formuleras en konstscen.

FOTO: JOSHUA WHITE/JWPICTURES

Way out west

KONST

I Kalifornien är man bra på att få fram finurlig teknologi, rörlig bild och underhållning, men hur är det med konsten? Erbjuder den amerikanska västkusten en intressant konstscen?

Jenni Sorkin hävdar med bestämdhet att så är fallet. I *Art in California* redogör hon för konstens plats och presenterar i åtta kapitel en mångfasetterad bild som sympatiskt navigerar bortom kända namn och schablonbilder av sorgfritt liv i sol-sken. Övergripande argumenterar hon för att Kalifornien faktiskt har en föredömlig konstscen, vilket hon härleder till delstatens mångfald.

Konsten i fokus avgränsas till måleri, fotografi och skulptur, men bara några sidor in i boken blir det tydligt hur svårt det är att renodla uttrycken; material och användningsområde flyter ofta in i varandra. Det blir inte minst tydligt i kapitlet som tar upp keramikens ställning. Keramiska objekt kan ha en given funktion, eller inte, och den här ambivalensen gör att föremålen ofta befinner sig mellan en traditionell uppdelning mellan design och konst. Jenni Sorkin reder ut begreppen och redogör sakligt för hur arbetet med lera och olika typer av lasyrer utvecklats på den kaliforniska konstscenen. Boken utesluter helt rörlig bild. Det begränsar omfånget, men gör också att

boken är sympatiskt översiktlig.

Berättelsen tar avstamp i tre händelser 1916. Det var året när The Federal Park Service bildades och naturen inordnades i Nationalparker, som man tänkte skulle besökas av turister för rekreation och välmående. Redan före den här regleringen hade den storslagna miljön uppmärksamats, inte minst av fotografen Carleton Watkins, som dog samma år. I mångt och mycket är det just hans bilder som har bidragit till intresset för naturen på federal nivå. 1916 var också året när Ishi dog. Hans död rapporterades som "den sista vilda Kaliforniska indianens hädangång". Han dog i tuberkulos på University of California, Berkeley, där han levde på antropologiska museet. Han var den sista ur yahistammen. I boken återges en bild av Ishi. Han står utanför en hydda iklädd kostym, skyltar hänvisar till hans säng och anger dörrens höjd. Han ser ledsen ut, för att uttrycka det milt.

På samma sätt som ursprungsbefolkningens kunskap om naturen ignorerades, uteslöts deras kroppar från landskapet som de levte och brukat i generationer när nationalparkerna senare salufördes till företrädelsevis vita amerikaner. En uppsjö av vykort, affischer och annat reklammaterial skapade en specifik visuell bild av friluftsliv i storslagen miljö. Långt innan turisterna frestades att besöka den magnifika naturen lockade ljuset många konstnärer, främst målare och fotografer.

Imogen Cunningham anses vara den

första kvinnliga fotografen som tagit manliga nakenbilder utomhus. Hennes make agerade 1915 modell i bilder tagna i Mount Rainer National Park. Vid den tiden bodde paret i San Francisco och hon försörjde sig som porträttfotograf. Hon ingick också i Group f/64, en grupp om 11 fotografer som visade en banbrytande utställning på The Young Museum 1931. I manifestet som ackompanjerade bilderna slog gruppen fast att det var fotografiets unika kvaliteter man satte i främsta rummet. Man tog avstånd från pictorialismen, som snarare hade inspirerats av måleri och grafisk konst. Straight Photography som gruppen förespråkade utvecklades till en stil som starkt förknippas med Kalifornien. Alma Levensons bildsvit *Mother Lode Photographs* är bara ett av många exempel. Enklast kan man sammanfatta det som så att hennes bilder rakt upp och ner redogör för hur det såg ut i regionen Mother Lode, som hade byggts upp under guldruschen. När Alma Levenson arbetade där mellan 1933 och 1968 bestod området mest av övergivna gruvbyar och några få samhällen som hade överlevt.

I hela Kalifornien är muralmåleri idag en självklar del av gatubilden. Jenni Sorkin ägnar ett kapitel åt fenomenet och härleder traditionen till Mexiko och bilderna som uppfördes under 1930-talet av "Los Tres Grandes", José Clemente Orozco, David Alfaro Siqueiros och Diego Rivera. Rivera var på den tiden mer känd än

>>

Muralmålari:
hämtar inspiration
från Mexiko.
FOTO: ALAMY

sin hustru Frida Kahlo. De tre målarna var kommunister och menade att konsten skulle vara till nytta och realistiskt porträttera människor och deras vardag. När The Coit Towers i San Francisco 1934 skulle dekoreras invändigt utsågs unga talanger att måla fresker. Arbetet präglades av kamratskap och gemenskap som man berättade att man lärt sig från att arbeta med Rivera. Även deras bildval tog uppenbart intryck från de mexikanska mästarna. Inte minst Kaliforniens lantbruk hyllades och porträtterade män och

"När The Coit Towers i San Francisco 1934 skulle dekoreras invändigt utsågs unga talanger att måla fresker."

kvinnor i prunkande landskap.

Kaliforniens historia är kantad av immigrationslagar och lagstiftning som under perioder har diskriminerat specifika grupper. Denna uteslutning har fört med sig ett stort behov av att bilda egna grupper. *Art in California* redogör för ett flertal sådana sammanslutningar som har kommit till av nödvändighet. 1923 bilade the Japanese Camera Pictoralists of California med säte i stadsdelen Little Tokyo, i Los Angeles. Gruppen startades av 26 fotografer som bara hade det gemensamt att de var födda i Japan, hade nekats medborgarskap och därför inte hade tillgång till utbildning. Liksom många andra grupper utvecklades den är sammanslutningen till en viktig källa för utbyte och sammanhållning.

Även om lagstiftningen inte varit i

New York City, som efter andra världskriget blev navet för konstmarknaden. Jenni Sorkin beskriver nyktert hur det här avståndet ledde till en viss isolering för konsten på västkusten. Många konstnärer blev stora namn i sin egen damm och ingen utanför den initierade kretsen visste vilka de var. Avsaknaden av en utvecklad marknad har gjort att många konstnärer har försörjt sig som lärare, och Kalifornien är känt för att erbjuda många olika typer av avancerad konstutbildning. Det är intressant att notera att när man skriver

den här typen av bok om vår tid kommer förhållandena att beskrivas annorlunda. I New York köps och säljs fortfarande mest konst i hela världen, men Los Angeles erbjuder idag en kommersiell scen som varken marknaden eller konsthistoriker kan ignorera.

Det sista kapitlet i boken, "Biennialism", behandlar hur den lokala konstscenen har formulerats i återkommande event. Biennalen som utställningsformat är ett globalt fenomen och exemplen är många på städer och regioner som satts på kartan genom återkommande kulturevenemang. I Europa är Venedigbiennalen mest känd, tätt följd av Documenta som invigdes första gången 1955 i Kassel. Det var samma år som

vägen finns det många som känt ett behov av att gå samman. Konstnären Judy Chicago, som idag har en given plats i konsthistorien, har beskrivit konstscenen i Los Angeles under 1960-talet som hon försökte navigera i som macho och allmänt avogt inställd till kvinnor. 1972 initierade hon och en grupp kvinnor Woman Building, ett hus som enbart riktade sig till kvinnliga elever inom ramen för konstskolan Cal Arts. En legendarisk plats för feministisk konst som var igång fram till 1990.

Kalifornien ligger geografiskt långt från Manhattan och

the Pacific Coast Biennial gick av stapel på initiativ av Ala Story, den första kvinnan på posten som chef för Santa Barbara konstmuseum. Konstnärer uppmuntrades att ansöka och därefter valde en jury ut närmare hundra konstverk till en utställning som turnerade kusten upp och ner. Idag är det Made in L.A. som presenteras på Hammer Museum i Los Angeles sedan 2012 som är den mest omtalade presentationen av konst från Kalifornien.

I den avslutande delen av boken slår Jenni Sorkin fast att det är svårt att arbeta som konstnär i USA. Hon poängterar också att Kaliforniens mångfasetterade konstscen har en ovanlig förmåga att bjuda in brett och att traditionen att gå samman i grupper och att hjälpa varandra faktiskt gör att många får en chans.

Art in California är en kärnfull publikation om ett par hundra sidor. Knappt en enda sida saknar bild och den fungerar utmärkt som både introduktion och referensverk. Kapitlen är tydligt rubriksatta och med sitt fullödiga index och lagom detaljerade konstnärsindex bör den hamna på hyllan hos alla som är nyfikna på konsten från den här delen av världen. Det är inte den vackraste publikationen jag läst, men en av de designmässigt mest effektiva.

Konsthistorikern Jenni Sorkin arbetar som *associate professor* vid konsthistoriska institutionen på University of California, Santa Barbara. Utöver undervisning har hon publicerat ett flertal böcker och skrivit om främst keramik och textil, ofta med kvinnors skapande i fokus. Hennes breda intresse för konstnärligt skapande och rättframma språk passar det här översiktsverket perfekt.

Böcker om konst tenderar att vara antingen bara väldigt snygga eller snåriga i övertakt. *Art in California* är varken det ena eller det andra. Den tillgängliggör i all enkelhet lite drygt 100 år av konsthistoria och bidrar till förståelse för hur konsten i Kalifornien visas och frodas idag.

Sammanfattningsvis bör jag nämna att det verkar lönlöst att tala om en kalifornisk konstscen. Här finns otaliga scener och sammanhang, vilka i sig genererar utbyten och korsbefruktningar som både ofta och gärna flyter in i varandra. Jag håller med Jenni Sorkin om att man har allt att vinna på att inspireras av hur konsten tar plats i Kalifornien. ✨

Jenny Danielsson

ART IN CALIFORNIA
WORLD OF ART
JENNI SORKIN
Thames & Hudson 2021

Fyra filosofer: Mary Midgley, Iris Murdoch, Elizabeth Anscombe, Philippa Foot.

FOTO: TT, WIKIMEDIA COMMONS, ALAMY

Kreativ spekulaton

FILOSOFI

Det är en händelse som ser ut som den tanke att två gruppbiografier om samma fyra brittiska kvinnliga moralfilosofer publiceras inom loppet av sex månader. Den ena biografien, av amerikanen Benjamin Lipscombe, är resultatet av ett tråget arbete under tolv års tid. *The Women Are Up to Something. How Elizabeth Anscombe, Philippa Foot, Mary Midgley, and Iris Murdoch Revolutionized Ethics* handlar om dessa fyra kvinnors kritik av, och alternativ till, den manligt kodade analytiska filosofin i Oxford under 1940- och 50-talen. Lipscombe vill skapa ett gemensamt narrativ för fyra disparata filosofiska temperament där karaktärsdragen ändå framträder. Boken växlar mellan ambitionen att vara en syntetiserande filosofisk historieskrivning och levnadsteckning. Metoden är delvis briljant även om resultatet blir en smula ojämnt.

Metaphysical Animals. How Four Women Brought Philosophy Back to Life är skriven av Clare Mac Cumhaill och Rachael Wiseman. De har skrivit intensivt under pandemin och färdigställt biografien när Storbritannien stängde ner stora delar av samhället. Boken är trots detta gedigen, men ibland för detaljrik, och författarna använder ett grepp där de introducerar Elizabeth Anscombe, Philippa Foot, Mary Midgley och Iris Murdoch som skådespelare på en imaginär scen. Ofta fungerar det väldigt väl, som i personliga möten där Cumhaill och Wiseman lyckas förena liv och glöd med stringens. Tidvis blir det tablåartat med ett stilistiskt veligt intryck som följd; det är som om författarna inte kan bestämma sig för om bokens grundbetoning ska vara underhållande, informativ eller gestaltande.

Anscombe, Foot, Murdoch och Midgley blev framstående filosofer med Oxford som bas och var födda strax efter första världskriget. Båda böckerna placerar läsaren i en särpräglad universitetskontext, i ett krigshärjat Europa som inte ligger så förfärligt långt bort i tiden men där ändå så mycket var annorlunda mot nu. Några enstaka college i Oxford antog kvinnor som studenter (Oxford hade börjat utexaminera kvinnor 1920), stolsprofessorer gjorde karriärvägarna få, världskriget förflyttade människor över hela den europeiska kontinenten där studiekamrater försvann, kärleksrelationer ebba-de ut och många människor fick fly eller sätta livet till. Kvinnlig rösträtt infördes 1918 i Storbritannien, den banbrytande essän *Ett eget rum* av Virginia Woolf publicerades 1929 och världskriget med militärtjänstgöring för männen skapade ett nytt utrymme för extraordinärt begåvade kvinnor att examineras i utbildningar med målet att forma en akademisk karriär. Plötsligt uppstod en historisk öppning för fler kvinnor att ta plats i de intellektuella akademiska miljöer som dittills alltid varit viktiga för män.

Elizabeth Anscombe, Philippa Foot, Mary Midgley och Iris Murdoch blev nära vänner under studietiden. De gjorde varandra besviktade under livets gång, slutade umgås i perioder och konkurrerade vid flera tillfällen om samma tjänst. Men de svetsades också samman av en stark övertygelse om att filosofins uppgift är att väcka liv i metafysiska och etiska frågor. Den logiska positivism som, särskilt genom AJ Ayers (1910–1989) försorg, präglade Oxfordfilosofin, gav inget utrymme för kreativ spekulaton, utan reducerade människan till ett slags kalkylerande maskin. Filosofi – om detta var de fyra kvinnor som står i centrum för de här

böckerna överens – handlar om att ställa frågor till och granska livets komplexitet.

Vad är ondska, vad är godhet, vilka svar ska vi ge på avgörande moralfrågor? Hur vi människor hanterar och ständigt omskapar värderingar, ideal och önskningar står ofta i strid med rationella val och handlingsfrihet, menade kvartetten med lite olika betoning. Dragningen till utilitarism, språkfilosofi och vetenskap som var dominant under 1940- och 50-talen i Oxford och Cambridge hämmar filosofins förmåga att ställa fundamentala frågor om världens beskaffenhet. Det här ville de alla fyra ändra på.

Elizabeth Anscombe (1919–2001) kom från en medelklassbakgrund och hamnade i onåd hos föräldrarna när hon som ung valde att konvertera till katolicismen. Beskrivningarna i båda böckerna av hennes familjeliv med man och sju lösdrivande barn i ett hus som aldrig städades är både förfärande och befriande. Elizabeth Anscombes filosofiska genomslag inom dygdeetik var enastående och hon blev en av Ludwig Wittgensteins (1889–1951) bästa studenter. Säkerligen var just hennes förmåga att fokusera på det intellektuellt väsentliga, snarare än ett välordnat hem, nyckeln till hennes framgång. Dock fanns också något starkt personkopplat i hennes fallenhet för filosofiska problem i allmänhet och Wittgensteins undersökningar i synnerhet. I *Metaphysical Animals* åskådliggörs hur Anscombe var rådvill och religiös, på djupet. Denna kombination innebar att den självförminskande respekt flera av Wittgensteins andra studenter uppvisade, och som irriterade honom till den grad att han blev ointresserat oförsämd, aldrig syntes hos Anscombe. Hennes genuina förvirring som filosof var intimt sammanlänkad med frågan om själens odödlighet. Anscombes orubbliga gudstro och >>

Oxford: Plötsligt blandat.

FOTO: TT

"Plötsligt uppstod en historisk öppning för fler kvinnor att ta plats i de intellektuella akademiska miljöer som dittills alltid varit vikta för män."

seriositet medförde att hon aldrig fastnade i Wittgensteins destruktiva nät, som så många andra.

Ingen av böckerna går på djupet om varför Anscombes nydanande verk *Intention* från 1957 fick så starkt genomslag eller om Aristoteles betydelse för hennes tänkande. Istället betonas de teman som överlappar de fyra vännernas filosofiska inriktningar i en särskild *Zeitgeist*, med tyngdpunkt på ett slags återerövrande av etiken. Man kan ha i minne att J.L. Austin (1911–1960), frontfigur för vardagsspråkfilosofi och talaktsfilosofi, också närde ett starkt intresse för Aristoteles och att Anscombe interagerade med dominikanerorden i Oxford. Kort sagt så fanns det viktiga sammanhang för henne där dygdeetik ingick som del i en samtalande spirituellt gemenskap. En levnadsteckning med endast Anscombe i blickfånget skulle antagligen ha betonat dessa influenser. Nu betraktas hon istället genom det perspektiv som utgår från ensemblen om fyra.

Philippa Foot (1920–2010) kom från en helt annan bakgrund än de andra tre. Hennes morfar hette Grover Cleveland och var USA:s president i slutet av 1800-talet. Föräldrarna gifte sig i Westminster Abbey och en formell utbildning ansågs opassande för en flicka från överklassen. Trots familjens oförståelse, en barndom kantad av svåra sjukdomar och ett kunskapsunderskott efter år av hemskolning som fokuserat på vett och etikett så bestämde sig Foot för att bli antagen vid Somerville College. Hon blev nära vän med Iris Murdoch (1919–1999), och de bodde tillsammans både i London och i området Park Town i Oxford (där det uppstod en rad romantiska förvecklingar föranledda av att Foots make också var med). Kortfattat låg Philippa Foots filosofiska utgångspunkter närmare Elizabeth Anscombes, men det var i vindlande samtal och diskussioner

med platonisten Murdoch som Foots intellekt blev utmanat och syresatt. De utvecklade en komplicerad relation, baserad på gemensam humor och ambition, och deras moralfilosofiska utgångspunkter kom i hög grad att påverkas av andra världskrigets fasor.

Under läsningen av biografierna är det slående hur lojala alla fyra var mot och med varandra, även under de långa perioder då det rådde tystnad mellan dem av olika skäl. Philippa Foot kunde inte få barn och lämnades då av sin make: det finns brevkorrespondens bevarad som bekräftar hur

detta hårda slag orsakar smärta hos henne och vännerna. Så småningom flyttade hon till USA och blev alltmer engagerad i etikens tillämpning. Hon anses vara en av de stora filosoferna i den angloamerikanska analytiska traditionen och till skillnad från Iris Murdoch så var hon den renodlade filosofiska argumentationstekniken trogen.

I den fyrklöver som biografierna handlar om är Murdoch sällskapet mest udda fågel. Hon inleder sin filosofiska bana genom att bli översmart förälskelseobjekt i alla rum hon bevistar, och hon utvecklar specialkompetens genom att vända sig mot Frankrike och existentiellismen. Hennes första filosofibok handlar om Jean-Paul Sartre (där Murdoch är både kritisk och begestrad) och samma år, 1954, publiceras också hennes debutroman. Ingenting med Iris Murdoch var konventionellt. För den som redan har inblick i hennes liv, tankevärld och romaner framstår hon i de båda böckerna som väl apart genom att få agera "frigjord författare" – alltid egendomligt klädd och upptagen vid flummiga begrepp som kärlek och godhet. Det storartade med Murdoch är hur hon varvar skönlitterärt skrivande med filosofi och att hennes teori om individen är just filosofisk, inte politisk. Dessutom var hon genom hela livet öppen för den kontinentala filosofi som hennes brittiska kolleger generellt hantlade med osäkerhet och frustration.

Om Murdoch var tidigt produktiv är Mary Midgley (1919–2018) det hoppnigande beviset på att du kan få genomslag också när du startar sent. Hon valde bort livet i Oxford efter några år och flyttade till Newcastle med man och barn. Där verkade hon som kritiker samtidigt som hon arbetade deltid på universitetet. Hennes första bok hette *Beast and*

Man och den kom ut 1978: då hade Midgley hunnit fylla 59 år. Därefter hann hon skriva nitton böcker till, främst om människans relation till djuren och vår samhörighet med naturen. Tvärvetenskapliga metoder ledde henne till ett alldeles eget filosofiskt spår när frågor om vad instinkt egentligen är och varför människans natur behöver utforskas som ett koncept skulle besvaras.

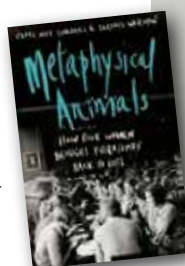
Biografien som Benjamin Lipscomb skrivit på under många år innehåller utmärkta avsnitt men hoppar också väl snabbt mellan stora idékomplex och små beståndsdelar. Cumhails och Wisemans passionsdrivna plädering för universitetsfilosofins koppling till vardagligheter och behovet av kvinnliga förebilder saknar ibland de övergångar som hade behövts för att knyta samman delarna till en helhet.

Samtidigt känns kritiska anmärkningar snåla eftersom båda böckerna lyckas väl med att levandegöra kontexter och den tid i vilken fyra synnerligen skärpta kvinnor faktiskt ändrar moralfilosofins inriktning. Under läsningens gång funderar jag över varför de allihop råkade bli så gamla (Murdoch avled "ung" som 80-åring i alzheimersjukdom) och om det inte vore givande att diskutera andra kvinnor i den brittiska akademien vid den här tiden för att hita spännande jämförelser (till exempel filosofen Mary Warnock och vetenskaps-teoretikern Mary Hesse i Cambridge). Hur kommer det sig att ingen av dem uttryckte ett intresse för feminism, vare sig i dess filosofiska eller politiska form? Om jag skulle bjuda dem på middag, hur skulle de samspeja, vad skulle vi prata om, vad borde vi äta? Den där ostillade nyfikenheten och värdiga närheten bär jag med mig från båda böckerna och det är ett mycket gott betyg. ✨

Anna Victoria Hallberg

THE WOMEN ARE UP TO SOMETHING
HOW ELIZABETH ANSCOMBE, PHILIPPA FOOT, MARY MIDGLEY, AND IRIS MURDOCH REVOLUTIONIZED ETHICS
BENJAMIN J B LIPSCOMB
Oxford University Press 2021

METAPHYSICAL ANIMALS
HOW FOUR WOMEN BROUGHT PHILOSOPHY BACK TO LIFE
CLARE MAC CUMHAILL & RACHAEL WISEMAN
Chatto & Windus 2022

Vandring på måfa

SOCIOLOGI

Ar självmordet en lösning?
Vilken sorts förhoppningar har
ni på kärleken?

Vilket har varit ert livs avgörande
möte?

Vad gör ni när ni är ensam?

Varför skriver ni?

Bra frågor, eller hur?

Jag finner dem i Rémi Oudghiris lilla bok *La société très secrète des marcheurs solitaires* – Det mycket hemliga sällskapet för ensamma vandrare. Det är frågor surrealisterna ställde till allmänheten via sin tidning, svaren skickades in med post. Surrealisterna var tydliga bland mycket annat även föregångare till dagens sociologer, något Oudghiri tar fasta på när han ger sig ut på en vindlande undersökning av sin omgivning. Hans bidrag till något vi skulle kunna kalla en större fortfarande lätt surrealistisk enkät är frågan: *Tycker ni om att vandra utan mål?*

"Varje planlös vandrare har sin drivkraft, men gemensamt för dem alla verkar vara att vandringen ger en enorm frihetskänsla."

Det hela börjar av en slump (kanske) då författaren för första gången i sitt liv talar med en mycket god vän om att han själv gillar detta, att ge sig ut på stan eller landet och bara gå, utan några som helst planer för vandringen. Det visar sig att vännen gör samma sak. Ingen av dem talar med sin omgivning om detta som närmast är ett behov hos dem. Vännen känner dock en slumpvandrare till och Oudghiri bestämmer sig för att intervjua henne. Så startar författarens kartläggning av de planlösa vandrarna.

Han inser själv att det hela är lätt motsägelsefullt och även att han är en aning yrkesskadad, för han börjar snart inordna dem i kategorier som Den rena vandraren, Rymlingen, Berättaren och så vidare. Varje planlös vandrare har sin drivkraft, men gemensamt för dem alla verkar vara att vandringen ger en enorm frihetskänsla. En del av dem ser inåt under vandringen, funderar på saker och låter sina problem lösas eller sitt dåliga humör försvinna under vandringen. Någon repeterar läxor, andra är

extremt uppmärksamma på det de ser omkring sig. Några ger uttryck för en närmast religiös upplevelse av föreningsmed omgivningen, tillvaron, ja, själva existensen.

De flesta började smita ut på olovliga promenader redan som barn och utflykterna är fortfarande inget de talar om. De menar att ämnet är litet känsligt helt enkelt. Aktiviteten verkar hemlig och författaren konstaterar att de tillhör ett sällskap vars existens få vet något om. Ännu färre kan säga hur stort sällskapet skulle kunna vara. Så småningom sinar tillgången på vandrare i författarens bekant-skapskrets och han börjar fundera på hur han ska göra för att närma sig okända människor med sina frågor, och var han ska hitta dem. Han finner ett svar genom att sitta på en bänk på någon av Paris stora begravningsplatser med slutna ögon och lyssna på hur folk rör sig. Genom denna metod lyckas han pricka in ytterligare några irrande själar men det är mer av en slump han hittar någon som han kommer att kalla Vandrerkskan, en kvinna som inkarnerar hela komplexet.

Vandrerenskan går på loppmarknaden i Saint-Ouen strax norr om Paris under ett ljummet regn. Utan paraply eller regnkappa. Hon ser ut att snarast njuta av situationen ser Oudghiri då deras blickar möts. En impuls får honom att erbjuda henne plats under sitt paraply men hon tackar nej. Så småningom går han in på ett tomt kafé i området och strax därefter kommer även hon in på samma ställe. Det blir ovanligt lätt för honom att ställa sina vanliga frågor och han får svar som delvis liknar de andras, men de stämmer möte igen, för här finns mer att hämta. Vandrerenskans innersta natur verkar vara vagabondens. Där de andra har promenerandet som en del av sin identitet, är kringflackandet Vandrerenskans drivkraft och kärna.

I slutet av intervjun föreslår hon att de ska ses igen så att han kan följa med henne till en butik som säljer stenar, vilket han gör några dagar senare. Det visar sig att Vandrerenskan ägnar sig åt "stenterapi" och att hon även förnimmar saker i närheten av stenar. Något liknande händer henne på kyrkogårdar.

Författaren har inte gjort samma erfa-

och sjöfågeln vitare. Hela den här erfarenheten ligger kvar som ett stycke musik på botten av texten. Så småningom flyttar han till Paris för att studera, och han tycker att staden är lika grå som himlen, men han ger sig ändå ut i den och tar den i besittning via långa planlösa promenader. Han tycker om de vanliga, anonyma kvarteren, som så småningom visar sig ha färger om än i en mer dämpad skala.

Boken är alltså även en Parisskildring där de tomma kaféerna, de stilla begravningsplatserna, de anonyma gatorna och många av de författare som skrivit om att vandra på måfå skymtar förbi. Ibland tycker man sig nästan ana surrealisten André Bretons romanfigur Nadja i ett gathörn; hon som säger sig vara "stadens irrande själ".

När Oudghiri har träffat Vandrerenskan flera gånger och fått svar på alla sina frågor och fler därtill, tänker han att han förmodligen är färdig med sin undersökning, men det tycker inte hon. Hon påstår att hon har lärt känna honom vid det här laget och hon menar att han antagligen har tröttnat på att hoppa på okända människ-

or för att ställa konstiga frågor. Så hon föreslår att hon ska ta över och hjälpa honom att finna fler intervjuobjekt. Sagt och gjort, ytterligare ett par kategorier kan läggas till samlingen, men sen är det ändå stopp. Och nu föreslår Vandrerenskan att författaren ska åka tillbaka till Casablanca.

Sedan han flyttade till Paris har Oudghiri inte varit och hälsat på sina föräldrar, som bor kvar i samma stadsdel och samma hus som då han växte upp. Han har istället träffat dem då de varit på besök i Paris. Nu funderar han på saken och tar sig sen iväg till de gatstuppar och ödetomter där hans eget planlösa vandrande tog sin början.

Han återupptäcker sin barndoms kvarter och mycket har förändrats, annat är sig likt. Det som stör honom mest är hur mycket mer trafik det har blivit både i hans kvarter och i Casablanca i stort. Men finast är hur han i sitt gamla pojkrum hittar en anteckningsbok från det år då han var 16 år, i vilken han har antecknat citat ur böcker han läst. Här läser han till sin egen stigan- de förvåning ord av Gide, Sartre, Rousseau

och många andra som han sedan dess har gjort till sina. Han har inga som helst minnen av att han vare sig läst eller antecknat dem, och samtidigt har de funnits i honom alltsedan dess, blivit en sorts fond för hela hans tänkande och resonemang. Det är så här ord och texter arbetar inom oss utan att vi vet om det, utan att vi märker något, konstaterar författaren. Återigen är han väl då inne på surrealisternas domäner, det där om att det omedvetna i oss (och typ universum) är oändligt mycket större än det vi vet och fortfarande minns. Men ibland får vi en skymt av en flik av det, i poesin, i vandrandet utan mål, i himlens färg över Casablanca.

Oudghiri skriver också om sina drömmar och om parallellen mellan det planlösa vandrandet och jazzens improvisation. Han resonerar kring hur musikern styrs eller styr, vad i oss som får oss att göra ett avsteg ifrån vanan eller reglerna. Han hittar förstås inget svar.

Själv brukar jag ibland fundera över hur en idé uppstår. Det är ju inte ovanligt att man vet om att man har ett problem, men man vet inte riktigt hur man ska lösa det, och så rätt som det är, medan man håller på med något annat (kanske är ute och går till exempel) så kommer man på det. Heureka! Ordet snilleblix är helt på sin plats, det beskriver vad man upplever då.

Men varifrån den kom vet vi inte exakt, den uppstod förmodligen på de där områdena som Oudghiri kartlägger i sin bok. I möten och samtal, i drömmar och minnen, i hela den bank av erfarenheter varje människa har, där hon har glömt det mesta, åtminstone tillfälligt.

Samtidigt kan man förstås fråga sig om det verkligen är meningsfullt att utföra en sån här, åtminstone i mina ögon, totalt ovetenskaplig undersökning. Handlar det verkligen om "sociologi"? Eller förresten, spelar det någon roll? Det var ju bokhandels kategorisering av boken, inte författarens. Kanske borde den stå under handböcker istället. Eller Parisskildringar. För oss som gillar udda enkäter är den hur som helst oumbärlig.

Hur ser den ideala slumpvandringen ut enligt er? Kan ni beskriva den med några meningar? ✨

Karin Stensdotter

**LA SOCIÉTÉ
TRÈS SECRÈTE DES
MARCHEURS SOLITAIRES**
RÉMI OUDGHIRI
puf 2022

Tomma Parisgator: ibland händer det.

FOTO: GETTY IMAGES

renheter men han ifrågasätter inte hennes omdöme för det.

I bokhandeln där jag köper den här lilla boken är den insorterad under ämnet sociologi. Och visst, det är förmodligen en sociologisk undersökning författaren bedriver, om än lite udda, för att inte säga knäpp, då han genomför sin enkät.

Men intervjuerna är också interfolierade med rena prosastycken där författaren går genom sina egna vandringar i minnet, från det att han är barn och framåt. Oudghiri är uppvuxen i ett sömnigt villakvarter i Casablanca. Här blommar akacia och bougainvillea i trädgårdarna. Barn ropar och skrattar på avstånd och över ödetomterna fladdrar fjärilar. Himlen är blåare än någon annanstans

Walden Pond: ett näste för antisocial egoism?

Förtärande självförakt

FILOSOFI

När romanförfattaren och Nobelpristagaren Saul Bellow (1915–2005) någon gång på 1990-talet ställde den retoriska frågan "Vem är zulu-folkets Tolstoj? Papuanernas Proust? Jag skulle med glädje läsa dem" blev det uppståndelse. Bellow anklagades för att ha förolämpat zulu-folket och papuanerna och för att vara nedlåtande mot andra kulturers storslagna uttryck och kvaliteter. I en Op-ed-artikel i *New York Times* 1994 försvarade han sig mot attackerna med att citatet hade ryckts ur sitt sammanhang, som var en föreläsning om förlitterära och litterära kulturer. Dessutom påpekade han att det bara finns en Proust och undrade om han skulle ha förolämpat bulgarerna om han hävdade att det inte finns någon bulgarisk Proust, eller om Vita huset skulle ha utfärdat en fatwa mot honom och satt ett pris på hans huvud för blasfemi mot den amerikanska kulturen, om han hade poängterat att det inte heller finns någon amerikansk Proust.

Ingen av kritikerna kunde enligt Bellow härledas till Papua Nya Guinea. Istället

bestod de av aktivister med intresse av att göra honom till någon som föraktar multikulturalism och kränker tredje världen. Enligt Bellow visade hela händelsen hur självkräftfärdigande och raseri förhindrar det självständiga tänkandet och det öppna samtalet. Vad som enligt Bellow var fullt möjligt att tidigare säga stämplades plötsligt som misogynt, rasistiskt, fascistiskt och/eller imperialistiskt.

Händelsen illustrerar delvis det Benedict Beckeld försöker beskriva i sin bok *Western Self-Contempt. Oikophobia in the Decline of Civilizations*, Northern Illinois University Press, 2022. Beckeld, som är filosof, har valt att göra en historisk genomgång av delar av västvärlden i syfte att bevisa hur oikofobi otvivelaktigt leder till civilisationers fall.

Begreppet Oikofobi översätts enklast med förakt mot det egna samhället. Eller vad som i dagligt tal kallas för "självhat". Beckeld tydliggör att han använder begreppet på samma sätt som Roger Scruton gjorde i en artikel 1993, nämligen "rädsla eller hat mot det kända eller mot den egna kulturen." Författaren ser en tydlig trend genom historien som visar att när civilisationer etablerar sig och blir

starka och trygga, infinner sig naturligt också oikofobi, som i sin tur eroderar samhället inifrån.

Processen, som naturligtvis är lång och sträcker sig över sekel eller millennier, börjar enligt Beckeld med att ett relativt primitivt men rörligt och starkt folk besegrar sin omgivning. Det leder till ökat välstånd och prestige, vilket inleder skapandet av en nationell identitet. Med detta följer litterära prestationer och annat som kan kopplas till kulturella uttryck. Utvecklingen leder så småningom till så pass mycket välstånd och politisk makt att en permanent överklass kan etablera sig, vilket oftast sammanfaller med nationens höjdpunkt avseende kulturella och vetenskapliga framgångar. I denna fas blir allt fler människor mer upptagna med att uppnå individuella framgångar än av att eftersträva det bästa för hela samhället.

Enligt Beckeld är det i denna fas som oikofobi infinner sig och samhället börjar försvagas. En inbördes tävlan uppstår, där till och med olika typer av prylar blir viktiga signaler för att visa status i förhållande till andra. Beckeld menar att oikofobi i det sammanhanget ses som en möjlighet att höja sig över andra genom

>>

Babels torn.

FOTO: GETTY IMAGES

att beskriva den gemensamma kulturen som efterbliven. Under tidigare faser av utvecklingen finns det enligt Beckeld inget utrymme för den sortens individualism eftersom alla måste sträva mot samma mål för att nå gemensamma framgångar.

Välståndet däremot, menar Beckeld, ger opportunisterna större utrymme att kritisera det egna samhället och därmed anse sig ligga steget före alla andra. På grund av samhällets upplevda styrka ses inte individuella behov av att höja sig över andra eller krossa internt motstånd för att uppnå egna framgångar, som ett hot mot samhället i dess helhet. Slutligen uppstår ett av följande scenarier: Antingen dras landet ner i spiraler av våld, eller också kommer en del anse att just deras intressen och behov är viktigare än statens och därmed förlora viljan att offra sig för staten. Eller så leder konflikterna till att staten förlorar sin betydelse medan det interna våldet bidrar

”Välståndet, menar Beckeld, ger opportunisterna större utrymme att kritisera det egna samhället och därmed anse sig ligga steget före alla andra.”

till fortsatt söndring, vilket gör försvaret mot yttre fiender omöjligt. Beckeld påpekar dock att stater idag har större möjlighet att överleva även internt våld eftersom kringliggande makter, inte som tidigare är maktthungliga grannstammar som ivrigt väntar på att kunna utöka sitt territorium. Men det leder, enligt Beckeld, trots allt till att dessa stater förlorar sin status på världsarenan.

Detta mönster är prismet genom vilket Beckeld betraktar bland annat Frankrikes, Englands och USA:s historia för att visa hur oikofobin har påverkat och påverkar dessa stater och hur framtiden kan komma att se ut.

Beckelds perspektiv är intressant och boken är delvis upplysande, inte minst då händelseutvecklingen i vår samtid lyfts fram. Avsnittet som beskriver hur

sociala medier och framförallt Twitter accelererar fragmenteringen och de interna konflikterna ligger i linje med liknande analyser som har gjorts av andra forskare. Exempelvis jämför socialpsykologen Jonathan Haidt, i en längre

essä i *Atlantic* den 11 april, dagens tillstånd i USA med Babels torn och beskriver det hot som han anser att Twitter i nuvarande form utgör både genom att individer kan omintetgöras och att det polariserar samhällen, och inte minst USA. Enligt Haidt står USA inför ett inbördeskrig om inte vissa villkor för användandet av Twitter förändras.

Samtidigt kommer Beckeld emellanåt med påståenden som kan upplevas som väl förhastade. Exempelvis pekar han ut Henry David Thoreaus bok *Skogsliv vid Walden* från 1854 som ett tecken på oikofobi. Beckeld ser verket som ett uttryck för antisocial egoism som kommer att plåga de senare stadierna av civilisationens nedgång och uppfattar Thoreau som någon som inte förstår vad han är skyldig samhället, och som därför istället övertygar sig själv om att han klarar sig utan det. Visserligen är Thoreaus observationer kritiska till en rad olika företeelser i hans sam-

tid. I ett stycke betraktar han en ox som drar en plog, och medan han imponeras av djurets styrka drar han slutsatsen att människan inte alls behöver äta kött för att bli stark, vilket många hävdar. Människor som ständigt vil köpa större och dyrare ägodelar förstår han inte alls, och hävdar att det är lättare att erövra ägodelar än att göra sig av med dem. Men det i sig kan knappast ses som en samhällsfara eller ett uttryck för förakt mot samhället i dess helhet. Tvärtom måste samhällskritiska röster få finnas, framförallt för att de ofta tenderar att göra samhällen bättre. Hur de samhällen ser ut som förbjuder samhällskritiska röster är nog de flesta medvetna om. Det blir alltså så svårt att veta var Beckeld drar gränsen mellan samhällshotande förakt och legitim eller behövlig samhällskritik.

På liknande sätt blir det svårt att acceptera Beckelds till synes självklara uppfatt-

ning att en ung jordbrukare från Kansas skulle vara mindre oikofobisk än en student som lever i en multikulturell storstad. Beckeld anser nämligen att det är så därför att den unga jordbrukaren lever närmare de tidigare stadierna av den amerikanska civilisationen där förändringar sker långsamt.

Studenten i storstaden däremot har enligt Beckeld bytt ut behovet av andra mot ett egoistiskt självförverkligande. Men med utgångspunkt i de nyheter som når fram om tillståndet i USA tycks det inte saknas unga jordbrukare runt om i USA som både känner sig bortglömda och som samtidigt upplever ett djupt förakt mot det USA de ser idag. Samtidigt säger det sig självt att mer bildning och insikt också ofta leder till större förmåga att se komplexa sammanhang och förhålla sig kritisk till sin omgivning. Snäva perspektiv eller uppfattningen att allt är bra som det är blir inte nödvändigtvis en tillgång för samhället. Naturligtvis fyller en ung, nöjd och patriotisk jordbrukare en viktig funktion som samhällsbärande företeelse. Men på sikt blir det svårt även för honom att överleva om det inte samtidigt finns driftiga och samhällskritiska studenter i städerna, som utvecklar jordbrukets förutsättningar och gör det möjligt för jordbrukaren att anpassa sin verksamhet till ständigt nya villkor.

Enligt Beckeld är dock i princip Ronald Reagan och Donald Trump de enda av alla amerikanska presidenter som inte är eller var oikofober.

Boken blir efter ett tag alltför förutsägbart. Visserligen förklarar Beckeld gång efter annan med långa snåriga reservationer varför han resonerar som han gör och varför han alls inte bör uppfattas som någon som bara kan se ett enda perspektiv. Han bedyrar sin förmåga att väga in även andra aspekter, men avfärdar samtidigt i tur och ordning Karl Popper, Steven Pinker och Francis Fukuyama för att dessa skulle vara alltför binära och drivas av förenklade perspektiv på tillvaron.

Delar av Beckelds resonemang går att överföra på de flesta öppna och framgångsrika välfärdssamhällen i Europa, och självklart har även Sverige sin plats där. Men den långa inledningen som diskuterar grekiska filosofer och Roms uppgång och fall som bevis för hur historien upprepar sig hade kunnat göras enklare och mer gripbar. Utsävningarna i filosofiska resonemang som inte driver idén framåt ger intryck av att Beckeld snarare vill demonstrera sina kunskaper än upplysa läsaren.

Det polariserade samhället och vad som kan anses vara ett uttryck för hat eller förakt mot den egna kulturen är något

som sannolikt oroar många. Därför är det naturligtvis välkommet med litteratur som hjälper oss att förstå vad det är som händer för att med den kunskapen bättre kunna hantera situationen och förhindra eventuella framtida katastrofer. Kraften i det som pågår ska inte underskattas.

Det finns dock böcker som på olika sätt förklarar det bättre eller med mer tillgängliga resonemang och som samtidigt visar att det största hotet mot mänskligheten faktiskt är människan. Ett exempel är Jonathan Haidt, som jag nyss nämnde, och hans bok *The Righteous Mind. Why Good People Are Divided by Politics and Religion* (2013). Ett annat exempel är Jousha Greens *Moral Tribes. Emotion, Reason and the Gap Between Us and Them* (2013). De förklarar visserligen inte specifikt oikofobin eller varifrån den maniska och aktivistiska självkritiken kommer. Men de ger en god förståelse för varför samhällen alltid kommer att leva med olika former av konflikter och samtidigt enas mot yttre hot.

Det Beckeld i någon mening trots allt bidrar med är en idé om hur eller varför oikofobi och konflikter konsekvent uppstår där välståndet är som mest utvecklat.

Där det utvecklade välfärdssamhället nått sin topp och gått iland brer nämligen också känslor av meningslöshet ut sig. Under hela läsningen påminns jag om Viktor Frankls bok *Livet måste ha mening* (2002). Sökandet efter något nytt och meningsfullt att kämpa för är en fråga om överlevnad. Det blir därför lätt en självgenererande kraft som alltid kommer att hitta ett nytt ämne att skapa mening kring. Och om Haidt och Green har rätt finns det all anledning till att vara pessimistisk och ta till sig Beckelds historiska genomgångar.

Ty just nu finns det ingenting som direkt tyder på att oikofobin kommer att mildras eller att polariseringen kommer att avta.

Frågan är bara hur många Saul Bellow det kommer att kosta och huruvida oikofobin kommer att bytas ut mot en alltmer omfattande xenofobi. ✱

Eli Göndör

Den gäckande skuggan

FILOSOFI

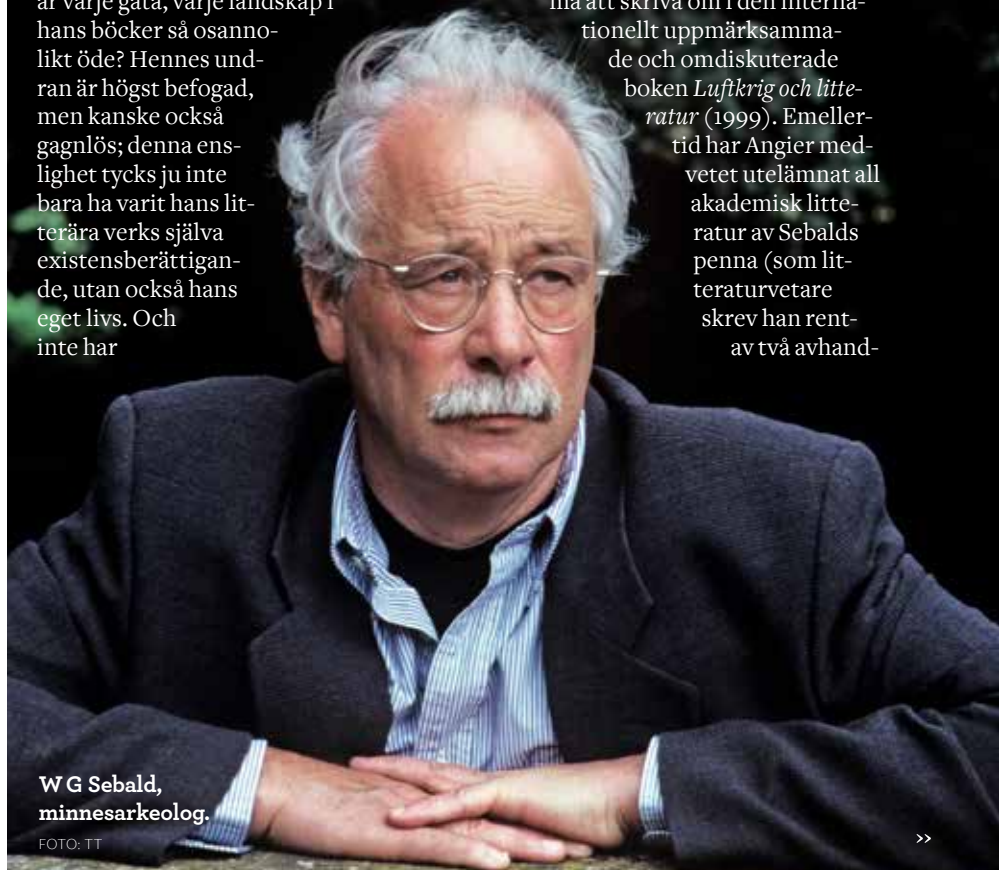
Den väldiga biografins titel kunde inte vara mer kongenial med sitt ämne: *Speak, Silence*. Det vilar just något tystlåtet och solitärt över den tyske författaren W G (Winfried Georg) Sebald, som vore han en främling och gäst hos verkligheten under det att han skrev sina egenartade prosaböcker som beskriver ett slags själens och minnenas arkeologi. 2001 tog allting slut, då han under en misstänkt hjärtattack krockade med bilen och avled på platsen, 57 år gammal.

Titeln på den engelska levnadstecknaren Carole Angiers Sebald-biografi, den första i sitt slag, är ju något slags uppmaning; men tystnaden låter sig inte luras hur mycket hon än försöker rota i varför den gåtfulle Sebald "trots ett långt och troget äktenskap, och trots tillgivenhet för sin dotter, alltid var ensam". Varför, frågar hon sig, är varje gata, varje landskap i hans böcker så osannolikt öde? Hennes undran är högst befogad, men kanske också gagnlös; denna enslighet tycks ju inte bara ha varit hans litterära verks själva existensberättigande, utan också hans eget livs. Och inte har

det underlättat för biografen att två av Sebalds mest närstående personer – hustrun och den mest förtrogne förläggaren och vännen – valt att inte tala med Angier eller delge henne någon information av privat karaktär. Själva upplägget är alltså ganska bräckligt, i synnerhet som det innebär att hon i sitt researcharbete har tvingats förlita sig på något mindre invigda personer och deras utsagor.

Likafullt har *Speak, Silence* trots alla hinder svällt ut till en 600-sidig luntä präglad av en gedigen bakgrundsundersökning om Sebalds liv och verk, som i synnerhet genomsyrades av de två stora "tysta katastroferna" som redan barnet Sebald, född 1944, anade men inte förstod: Förintelsen samt de allierades massbombningar av tyska städer i andra världskrigets slutskede.

Om detta bör vi tåga, skulle devisen kunna lyda i många tyska familjer under efterkrigstiden. Den senare nämnda händelsen skulle Sebald komma att skriva om i den internationellt uppmärksammade och omdiskuterade boken *Luftkrig och litteratur* (1999). Emellertid har Angier medvetet utelämnat all akademisk litteratur av Sebalds penna (som litteraturvetare skrev han rentav två avhand-

W G Sebald, minnesarkeolog.

FOTO: TT

**WESTERN
SELF-CONTEMPT
OIKOPHOBIA IN
THE DECLINE OF
CIVILIZATIONS**

BENEDICT
BECKELD

Northern Illinois
University Press 2022

Saturnus ringar:
lockade fram reflektioner.

FOTO: ISTOCK

"En av Sebalds studenter har beskrivit det som att han 'skriver som de döda skulle ha gjort'."

lingar, en om Alfred Döblin och en om Carl Sternheim), och ägnar sig i biografin uteslutande åt hans skönlitterära gärning, med särskilt fokus på de fyra probaböcker som har gett honom världsruchte och som gavs ut under en förhållandevis kort tidsperiod: *Svindel, känslor* (1990), *Utvandrade* (1992), *Saturnus ringar* (1995) och *Austerlitz* (2001).

Att Sebald var en mycket originell författare är nog de flesta som dykt ner i hans verk eniga om, och Angiers stora förtjänst är hennes idoga försök att identifiera kopplingarna mellan Sebalds liv och författarskapets själva byggstenar, form och motiv; att urskilja spåren av civilisationer, människor, händelser och drömmar i hans melankoliskt utmärkande och genremässigt undflyende textflöden. Hans säregna blandform – berättelse och essä, historia och minnesbilder, med insprängda fotografier på boksidorna – är sammantaget i det närmaste omöjlig att kategorisera utifrån gängse genrebeteckningar (såvida man inte godtar den anglosaxiska kategorin *poetic non-fiction*).

Berättartekniskt väver han sina texter av ledmotiv, anspelningar, mönster och reminiscenser, vilket ger dem ett på en gång drömligt vackert och djupt oroadande skimmer. Angier passar här på att erinra om Walter Benjamins utsaga om att "varje stor författare skapar en ny genre", vilket i högsta grad är applicerbart på Sebald (liksom förstås på Benjamin själv). Hur som helst liknar hans prosaverk om de levande och de döda, om begravda minnen och återupptäckta hemligheter ingenting annat i den västerländska samtidslitteraturen. En av Sebalds studenter har beskrivit det som att han "skriver som de döda skulle ha gjort".

Hemligheten bakom verkens tjuskraft ligger också i just det att han låter text och bild löpa samman, som om han därmed suddar ut gränserna mellan fik-

tion och verklighet, mellan uppdiktad och upplevt. Så framstår det skrivande jaget självt som ett slags sista vittne, vemodigt men klarsynt aregistrerande de insomnade tecknen på svunnet liv. "Förbränning är den innersta principen i vartenda föremål vi tillverkat", lyder hans egna ord i *Saturnus ringar*. Och att saker och ting under hopsamlandet av alla dessa intryck av världen "inte blivit klarare därigenom utan gåtfullare", är också ett citat som ringar in texternas inre beskaffenhet.

Man får lätt intrycket av att samtliga uttalanden om Sebald i litterära kretsar runt om i världen utgörs av idel lovord över hans verk, men Angier ger flera exempel på namnkunniga belackare som på olika sätt har varit djupt kritiska till hans litterära verksamhet. Till dessa hör Günter Grass, Alan Bennett och Georg Klein, men också en rad kritiker som klandrat honom för en alltför sentimental hållning till sina skildrade människooöden. Men var ligger gränsen mellan sentimentalitet och sympati?

Mot dessa nedsablande röster står förstås en lång rad anhängare och beundrare, där Angier inte minst uppehåller sig vid Susan Sontags särskilda relation till Sebald. Sontag var en superstjärna, och hennes översvallande recensioner av Sebalds böcker i ansedda *Times Literary Supplement* – "Är litterär storhet fortfarande möjlig? Ett av få svar åtkomligt för den engelskspråkiga läsaren är W G Sebalds verk" – bidrog till hans världsberömmelse, menar Angier. Det var också Sontag som introducerade honom för en av de mest ansedda litterära agenterna i USA, varpå försäljningen av böckerna tog fart.

I samband med utgivningen av *Speak, Silence* ifjol kunde man huvudsakligen i amerikansk och engelsk press följa en tämligen hård debatt om såväl Angiers biografi som om Sebalds bety-

delse som författare. Vad det förstnämnda beträffar, handlade det till dels om ovan nämnda brist på medverkan av de allra närmaste personerna i Sebalds liv, vilket Angier alltså själv kommenterar och beklagar i sitt förord. Men allvarligare var nog den kritik som gällde Angiers påstådda överseende med vad vissa polemiker kallade Sebalds talrika och uppenbara utsmyckningar och förvanskningar av sitt eget liv, och som Angier enligt dessa inte har granskat i tillräckligt hög grad. Och här luftades rentav anklagelser om att Sebald egenmäktigt hade använt sig av andra människors livsöden i sina verk, och förvrängt verkliga förebilders historier i sina verk.

Andra skarpa debattörer passade på att ifrågasätta Sebalds intellektuella, moraliska och historiografiska giltighet, bortom de rent stilistiska och formmässiga kvaliteterna. I intrikata akademiska texter av inomlitterär och historiefilosofisk karaktär har Sebald också beskyllts för att låta berättarna i sina verk stirra sig blinda på ruinerna och därmed bortse från de tecken på liv och meningsskapande som växer upp mittibland dem. Det är inte alldeles lätt att förhålla sig till den här typen av anmärkningar och förebråelser, och om det där med egenmäktigheten är en generell sanning med avseende på Sebalds metoder, är han i så fall inte den första författaren i historien som utifrån verkliga vittnesbörd och levnadslotter transformerar dessa till litterära texter i sin egen rätt.

Trots de svårigheter – kanske rentav brister – som Angiers voluminösa biografi dras med, är den både välskriven och läsvärd. Den väldiga textmassan luckras upp av hennes lediga stil och personliga berättande, där vi följer henne på vägen genom Sebalds liv. Den utforskande färdens gång från hennes faktiska vandringar i författarens barn-domstrakter runt byn Wertach i sydväst-

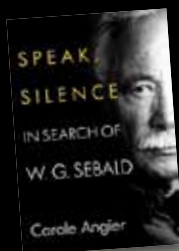
ra Bayern (mycket vackert belägen; en vandring längs den sträcka som numera heter Sebaldweg rekommenderas) till det Norfolk i östra England som kom att bli hans och familjens hem från mitten av 1960-talet fram till den tragiska bilolyckan 35 år senare. Och däremellan studierna i germanistik och engelska i Freiburg, flytten till England, utgivningarna av de skönlitterära verken, den akademiska tjänsten vid University of East Anglia i Norwich, vidare om de återkommande hjärtproblemen och depressionerna, om faderskapet och kärleken till hundar.

Angiers kapitelvisa närläsningar av de fyra stora prosaverken hör annars till biografins starkaste inslag. Hennes analyser är skarp-synta och bjuder på värdefull och för de flesta av oss ny biografisk bakgrundsinformation. Vederhäftigt resonerar hon också om Sebalds egna influenser, där i synnerhet en Kafkas och Nabokovs motivsfärer kan skönjas i hans diktning. Hon har förstås inte heller förbisett att han särskilt identifierade sig med de förryckta vandrarna Friedrich Hölderlin och Robert Walser.

Så har Angier grundligt sökt i arkiv och samtalat med Sebalds vänner, bekanta och kolleger. Sympatiskt utvecklar hon i den löpande texten tankegångar om egna upptäckter och insikter, och berättar uppriktigt om svårigheterna med att riktigt nå in till sitt ämnes själva hjärtpunkt. Ja, det är som om hon trots all sin detaljrika dokumentation och omfattande notapparat själv känner på sig att hon någonstans jagar en fantom, en gäckande skugga ständigt på väg bort och ut ur bilden. Som vore han en av sina egna litterära figurer: "Vi som alltjämt befinner oss vid liv i de dödas ögon är varelser som saknar realitet och blir synliga endast ibland, under bestämda ljusförhållanden och atmosfäriska betingelser." (Ur *Austerlitz*)

ser som saknar realitet och blir synliga endast ibland, under bestämda ljusförhållanden och atmosfäriska betingelser." (Ur *Austerlitz*)

Martin Lagerholm

SPEAK, SILENCE
IN SEARCH OF
W G SEBALD
CAROLE ANGIER
Bloomsbury Circus 2021

Ensam: i ett hav av andra människor.

FOTO: SHUTTERSTOCK

I en värld som ägs av andra

ESSÄ

Även i ett välstädat hus tar förmodligen den som tittar bakom diskmaskinen ett ofrivilligt steg bakåt. Frestelsen är stor att snabbt skjuta den på plats igen och nöja sig med den putsade bänkytan framför maskinen. Med samma reflex reagerar de flesta på ensamhet, trots att den i någon form återfinns i alla hem och själar: självvald, osynlig, förlamande, eller bara som en närvaro i utkanterna av medvetandet.

Instinkten att titta bort gör ensamhet, likt barnlöshet eller sorg, till svårbruten samtalsmark oavsett hur det står till med den egna livssituationen. Kanske är det detta underskott på berättelser och meningsutbyten som har gjort boken *Allein* populär bland både tyska läsare och kritiker. Litterärt handlar det nämligen om en ganska anspråkslös text, men i ett samhälle med alltfler ensamlevande finns en törst efter reflektion på både makro- och mikronivå: Hur kan ensamhet vara skuldbelagd i en kultur som hyllar frihetsälskande individualister? Och kan man leva ett gott liv utan livspartner?

Författare till *Allein* är Daniel Schreiber, kulturvetare med en biografi om Susan

Sontag och två personliga essäböcker bakom sig, *Nüchtern* och *Zuhause*. I likhet med dessa utgår hans senaste text från egna upplevelser skildrade med modigt sänkt gard – som dock inte tappas helt till marken vilket känns välgörande i de exponerade navlarnas tidevarv.

I stället för att bjuda in till voyeurism skildrar Schreiber sitt singelliv i Berlin på ett sätt som väcker empati och intresse, även där man inte delar hans perspektiv. När han vid något tillfälle blir litet självömkande och man frestas att tänka *ryck upp dig, karl*, så fångas man snart av hans okonstlade ärlighet och "gnället" faller isär i beståndsdelar som är svårare att avfärda: förtvivlan, ledsamhet och längtan. Schreibers sorg över att det inte blev som han tänkt framstår med ens som förståelig – att han tvingas ta avsked från drömmen om att en gång bli pappa, från att väva en gemensam livshistoria med en älskad partner, och att bo i ett stort hus på landet. Alltmedan han ser en efter en av sina vänner försvinna in i Kärleksrelationen. För sådana diffusa avsked, påtvingade av ensamheten, hittar Schreiber den psykologiska termen *uneindeutige Verluste*: tvetydiga förluster som i sin motsägelsefullhet är svåra att bearbeta. När en närstående drabbas av demens upp-

"Hur kan ensamhet vara skuldbelagd i en kultur som hyllar frihetsälskande individualister? Och kan man leva ett gott liv utan livspartner?"

>>

lever vi att den personen går oss förlo-
rad trots att människan finns kvar. Likaså
fortgår vardagen för den ensamme, sam-
tidigt som livets förväntade innehåll gli-
der utom räckhåll.

Allein handlar mer om denna molan-
de ensamhet än om akut kontaktlöshet
och socialt utanförskap. Tomheten hos
Schreiber är en delsubstans i en i övrigt
”lyckad” tillvaro som efterfrågad förelä-
sare med en spännande bekantskapskrets
och stabila finanser. Han är medveten
om att ensamhet i den tappningen är ett
själsligt tillstånd lika mycket som reaktio-
nen på ett fysiskt faktum – *alleine* och *ein-
sam* är inte samma sak. Timmar i ensam-
het är inte hans huvudproblem, utan

Tvåsamhet: ouppnåeligt för vissa.

Roland Barthes ”filosofiska ensamhet”;
känslan av att befinna sig i en värld som
ägs av andra – fäder, mödrar, älskande –
där det ensamma jaget ”inte hör till någon
repertoar och inte har någon tillflykts-
ort”. I *Kärlekens samtal* beskriver Barthes
avsaknaden av en dialog med omvärlden.
Samhället varken förbjuder eller träng-
er undan, men gör honom genom tystnad
betydelselös.

Ängest eller förvirring som skapas av
att inte passa in, vara missförstådd,
eller sakna själslig kontakt, har de flesta
upplevt i någon form. Som icke-ensam-
boende slås man av att den ofrihet, jag-
förlust och distans Schreiber beskriver,
finner sina motsvarigheter i såväl relatio-
ner som en stressig familjevardag. Utan
att relativisera den ensamlevandes spe-
cifika längtan och smärta, gör känslan av
allmängiltighet att texten sannolikt kan
fungera som ett brohuvud för sådana
samtal om ensamhet som det uppenbart
råder brist på.

Trots att *Allein* knyter an till ett
modernt narrativ om samhällets splitt-
ring, så efterlämnar Schreibers bok en
känsla av tidlöshet. Med täta mellan-

rum slänger han ut bojar i historien, till
filosofer, psykologer och socialforska-
re, vilkas reflektioner får berika den per-
sonliga berättelsen. Effekten är betryg-
gande på något vis: det blotta faktumet
att så många visa människor ägnat sig åt
ensamhetens dilemma genom århund-
radena förbinder stjärnor som Aristote-
les, Foucault, Derrida och Woolf till en ny
trösterik konstellation på himlavalvet.

Men vad kan lindra den ensammes
smärta, utöver moraliskt stöd från
en kanon av intellektuella? Är det samhäl-
lets stigmatisering som gör mest ont och
måste tacklas, eller är det till slut bara
tvåsamhet som kan leda till en fulländad
tillvaro? Att döma av Schreibers känslö-
läge skulle omgivningens acceptans förta
mycket onödigt lidande. Samtidigt skiner
en så djup längtan efter Livspartnern ige-
nom att ingen samhällsacceptans i värld-
en ser ut att kunna råda bot på den.

Att vi aldrig förstår vilket som är det
större problemet – samhällets reaktion
eller det faktiska ensamvarandet – ska-
par en viss grumlighet. Inte bara *Allein*
utan många andra texter om ensamhet
tycks uttrycka en blindhet för den egna
ambivalensen mellan två simultana bud-
skap: låt-oss-leva-som-vi-vill och vi-vill-
inte-leva-så-här-hjälp. De tänkare Schrei-
ber citerar pekar mot att den existentiell-
a ensamheten inte per automatik löses
av en parrelation, något som understryks
av en titt i den egna bekantskapskretsen.
Men likt barnet för den barnlöse eller
arbetet för den arbetslöse, blir parrelatio-
nen i många ensamlevandes världar det
som får bära skulden för allt ouppfyllt.

Intellektuellt (om inte känslomäs-
sigt) är Schreiber medveten om den fäl-
lan och vill finna ro bortom drömmen om
Kärleksrelationen. Stora delar av boken
ägnas därför åt funderingar kring huruvi-
da vänskapsband kan ersätta en roman-
tisk relation. För att hitta svar frågar han
ut sina vänner, reflekterar över egna rela-
tioner och gör oväntat långa utflykter
i vänskapens historia, vilka får sin för-
klaring i intervjuer där han har sagt att
Allein ursprungligen skulle bli en bok om
vänskap.

De litterära nedslag som Schreiber
så gärna vill få användning av sak-
nar ibland ett rätlinjigt förhållande till
utgångsfrågan. Men visst säger
det något om ensamhet att
människan i alla tider försökt
överbrygga eller bortdefiniera
jagets gränser inte bara med Äls-
karen utan även Vännen. Från
Aristoteles, över medeltida mys-
tiker och Montaigne, till många
författare under ”vänskapens

århundrade” 1700-talet, dominerar ett
i-varandra-uppgående vänskapsideal
som är förvillande lik romantisk kärlek
(inte minst eftersom sex kan vara del av
dealen). Den främsta förändringen under
psykologins era är ett visst tillnyktran-
de från vänskaps-extasen, och en ny bild
av vännen som känslomässigt komple-
ment snarare än sökandet efter en dub-
belgångare.

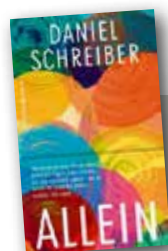
Med eller utan intimitet kommer vän-
skapen ändå till korta i Schreibers slut-
giltiga analys, funnen otillräcklig utifrån
ett slags prioritets- och varaktighetskri-
terium. Vännen är inte en ständig följe-
slagare. Älskaren utgör ett konstant hot
mot vänskapen. De två, vännen och älska-
ren, kommer dessutom alltid att ha fun-
damentalt olika förhållningssätt till pro-
tagonisten, väl uttryckt i ”vänskap är
distansens konst, såsom kärlek är när-
hetens” (en aforism med så många ving-
ar att Google tillskriver den minst tre
tänkare).

Tvingad vidare i sitt sökande blir
Schreiber hypotes-lös och trevande.
Till slut pekar dock det urvattnade men
ibland ändå träffsäkra begreppet ”när-
varo” i produktiv riktning. För det enda
som tycks erbjuda författaren en utväg ur
den gruvligaste ensamhetskänslan är att
vara närvarande i den ofrivilliga upplevel-
sen och därmed uppnå en acceptans som
i sin tur leder till inre frihet och styrka.
Detta han kallar *Einsamkeitsfähigkeit* har
kraft att öppna för en ensamhet som är
berikande snarare än destruktiv.

Acceptans som botemedel är knappast
något nytt och Schreiber återger egent-
ligen en välkänd process för hur svå-
ra känslor kan hanteras. Men efter att ha
följt hans känslö- och tankearbete genom
boken, känns insikten ändå trovärdig och
man tar den gärna till sig.

”Utan ensamhet finns inget *vita con-
templativa*”, ingen tanke, ingen inre dia-
log, skriver Hannah Arendt. Bara den som
har brutit igenom sitt ensamma jag kan
uppnå den frihet som är förutsättningen
för verklig kontakt utåt. En genomläsning
av *Allein* stärker den teorin. För det är i
de passager där Schreiber känns mest fri
som han lyckas upprätta en förbindelse
med läsarens egen ensamhet, så att den
för ett ögonblick upplöses i mötet. Det
föreställer man sig är moment som varje
författare är ute efter. ✨

Cecilia Nikpay

ALLEIN
DANIEL SCHREIBER
Hanser Berlin

**Generalen:
Beslutsfärdig utan
sidoblickar.**

FOTO: ALAMY

Fransk hybris

HISTORIA

Charles de Gaulle (1890–1970) var inte alltid nöjd med sina landsmän. Så här kunde det låta: ”håller inte måttet [...] anhängare av minsta möjliga ansträngning [...] tänker bara på sin bekvämlighet [...] är inte beredda att kämpa för något”. Eller, i samband med motgångar: ”fransmännen vill inte längre vara fransmän [...] de vill inte ha mig [...] nu avgår jag”.

Det är inte nödvändigtvis en i alla delar trivsamt personlighet som skildras i *Le sursaut. Histoire intime de la Ve République* (i fri översättning ungefär ”Språnget. En personlig historia över femte republiken”), av journalisten och författaren Franz-Olivier Giesbert, ibland omstridd, tidigare bland annat

mångårig politisk kommentator i dagstidningen *Le Figaro* och chefredaktör för tidskriften *Le Point* samt författare till ett flertal presidentbiografier.

Trivsamt är dock inte den måttstock med vilken Giesbert mäter de Gaulle. Måttstocken är insatserna för Frankrike i samband med ett par avgörande skeden under efterkrigstiden, närmare bestämt det som författaren kallar de tre miraklen: inrättandet av femte republikens institutioner, lösgörandet av de koloniala banden med Algeriet, vilka tillsammans gjorde den politiska och ekonomiska stabiliseringen av Frankrike efter 1958 möjlig. Det nationella självförtroende som var svårt sargat efter de första och andra världskrigens katastrofer kunde åter byggas upp.

Le sursaut är ingen regelrätt biografi, utan den första delen i en planerad trilogi om femte republiken. Boken täcker perioden 1958–1969, de Gaulle dominerar naturligtvis berättelsen. Giesbert tar sig därmed an en av de mest utförligt behandlade personligheterna i den franska politiska och historiska litteraturen, och räds uppenbarligen inte detta. Han använder tidigare biografier, memoarer och anteckningar av politiker och jour-

nalister som Jean Lacouture, Jacques Foccart, Michel Debré, Alain de Boissieu, Alain Peyrefitte, Georges Pompidou och Éric Roussel, för att nämna bara några, men sätter sin egen prägel på skildringen.

Bokens undertitel, ”Histoire intime”, förklarar författaren med att historia även bör skrivas utifrån dem som har upplevt den. I Giesberts fall utgörs fonden av ungdomsåren i Normandie i en vänsterorienterad och antigauillistisk familj, under den period då de Gaulle återinträdde i politiken och därefter under nästan tio år styrde Frankrike. De politiska skeendena är alltså i boken sammanvävda med uppväxten och de ständiga politiska diskussionerna vid middagsbordet. Som ung följde författaren på kvällarna med sin mamma för att klistra upp valaffischer till stöd för den lokala socialistkandidaten.

Giesbert saknar uppenbarligen femte republikens grundare. Men han gör också en särskild poäng av att utförligt tala om huvudpersonens tillkortakommanden och mindre tilltalande karaktärsdrag: enviss på gränsen till halsstarrig, notoriskt otacksam och illojal, manipulativ, utan vidare beredd att ljuga, möjligen

»

rentav inblandad i politiska mord (det sistnämnda syftar på François Darlan, den amiral i franska flottan som under kriget anslöt till Petain).

Å andra sidan: generalen ("mon Général", så tilltalades han gärna, även som president) beskrivs som den kanske minst kejsrerlige av femte republikens presidenter: han var ointresserad av pengar, njöt inte av makten utan led tvärtom tidvis av den och var i varje ögonblick beredd att sätta den på spel. Han var beslutsfärdig utan sidoblickar på nästa val, och ville helst bli motsagd av kretsen närmast sig (fast inte av utomstående), och var beredd att ompröva sin hållning. Även om han blev som argast då han under sådana diskussioner insåg att han hade fel och borde ändra sig. Jean Lacouture, en av levnadstecknarna, menade att de Gaulles karaktär mildrades med tiden, och att han 1958 nästan tycktes ha anslutit sig människosläktet.

Men framförallt: de Gaulles hybris gällde inte honom själv, säger Giesbert, utan Frankrike. de Gaulle ska inte bedömas som en individ, utan som någon som personifierade den franska nationen och bar dess öde på sina axlar eftersom ingen annan ville eller kunde göra det. Ändamålet helgade medlen, således. Författaren instämmer, men vill, säger han, ge en mer rättvis bild av generalens komplexa personlighet än vad som finns i gängse hagiografier.

Giesbert beskriver de Gaulles återkomst till makten 1958 som ett mästerligt politiskt aktstycke, utan ett enda felsteg. Frankrike höll på att slitas sönder inifrån av frågan om Algeriets framtid. Fjärde republiken hade sedan 1946 styrts av 24 regeringar. Det gick inte att inom ramen för institutionerna lösa ut Algerietproblematiken.

de Gaulle är i detta läge både pyroman och brandman, säger Giesbert. Det går visserligen inte att hitta hans fingeravtryck på den militärkupp som förbereddes av arméledningen i Algeriet. Han ville ta makten legitimt. Men det var likväl uppenbart att han i detalj visste vad som pågick, och stod i indirekt kontakt med kuppmakarna. Dessa var hans väg till makten, samtidigt som han förde dem fullständigt bakom ljuset ifråga om sina avsikter, och hårt pressade president Coty och nationalförsamlingen när det gällde villkoren för övergången. Mig eller kaos, var budskapet, och så var det kanske också.

Fjärde republiken liknade föregångaren, tredje republiken, såtillvida att tyngdpunkten låg i parlamentet. Konstruktionen avspeglade den historiskt betingade känslighet som fanns

på många håll inför maktkoncentration, med inte bara monarkin utan också bonapartismen och revolutionens excesser som avskräckande exempel.

de Gaulle, däremot, ansåg att svaga styren bar skulden till Frankrikes nedgång. Han avgick 1946 när han inte fick som han ville, vilket han däremot fick 1958, med inrättandet av femte republikens starka exekutiv i form av presidenten och en denne i praktiken underställd regering, och särskilda befogenheter i krislägen. Mirakel ett, alltså, som dock inte var okontroversiellt. Inte bara Giesberts föräldrar utan också stora delar av vänstern varnade för en förestående militärdiktatur. Så blev det förstås inte.

Genom införandet av direktval till presidentposten 1962 stärkte de Gaulle ytterligare presidentens möjlighet att kringgå parlamentet. Han ville ha en direkt relation till det franska folket. Samma syfte hade den frekventa användningen av folkomröstningar. Något filter i form av politiska partier, fackföreningar, medier eller ekonomiska intressen ansåg han inte behövdes.

Mirakel två handlade, som sagt, om Algeriet. Det pågående kriget band 400 000 franska soldater, som visserligen hade ett militärt övertag mot de omkring 130 000 algerier som stred för oberoende, men till ett högt pris. Armén, delar av den franska befolkning-

en, främst men inte bara till höger, och en miljon fransmän i Algeriet – "pieds noirs" – ville göra Algeriet till en integrerad del av Frankrike.

Det ville inte de Gaulle. De ekonomiska kostnaderna var för höga och han menade dessutom att det historiskt och religiöst helt enkelt var omöjligt för Frankrike att absorbera 10 miljoner muslimer, som efterhand skulle bli mångdubbelt fler, och ändå förbli Frankrike. Giesbert förmedlar några av de Gaulles omdömen: att blanda Algeriet och Frankrike vore som att blanda "olja och vinäger", eller "den som vill integrera Algeriet i Frankrike har en kolibris hjärnstorlek". Var de Gaulle rasist? Absolut inte, är författarens svar.

En omdebatterad fråga i forskningen kring denna period är om de Gaulle från allra första början hade bestämt sig för att hans slutmål var algerisk självständighet, eller om detta var en slutsats som växte fram under intryck av händelseutvecklingen.

För Giesbert står det klart att de Gaulle redan från början var helt klar över slutmålet, men att han varken hade kunnat ta makten eller behålla den om han hade varit öppen med sina avsikter. Därav den räcka av tvetydigheter och rena osanningar som framfördes fram till juli 1962, då Evianavtalet satte definitiv slutpunkt för det franska kolonialväldet i Algeriet. Vid det laget hade de

Gaulle merparten av det franska folket på sin sida, undantaget förstås fransmännen i Algeriet.

Författarens omdöme är att de Gaulle vann kriget, vilket var det väsentliga, men förlorade freden. Brådskan att frigöra Frankrike från den kvarnsten som Algeriet i hans ögon utgjorde ledde till stora eftergifter i förhandlingarna, inklusive att det till slut var till befrielsefronten FLN ("cosa nostra") som Algeriet överlämnades, inte till mer moderata krafter.

Övergången blev våldsam. Evian-avtalet utlöste både kupp- och mordförsök mot presidenten från den franska extremhögern, nu i form av OAS (Organisation de l'armée secrète), liksom upprepade massakrer utförda av såväl revolterande algerietfransmän som av FLN. de Gaulle övergav i praktiken de franska bosättningarna, som han egentligen aldrig hade respekterat ("inte riktiga frans-

"Giesbert saknar uppenbarligen femte republikens grundare. Men han gör också en särskild poäng av att utförligt tala om huvudpersonens tillkortakommanden."

män"), kanske för att de hade stött Pétain och Vichy, tror Giesbert. Även de algerier som tjänat den franska militären lämnades mer eller mindre brutalt åt sitt öde.

Men – han gjorde det, kapade banden, och mycket riktigt, med Algerietproblemet avklarad kunde de Gaulle rikta sitt fokus mot att få ekonomin, tyngd av hög inflation, budgetunderskott och reallönesänkningar, upp på stabilare mark och påskynda en återindustrialisering.

Han kunde också lägga mer kraft på den bredare utrikespolitiken. Den var knappast invändningsfri och hade förtjänat en mer utförlig behandling i boken. Strategin hade tre huvudlinjer, och var djupt präglad av traditionell europeisk maktbalanspolitik. För det första en fortsatt fransk-tysk försoning med de Gaulle-Adenauer som centralgestalter, byggd på ett delat Tyskland och en fransk politisk ledarroll. För de Gaulle räknades bara Frankrike och Tyskland i den europeiska integration som var på väg att ta form. De andra var "des légumes" (dvs grönsaker, svåröversatt i sammanhanget, men man anar ju generalens syn). Naturligtvis fanns ingen plats för Storbritannien, som av de Gaulle betraktades som USA:s trojanska häst i Europa, och vars inträdesansökan i Europeiska gemenskapen avvisades inte bara en utan två gånger.

Denna fransk-tyska kärna, för det andra, förankrad i ett nationalstaternas Europa, under fransk ledning, och utan överstatlighet eller "internationa-

lism", det sistnämnda djupt föraktat av de Gaulle.

Samt, för det tredje, utrikespolitisk autonomi i förhållande till de två supermakterna, om än med en stabil förankring i västlägret. När det gällde var de Gaulle lojal med USA (Berlin, Kubakrisen), men med åtskilliga friktioner däremellan, särskilt med Kennedy och Johnson. I förhållningssättet ingick en strävan att bygga en särrelation med Sovjetunionen liksom med enskilda länder i Warszawapakten, och särskilda ansträngningar att karva ut en egen, återigen självständig, position i tredje världen, och så vidare.

Det franska kärnwapnet, som tillkom under de Gaulle, var den yttersta symbolen och garanten för den eftersträvarde utrikespolitiska autonomi. USA motsatte sig kärnvapenstyrkor i Västeuropa frikopplade från de egna, eftersom man oroades för att dras in i ett kärnvapen-

krig mot Sovjetunionen utlöst av en allierad stat. Det var just den möjligheten de Gaulle ville bevara. Efter den amerikanska övergången från doktrinen om massiv vedergällning till så kallat flexibelt svar såg han risken för en amerikansko-sovjetisk uppgörelse med innebörd att i ett krig mellan supermakterna utkämpades i Europa, utan att beröra vare sig amerikansk eller sovjetisk mark. Det ville han kunna förhindra.

Det utrikespolitiska projektet får nog sägas ha misslyckats i samtliga tre huvuddelar. Försoningen med Tyskland fördjupades, vilket i sig förstås var en stor sak, men Adenauer och Tyskland ville inte byta USA mot Frankrike, och naturligtvis ville inte heller Storbritannien det. Den så kallade Fouchetplanen, som gick ut på att forma den europeiska integrationen som en lös konfederation, avvisades i Bryssel 1962. Även försöken att skapa ett direktorat inom Nato motades bort. de Gaulle underskattade dessutom styrkan i Moskvas vilja att utvidga sin intressesfär, och överskattade enskilda östeuropeiska Warszawapaktsländers handlingsutrymme.

de Gaulle var nog inte principiellt anti-amerikansk, men ett antal av hans förslag och åtgärder innebar en försvagad amerikansk länk till Europas säkerhet. Var hans egentliga syfte att få fransmännen att åter tro på sig själva, vilket anförts av, exempelvis Jean Lacouture, vilket krävde övertydlighet och ett högt tonläge?

Kanske det. Men invändningen blir att i så fall var det inte bara cyniskt utan framförallt riskfyllt att driva förslag som, om de hade förverkligats, skulle ha försvagat den bredare västeuropeiska säkerheten, antagligen också Frankrikes egen. Frankrike saknade tyngd och medel för att kunna ta ansvar för den linje som drevs i dessa delar.

Åren 1968 och 1969 blev besvärliga. Majkrisen 1968 tog de Gaulle med överraskning. Den blottade den spricka som hade vuxit fram till de yngre generationerna i takt med att landet moderniserades och blev mer välmående. På studentupproret följde ett arbetaruppror med strejker och andra aktioner anförda av kommunistpartiet. Premiärminister Pompidous beslut att åter öppna Sorbonne tolkades som svaghet, och ledde till eskalering. Det var de Gaulle, som förespråkade en auktoritär linje, och inte Pompidou, som föredrog förhandlingar och eftergifter, som till slut visade sig ha rätt, säger Giesbert.

Under tio dagar stod Frankrike stilla. De ansvariga upplevde halvt i chock hur staten verkade smälta undan. de Gaulles närmaste medarbetare hade intrycket att han var på väg att tappa greppet. Någon av dem ifrågasatte till och med hans mentala tillstånd. Ändå lyckades generalen genom en sista dramatisk gest i form av en hemlig resa i helikopter till Baden Baden och generalen Massu, befälhavaren för de franska styrkorna i Tyskland, att vända situationen.

Under ett dygn visste fransmännen inte var deras president befann sig. Vilken var resans innebörd? Flykt och förberedelse för exil i Tyskland? En kalkylerad åtgärd för att skaka om nationen och därmed bryta krisen? Eller inhämtande av arméns återförsäkring om stöd?

Giesberts svar, också i denna del grundad i ett pussel av berördas minnesanteckningar, är att samtliga dessa tre scenarier vid resans början var möjliga. Han förklarar händelseförloppet med att det var general Massu som till slut övertygade om det oansvariga, egentligen omöjliga, i att ge upp. Samme Massu, alltså, som 1958 i egenskap av befälhavare i Algeriet hade förberett *Opération résurrection* och därmed berett vägen för de Gaulles återkomst till makten. Giesbert är övertygad om att också eventualiteten av ett militärt ingripande vid ett kommunistiskt kuppöverskott diskuterades mellan de två generalerna. Risken var reell.

Upplösningen är väl känd. de Gaulle återvände till Paris, höll ett tal till nationen i radio, på vilket följde en massdemonstration till stöd för presidenten och

>>

Majkrisen 1968: Tog de Gaulle med överraskning.

FOTO: GETTY IMAGES

den institutionella ordningen. Krisen var över. Men de Gaulles tid vid makten hade nått vägs ände. Hans försök att återskapa sin legitimitet genom en folkomröstning om decentralisering slutade i att förslaget röstades ned, varpå han avgick, drog sig tillbaka, och dog halvtannat år senare några dagar före sin åttiöårsdag, mitt uppe i ett intensivt arbete med det tredje och sista bandet av memoarerna.

de Gaulle finns inte mer, men flera av gaullismens föreställningar lever kvar, om än både de yttre förutsättningarna och dess partipolitiska form har förändrats. Begreppet är delvis svärfångat eftersom det gärna uttrycks i lufttunna abstraktioner, men kanske går dess kärna att beskriva som en tro på Frankrike som nation och på dess storhet, solitt grundad i historia, geografi och traditioner; på en stark stat; samt på utrikespolitisk självständighet och en självklar ledarroll. Det samlade resultatet var och är en exceptionism som nog får sägas överträffa dess svenska motsvarighet. Det väcker för övrigt den mer allmängiltiga frågan om kostnaderna för en nationell narrativ och självbild som inte i alla delar har kontakt med verkligheten. Räkningen för sådant kan förr eller senare trilla in.

Generalen var omstridd vid sin avgång. Men är det knappast längre, de Gaulle – konservativ och katolik, antikommunist och anti-Vichy – förknippades med den politiska högern, men hans hållning innehöll element från både höger och vänster. Han var intresserad av realia, inte av ideologier, och betonade nationell enighet över dagspolitiken (men följde själv knappast alltid den principen). Någon har sagt att gaullismen för många av dess anhängare var religiös och helt enkelt bestod av att följa de Gaulle.

Först efter de Gaulles död upptäckte författaren honom. *Le sursaut* är inte

bara är en historie-skrivning, utan också ett inlägg i den aktuella franska debatten om nationens tillstånd, och indirekt en plaidoyer för en kursväxling i generalens anda så som Giesbert uppfattar denna. Hur har Frankrike kunnat falla så djupt, säger han, efter det att de Gaulle lyfte upp henne så högt? Sedan hans avgång har ingen politisk ledare intresserat sig för landets

långsiktiga intressen. Utförlöpan inleds 1980 och har därefter fortsatt. Och så vidare.

Nu är nedgångsretorik sedan länge något av en fransk specialitet, och statistiken om läget i landet är inte heller entydig. Utan att här gå djupare in på den diskussionen kan konstateras att Frankrike knappast är unikt bland de västliga kärnländerna ifråga om vilka utmaningarna för dessa är, givet de mycket starka krafter som är i rörelse i omvärlden: det vill säga upprätthållande av ekonomisk konkurrenskraft och välbstånd, vilket förutsätter exponering mot den globala ekonomin, men med bibehållen social sammanhållning. Det låter enklare än vad det uppenbarligen är. Allt detta mot en bakgrund av en för västländerna extern risk- och hotbild av växande svårhanterlighet.

Nyckeln till att förstå de Gaulle, avslutar Giesbert, är att han utövade makt genom att alltid vara i rörelse. Han var omständigheternas man, beslutsfärdig, beredd både att ompröva och att ta risker, men fast förankrad i några centrala principer vilka han konsekvent tillämpade utifrån vad situationen krävde. Det verkar ha varit ett fungerande upplägg för att styra ett land som under perioden ifråga befann sig i stark omvandling, och som enligt generalen själv hade 246 osorter, men där det verkliga antalet, enligt den ostexpertis som författaren åberopar, snarare handlar om flera tusen.✱

Jan Knutsson

LE SURSAUT
HISTOIRE INTIME DE LA
V:E REPUBLIQUE
FRANZ-OLIVIER GIESBERT
Gallimard 2021

Beatrice Portinari: Dantes ungdomskärlek i jordelivet.

FOTO: ALAMY

Fångad av en stormvind

LITTERATURHISTORIA

Den anonyma författarinna som alltjämt döljer sig bakom pseudonymen Elena Ferrante skriver följande: "Allt jag har lärt, har jag lärt genom att läsa och omläsa böcker." Vad hon då syftar på är det historiska stoffet i *Neapelkvartetten*, den hyllade romanserie som hon 2011 inledde med *Min fantastiska väninna* och som under de närmast följande åren fullföljdes med *Hennes nya namn*, *Den som stannar* och *den som går* och *Det förlorade barnet*.

Att Ferrante skulle ha lärt sig "allt" genom att läsa och läsa om böcker är naturligtvis en överdrift. Hennes initierade skildring av Italiens moderna historia måste ju till stor del bygga på egna erfarenheter. Det gäller särskilt de detaljrika partier i böckerna som handlar om den första efterkrigstidens fattigdom, om "Det ekonomiska miraklet" 1950–1963, om 1960-talets ungdomsuppror och om det politiska våldet under de så kallade "blyåren" 1968–1979.

Men inslaget av självupplevd verklighet är givetvis inte hela förklaringen till Ferrantes monumentala framgång. *Neapelkvartetten* har ju kvaliteter som går långt utöver den tidstrogna socialrealismens. Sålunda finns här också en intertextuell dimension som kan föra tankarna till ett annat

>>

av det moderna Italiens mästerverk – Umberto Ecos *Rosens namn* från 1980.

Det intertextuella var också starkt framhävt i de intervjuer med Ferrante som ingick i klippboken *Frantumaglia*. Där berättade hon om en lång rad författare som alltsedan hennes barndom har bidragit till att forma hennes liv och författarskap. Dit hörde i ungefärlig ordning H C Andersen, Fjodor Dostojevskij, Gustave Flaubert, Leo Tolstoj, Anton Tjechov, Victor Hugo, Sofokles, Vergilius, Madame de la Fayette, Daniel Defoe, Henry Fielding, Jane Austen, systrarna Brontë, Joseph Conrad, Marcel Proust, Franz Kafka, James Joyce, Virginia Woolf, Karen Blixen och Simone de Beauvoir.

Flera av dessa författare dyker också upp i Ferrantes allra senaste bok, *I Margini e il dettato. Conversazioni sul piacere di leggere e scrivere*. (2022). Den finns nu även tillgänglig i en engelsk översättning som fått titeln *In the Margins. On the Pleasures of Reading and Writing*.

I *Margini e il dettato* består av en serie offentliga föredrag som har skrivits av Ferrante men upplästs av filmskådespelerskan Manuela Mandracchia eller i något fall av den napolitanska litteraturforskaren Tiziana de Rogatis. Att döma av inspel-

av många manschauvinistiska litteraturhistoriker – att alla Italiens kvinnliga författare skulle ha utgått från Dante.

Detta skämt betyder inte att Ferrante vill förringa Dantes betydelse för den italienska kvinnolitteraturen. Tvärtom! Men hon gör en tolkning av hans viktigaste verk, *Den gudomliga komedin*, som låter

Paolo och Francesca: förbjuden kärlek.

FOTO: ALAMY

Den gudomliga komedin hans ”dolce guida”, hans ljuva vägvisare på den hisnande bildningsresa som ska leda honom till frälsningen och till mötet med Gud.

I ”La costola di Dante” framstår Beatrice som prototypen för den intellektuella kvinnan, hon som bryter med tidens konventioner genom att ägna

sig åt vältalighet, skrivande och seriösa studier. Därmed blir hon enligt Ferrante en syster till lärda kvinnor som Hildegard från Bingen, (1098–1179), Mechthild från Magdeburg (1217–1290), Angela de Foligno (1248–1309), Marguerite Porete (1250–1310) och Juliana från Norwich (1343–1416).

I ”La costola di Dante” gör Ferrante alltså en högst personlig tolkning av *Den gudomliga komedin*, men hon berättar också om sitt eget liv som läsare. Föredragets upptakt utgörs av en gripande skildring av hur hon i sin tidiga ungdom blev djupt skadad av Dantes kärleksskildringar. Men hon låter också ana att *Den gudomliga komedin* har fungerat som en intertext till hennes eget författarskap.

Denna upplysning är kanske det viktigaste inslaget i ”La costola di Dante”. Om vi läser ”Neapelkvartetten” som en sentida motsvarighet till *Inferno* är det överraskande mycket som faller på plats. Det gäller inte minst persongalleriet, ett väldigt panorama av konturskarpt tecknade gestalter som ofta för tankarna till *Den gudomliga komedin*.

Centralgestalten i detta panorama är berättaren Elena, vars dysfunktionella kärleksliv har många likheter med Dantes vandring genom Helvetet. Till detta kommer en lång rad distinkta människoöden som hade kunnat smälta mycket väl in bland de mer permanenta invånarna i Dantes *Inferno*.

Ett exempel får vi, då Elenas gifta väninnan Lila och hennes utomäktenskapliga älskare, Nino Sarratore, sägs befinna sig i en infernalisk virvelvind av otyglad passion. Det måste vara en anspelning på Dantes möte med det illegitima kärleksparet Paolo och Francesca, som på grund av sin förbjudna kärlek plågas av ”la bufera infernal”, en fruktansvärd stormvind som symboliserar den förbjudna passionen.

Ett annat exempel kommer i slutet av Ekvartettens sista del. När Nino Sarratore på grund av en korruptionsaffär förlorat sin position på samhällets topp, liknas han vid den upproriske ängeln Lucifer, som enligt Dante straffats för sitt

”Om vi läser ’Neapelkvartetten’ som en sentida motsvarighet till *Inferno* är det överraskande mycket som faller på plats.”

ningarna på Youtube verkar det tilltänkta auditoriet i första hand ha varit akademiker, men den lediga tonen påminner ändå om de intervjuer i *Frantumaglia* som ursprungligen hade publicerats i populära dagstidningar.

Det gäller särskilt det föredrag där Ferrante talar om något som varje läsare av ”Neapelkvartetten” känner igen. Vad jag tänker på är den emancipatoriska roll som läsandet och skrivandet har för kvartettens kvinnliga huvudpersoner, berättaren Elena Greco och hennes ”fantastiska” väninna, Lila Cerullo.

Det mest lärorika föredraget handlar dock om Dante. Det heter ”La costola di Dante” (”Dantes revben”) och anknyter till den bibliska berättelsen om Adam och Eva. Att Eva har skapats ur Adams revben blir sålunda en skämtsamt kommentar till en tanke som omhulldats

ana att han på sin ålders höst skulle ha blivit ett slags feminist.

Den gudomliga komedin brukar ju läsas som en vision av vad som väntar människan i livet efter detta. I hundra sånger får vi följa berättaren Dante på en vandring som först för honom ner i Helvetet (*Inferno*), därefter uppför Skärseldsberget (*Purgatorio*) och slutligen till Paradiset (*Paradiso*). I slutet av den långa resan får vandraren möta Gud. Men dessförinnan har han i dödsriket sammanträffat med hundratals syndare och helgon som plågas i helvetet, renas i skärselden eller njuter av den eviga saligheten i paradiset.

Till de saliga i Dantes paradis hör den kvinna som Ferrante gör till huvudperson i sitt föredrag. ”La costola di Dante” mynnar sålunda ut i en hyllning till den florentinska borgarkvinnan Beatrice Portinari (1266–1290). I jordelivet var hon Dantes ungdomskärlek, men som död blir hon i

uppror mot Gud genom att störtas ner till helvetets allra lägsta punkt.

Men liksom hos Dante finns här också frossare (Bruno Soccavo), girigbukar (Manuela Solara), slösare (Eleonora Sarratore), koleriker (Fernando Cerullo), melankoliker (Nunzia Cerullo), kätta-re (Pietro Airola), våldsvärkare (Pasquale Peluso), självmördare (Franco Mari, Giuseppina Peluso), sodomiter (Alfonso Carracci), ockrare (Achille Carracci), förförare (Donato Sarratore), smickrare (fröken Galiani), bedragare (bröderna Solara), hycklare (Guido Airola), tjuvar (Stefano Carracci), falska rådgivare (Mariarosa Airola), intrigörer (Adele Airola) och förrädare (Nadia Galiani).

Liksom hos Dante finns det emellertid också en utväg, en smal passage som leder bort från syndarna i det napolitanska infernot. När Elena och Lila för första gången lämnar Neapel för att gå till havet passerar de genom en tunnel som borde kännas igen av varje Danteläsare. Den liknar ju den smala gång med en sorlande bäck som leder Dante och hans vägvisare, den latinske skalden Vergilius, från Helvetets lägsta punkt ut till ljuset och havet på andra sidan jordklotet.

Men det är inte bara "Neapelkvartetten" som för tankarna till Dante. Detsamma gäller också Ferrantes senaste roman, *De vuxnas lögnaktiga liv*. Den kan läsas som en sentida motsvarighet till den andra delen av *Den gudomliga komedin*, den som handlar om Dantes mödosamma klättring uppför Skärseldsberget. Det gäller särskilt skildringen av berättelsens manliga huvudperson, den unge teologen Roberto Matese. Sedd mot bakgrund av "La costola di Dante" framstår han som en maskulin motsvarighet till den "dolce guida", som Dante möter på skärseldsbergets topp.

Om denna tolkning är riktig, borde Ferrantes nästa roman alltså utspela sig i en sentida motsvarighet till Paradiset. Det återstår dock att se. De saliga i Paradiset brukar ju från rent litterär synpunkt framstå som ganska ointressanta i jämförelse med de plågade syndarna i Helvetet. ✨

Torsten Rönnerstrand

I MARGINI E IL DETTATO
CONVERSAZIONI SUL
PIACERE DI LEGGERE
E SCRIVERE
ELENA FERRANTE
E/O 2021

Urbefolkning i Amazonas:
utsatt för forskning.

FOTO: CHANYCRYSTAL/FLICKR

Natur och kultur

ANTROPOLOGI

I en nu avlägsen tid var strukturalismen högsta intellektuella mode i både samhälls- och humanvetenskap. Tidigare ganska perifera discipliner blev plötsligt centrala – inte minst lingvistik. Psykoanalytikern Jacques Lacan menade – i den mån man nu kan utrona mening i hans brutalt dunkla texter – att vårt freudianska undermedvetna är strukturerat som ett språk.

Det andra akademiska ämnet som ungefär samtidigt blev trendigt var antropologin eller etnologin, och då främst genom Claude Lévi-Strauss inflytande. Hans skildring av antropologiska äventyr i Brasilien, *Tristes tropiques* (Spillror av paradiset), från 1955, är en klassiker och ett av de inte alltför många verk från strukturalismens storhetstid som fortfarande lockar läsare. Lévi-Strauss strukturalistiska läsningar av myter, som kulminerande i de mäktiga fyra volymerna *Mythologiques*, eller av släktskap i hans första stora verk *Les structures élémentaires de la parenté* behandlade omvärlden som vore den strukturerad som ett språk med en egen grammatik. Det är signifikativt att Lévi-Strauss samarbetade med lingvisten Roman Jakobson, ett samarbete som resulterade i en berömd analys av Baudelairens dikt "Les chats."

Allt detta ligger långt tillbaka i tiden. Antropologin är knappast längre en

modevetenskap: den forskare som idag talar eller skriver om "primitiva folk" eller ens om "naturfolk" riskerar i dessa cancelkulturens dagar att tvingas se sig om efter ett nytt jobb. Lévi-Strauss och kanske hela hans ämne riskerar väl dessutom att avfärdas och fördömas som ett fall av *cultural appropriation* där mer eller mindre döda vita män tar sig friheter gentemot andra kulturer, ett enda stort imperialistiskt projekt där europeiska och amerikanska forskare självsvaldigt och oombedda talar på Den andres vägnar.

Man kunde frukta att i detta intellektuella klimat skulle antropologin och alla dess stora namn tystas, deras böcker skulle om inte brännas så åtminstone plockas bort från hyllorna, ämnet skulle bli en skamlig aktivitet som var oupplösligt förknippad med ett rassistiskt förflutet.

Riktigt så illa har det inte gått även om ämnets glansdagar kanske är förbi, och det inte bara av skäl som jag nämnt ovan utan att för det snart inte finns så många primitiva folkspillror kvar att undersöka. Istället måste etnologin bli en form av sociologi och hitta sina ämnen på närmare håll, som exempelvis i storstädernas slum – alltså i främmande miljöer som forskaren inte längre behöver flyga halva jorden runt för att hitta utan kan nå med tunnelbanan.

Nu generaliserar jag igen. Den traditionella antropologin är inte död och den har fortfarande mycket att ge för den

>>

som är villig att ifrågasätta vårt sätt att tänka, resonera och katalogisera. En mäs-tare på detta är Philippe Descola, som ofta har beskrivits som Lévi-Strauss arvtaga-re. Något ligger det väl i det, men denne numera emeriterade professor är i högsta grad sin egen man.

Descola, som gjorde sina fältstudier bland achuar- och jivaroindianerna i Sydamerika, blev ordentligt uppmärksam genom sin bok *Par-delà nature et culture* från 2005, där han visar att distinktionen mellan natur och kultur som vi i vår del av världen tenderar att ta för given och omotiverat ser som oproblematiske, inte är det. Linjer och gränser mellan natur och kultur ser olika ut på olika håll i världen. Descola använder här sitt ämne för att ruska om våra vanligaste ontologiska kategorier, för att visa hur det som vi gärna tar som naturligt, eller åtminstone självklart, sällan är det.

I sin senaste bok, *Les formes du visible*, fortsätter han att utforska hur vi kategoriserar vår omvärld. Boken har sitt ursprung i en serie föreläsningar som inleddes 2006, och som han höll vid Collège de

föreläsningar. Ämnet är inte nytt och Descola erkänner sin tacksamhetsskuld till närmast klassiska verk som David Freedbergs *The Power of Images* och Hans Beltings *Bild und Kult*, som har den signifikanta undertiteln *Bildens historia före konstens tidsålder*.

Descola tror sig kunna urskilja fyra olika strategier eller ontologier (uppenbarligen ett av hans favoritord) för att strukturera världen och dess beståndsdelar eller dess möblemang som han ibland skriver. Det är en uppdelning som han redan har använt i tidigare böcker. Först kommer animismen, som tillskriver både djur och ting ett inre liv som liknar människans. Sedan kommer något som han kallar analogism, som betonar både fysiska och moraliska skillnader, diskontinuiteter, men som genom ett nätverk av korrespondenser vill överbrygga dessa skillnader och hitta strukturella likheter. Analogismens motsats är till viss del totemismen, som betonar både moralisk och materiell kontinuitet mellan människor och icke-människor. Till slut har vi att göra med naturalismen, som materiellt förbinder oss med resten av skapelsen men som moraliskt och kulturellt skiljer oss från den och gör oss uni-

”Förenklat skulle man kunna säga att Descola inte bara är intresserad av vad en bild föreställer, utan hur den föreställer och vilka ontologiska antaganden som ligger bakom olika sätt att skapa bilder.”

France, denna ”exceptionella institution som låter en undervisa inte om det som man redan vet utan om det som man själv håller på att lära sig”.

I den nya boken skriver han att hos achuarerna har han ”förgäves letat efter något som kan liknas vid natur eller kultur, historia eller religion”. Deras värld ser annorlunda ut och nu analyserar Descola huvudsakligen hur omvärlden avbildas. I långa stycken kan boken tyckas vara ett stycke konsthistoria som sträcker sig från uråldriga grottmålningar och primitiv konst (uttrycket används flera gånger) till moderna västerländska non-figurativa målningar. Men det är ingen avhandling i estetik, utan snarare en bok i tillämpad kunskapsteori så som den har tagit sig uttryck i vad som med en västerländsk term kallas konst, vilket dock inte är ett globalt giltigt begrepp. Det som vi, eller i alla fall de flesta av oss, menar med ”konst” är en ganska sen uppfinning.

Förenklat skulle man kunna säga att Descola inte bara är intresserad av vad en bild föreställer, utan *hur* den föreställer och vilka ontologiska antaganden som ligger bakom olika sätt att skapa bilder; han frågar vad en bild kan göra mer än bara

ka. Så ungefär kan man på några få rader sammanfatta det som Descola ägnar flera hundra sidor för att beskriva.

I *Les formes du visible* får achuarens i Amazonas och folk på den nordamerikanska västkusten stå som typfall för animism. Analogism har Descola hittat hos ursprungsbefolkningen i Centralamerika. Totemism har sina idealtypiska former bland aboriginerna i Australien. Naturalismen till slut kommer klarast till uttryck i europeisk konst med början någon gång på 1300- eller 1400-talet.

Descola är mån om att påpeka att det inte råder några vattentäta skott mellan dessa sätt att ”möblera världen” och att de ofta rör sig mera om tendenser snarare än om renodlade världsåskådningar; inte sällan dyker det upp blandformer. Vid första anblicken kan väl allt detta låta som en variant av traditionell religionsfenomenologi. Men det är här som Descola tar det steg som ger hans senaste bok dess stora originalitet och intresse. Så här skriver han: ”Om de sätt att beskriva vars existens jag har antagit verkligen har den strukturerande roll som jag tillskriver dem, om de är ursprungliga former att se på världen av mänskliga kollektiv, måste

Jackson Pollock:
Inspirerad av indianer.

FOTO: GETTY IMAGES

man i så fall kunna urskilja dem i de bilder som dessa kollektiv har skapat.”

Animismen har han upptäckt i masker men också i tatueringar där människan försöker att framställa sig som djur och på så sätt upphäva skillnaden mellan djur och människa. Han illustrerar inte bara med exotiska masker utan också med en modern skulptur av George Tatanq som illustrerar den inuitiska berättelsen om en kvinna som gifte sig med en räv. Spektakulära masker från kwakiutlindianerna visar former där en fisk, en fågel och människa blandas samman.

Totemen har intresserat västerländska tänkare som Freud och Bergson. Det är inte så konstigt, menar Descola och fortsätter: ”För arvtagarna till en civilisation som, från Aristoteles till Linné, har haft för vana att klassificera organismer genom deras morfologiska likheter så utgör australiska klassifikationer som i samma totemkategori blandar människor, morötter, ödlor och papegojor en utsökt provokativ logisk skandal.” Alla dess organismer kallas här ”drömvarelser” och, visar Descola, skildras på ett sofistikerat vis och med stort raffinering i konstverk av samtida konstnärer. Dessa målningar kan numera beskådas på museer runt om i världen och reduceras då lätt till enbart estetiska objekt.

Analogismen förekommer i många former – i en dekorerad mexikansk skål där ett till synes abstrakt mönster vid närmare anblick visar sig vara en bild av kosmos. Denna världsbild bygger på analogier mellan det stora och det lilla. Den har fått några av sina tydligaste uttryck i gamla indiska texter som med minutiös noggrannhet beskriver hur både gudar och kosmos har sina motsvarigheter i människokroppen. En version av analogismen har Descola hittat i buddistiska mandala som leder den som mediterar mot Buddha, som är universums centrum och principen för all verklighet.

Efter ungefär 400 av mer än 700 ganska kompakta sidor når Descola fram till naturalismen, som är animismens motsatt. I den naturalistiska ontologin är det genom sitt intellekt, genom ett cartesianskt *cogito*, som människan skiljer sig från resten av skapelsen. Descola tycker sig finna tecken på detta *cogito* ett par hundra år före Descartes.

Man skulle kunna tro att Descola har disponerat sin bok på detta sätt för att ge intryck av att naturalismen är slutmålet, världen som den verkligen är och ser ut, till skillnad från primitiva fantasier. ”Mitt syfte är”, skriver han, ”det motsatta. Om jag gjort detta upplägg är det med förhoppningen att läsarna, som vid det här laget har lärt känna olika sätt att synlig-

göra världens arkitektur, nu ska se på konstverk som de antagligen känner till med ögon som öppnats av kontakten med de verk som jag tidigare har undersökt.”

Något nytt möter oss här. Kanske för första gången avbildas det som konstnären råkar se, inte det som man bör se eller fruktar eller hoppas att se. Han exemplifierar med en fullkomligt banal lantlig scen, *Octobre*, från mitten av 1400-talet målad av Paul de Limbourg. Det är just denna banalitet, dess vardaglighet, som gör bilden revolutionerande.

En annan nyhet är realistiska porträtt av namngivna individer och det kanske för första gången i konsthistorien. Möjligen förekom sådana porträtt under antiken men i så fall var de sällsynta, och i de flesta fall idealiserade porträtt av de rika och mäktiga.

Allt detta är början av det som i konsthistorien vanligen kallas ”realism”. Det är en missvisande term. För det finns inget som garanterar att det som det mänskliga ögat uppfattar är mera verkligt än andra sätt att uppfatta världen, hävdar han.

Descola tar sin bildhistoria fram genom århundradena. Han hittar ofta, i alla fall för amatörer, överraskande likheter och paralleller. Han är en mästare på vad Susan Sontag en gång för länge sedan kallade ”radical juxtaposition” där jämförelser mellan objekt som vid första anblicken inte tycks ha något gemensamt kan vara klagörande. När han väl kommer fram till Jackson Pollock tar han upp hur Pollocks stora *drip paintings* kan påminna om konstverk skapade av indianer i Mellanamerika (att Pollock var förtrogen med dessa kulturer är redan känt) och deras bilder av regndroppar som förbinder den lilla världen med den stora. Det placerar Pollocks verk i den analogistiska ontologin. Hur man ska avgöra om detta är sant eller inte vet jag inte, men det berikar förståelsen av några av förra seklets största konstverk.

Les formes du visible vimlar av sådana exempel som får en att se på det gamla invanda med nya ögon, och visar hur perspektiv som vi gärna tar som naturliga är konstnärliga konstruktioner. Det är kort sagt ett stycke sällsynt imponerande humanistisk forskning. ✨

Carl Rudbeck

LES FORMES DU VISIBLE
PHILIPPE DESCOLA
Editions du Seuil 2021

Bengt Ohlsson

Bäst på chauvinism

I SKRIVANDE STUND har Socialdemokraterna enats om att Sverige ska ansöka om medlemskap i Nato. Debatten som föregått beslutet, och då menar jag inte bara inom Socialdemokraterna, har fått mig att fundera över vår nationella självbild.

Under lång tid har vi bombarderats med talepunkten att vår alliansfrihet har tjänat oss väl.

I "Bildningspodden", som produceras av Stockholms universitet, redogör historieforskaren Susanna Erlandsson för den snåriga distinktionen mellan alliansfrihet och neutralitet. Hon påminner oss om att när andra världskriget bröt ut fanns det många länder som utropade sig som neutrala, till exempel Nederländerna, Belgien, Danmark och Norge. Men när Hitler fann för gott att invadera dem upplyste han dem i praktisk handling vad de kunde göra med sin neutralitet.

Den "alliansfrihet" som tjänat oss väl har inneburit att vi ska stå fria att göra som vi gjorde under andra världskriget. Att göra eftergifter åt den sida som för tillfället har övertaget.

Under kalla kriget har vi fumlat under täcket med västmakterna, vilket Sovjetunionen varit fullt medvetet om. Men vi har aldrig öppet tagit ställning, aldrig velat ingå i en pakt som kunnat kosta oss något.

Och det är väl okej. Det som gör undfallenheten magstark är att vi utmålar den som något berömvärd. Den har hållits fram som ett bevis för att vi är lite mer upplysta än alla andra brutala sällar som vill puckla på varandra med knölpåkar. Nej, vi svenskar är klokare än så. Vi förstår att det inte är ens fel när två träter. Vi tror på det goda samtalet. Att tala förstånd med våldsverkare, försöka förstå var de kommer ifrån och hur de har blivit som de har blivit och sen med mild hand lirka dem in på den rätta vägen. Enbart morötter, inga primitiva piskor.

Men våren har bjudit på ett par händelser som tycks ha skakat om oss. Under påskkravallerna haglade stenar över polisen, som tvingades schappa från platsen och retirera för våldsverkarna. Och i februari gick Ryssland till attack mot Ukraina, vilket jag i förra krönikan lovade att aldrig skriva om,

men ni känner väl till det kinesiska ordspråket: huvudet är runt för att tanken ska kunna ändra riktning.

Många svenska intellektuella tycks yrva- ket ha insett att det finns situationer när det goda samtalet inte räcker, hur empatisk och lyssnande man än vinnlägger sig om att vara, att polisen och alla otäcka manick- er som dinglar i deras uniformsbälten finns där som en sista utpost mot barbariet, och att historien ibland presenterar oss för envåldshärskare som i praktisk handling vill upplysa oss om vad vi kan göra med vår folkrätt.

Vi kan förstås inte hjälpa att vi är yrvak- na. Vi är formade av vår historia, precis som de baltiska staterna är formade av sin, vilket fick dem att ansöka om medlemskap i Nato nästan innan de hunnit designa sina flaggor.

Men vår självbild tål åtminstone att begrundas.

Vad det är som gör att vi betraktar det

"Nej, vi svenskar är klokare än så."

som en orimlighet att vi ska "skicka ut våra barn att dö för Erdoğan", som vissa Natomotståndare så slagkraftigt formulerat det, medan det ses som en självklarhet att turkiska föräldrar ska skicka ut sina barn att dö

för oss? Eller att vi skruvar på oss vid tanken på att stå under samma blåvita fana som länder som inte når upp till vår nivå av oförvitlighet?

ARGUMENTEN KÄNNES IGEN från debatten om vårt medlemskap i EU. Vi känner helt enkelt ett vagt obehag inför att liera oss med andra nationer. Det är alltid något skumt med dem. Antingen har de för kass ekonomi, som Italien och Grekland, eller också har de alltför stor populistisk representation i sina parlament, som Polen och Ungern, eller också har de bara visat sig vara allmänt svajiga och osvenska, som USA.

Ju mer man fördjupar sig i vår självbild, desto mer inser man att det enda område där vi är världsledande är vår chauvinism. Och den "alliansfrihet" som tjänat oss väl har vi definierat på ett sätt som vi är ganska ensamma om. Det låter ungefär lika välfunnet som om Richard Burton hade sagt att hans monogami och hans nykterhet har tjänat honom väl.

Åh, fan!

För dig som vill se bortom det dagsaktuella
och förstå världen bättre.

Skanna för att prenumerera på
Fokus digital – ett år för 995 kr.
fokus.se/digital995

FOKUS

THE SUBMARINER

Created for divers in 1953, the Submariner is a universal symbol of waterproofness and reliability. It remains one of the most iconic watches of all time. Now, with a new 41 mm case and a next generation movement, the story of the Submariner continues.

#Perpetual

OYSTER PERPETUAL SUBMARINER DATE

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANSUR

STOCKHOLM
WATCHES & JEWELRY
WWW.NYMANSUR.COM